

O ALTĂ ISTORIE CONTEMPORANĂ

Ce istorie contemporană se face

Se predă în
rile v. citată
exact apoi
dreptul de
jungă a
parvanții
En nu s
mentri, ci
voluntilor,
de s'ci pentr
erouini de cup
revoluia.

RESUMAT DE LECȚII FĂCUTE
LA
ACADEMIA DE INALTE STUDII
COMERCIALE ȘI INDUSTRIALE
(1932-3)

DE

N. IORGĂ

BUCUREȘTI

1933

I.

Ce istorie contemporană se face

Se predă în toate școlile, se răspândește prin toate scrierile o ciudată, o falsă și periculoasă istorie contemporană, exact aceea din care Lenin și Troțchi au învățat că au dreptul de a jertfi câteva milioane de oameni ca să ajungă a înlocui pe Marii Duci și pe baronii baltici prin parveniții Caucasului și ai ghetto-ului.

Ea nu e o istorie a dezvoltării adevărate și întregi a omenirii, ci o presintare tendențioasă și molipsitoare a revoluțiilor, un mijloc de a educa tineretul prin lecția celor de ieri pentru pregătirea celor de mâni, o substituie a eroului de cugetare și muncă prin eroul de agitație și de revoltă.

Se începe cu cele trei figuri socotite ca provocatoare ale Revoluției franceze, de unde ar începe timpurile noi liberatoare. Dar nici cei trei n'au fost ce li place a crede închinătorilor de idoli falsi, sfințiți numai din cauza gestului, nici influența lor nu s'a exercitat asupra revoluției pe care au făcut-o alții și alții au ajuns a o stăpâni, trecându-se, ca de obicei, de la scandalul de stradă pentru a ajunge la „pumnul în gură” al tiranului.

Voltaire era un om al vechii societăți, un *amuseur* al ei tocmai prin sfidarea ideilor comune, în care de fapt nu credea nimeni, un salariat al lui Ludovic al XV-lea și un curtean al d-nei de Pompadour. Să fi trăit până la 1789, ar fi premers lui „Coconul Leonida față de reac-

țiune”, Rousseau, suflet de valet sentimental și ideolog, veșnic întreținut și veșnic nerecunoscător, a dat un roman apos, complect ilisibil, un manual de educație, prin care s’ar fi fabricat monștri, și eresia sociologică a „Contractului Social”, din care au rămas în vânt doar ideile cele mai ușoare de înțeles, deci cele mai periculoase, luând autorității caracterul misterios și cel personal pentru a pune în loc „contractul” cu administrații, mandatul, revocabil, din partea lor, delegația care dispare odată cu apariția „poporului suveran”. Iar președintele de Montesquieu, spiritual ca o femeie răutăcioasă, a creat opere pentru toate timpurile, care erau însă nesfârșit peste puterea de înțelegere a promotorilor și regisorilor revoluției.

Aceasta se presintă apoi din lac de sânge în lac de sânge, ca și cum toată lumea n’ar fi fost decât victime, calăi sau spectatori zilnici ai odiosului măcel.

De aici se trece la înșirarea războaielor revoluționare și napoleoniene, care cer o inițiere de specialitate, și la tratatele pentru câteva luni în care violenții și ignoranții tăiau hotare imposibile în harta Europei martirisate.

Când Napoleon cade, se simte satisfacția, cu meșteșug pregătită, a încă unei răsturnări. Restaurația francesă e presintată cu ciudă contra guvernanților, cu simpatie pentru oricine uneltia în adunările secrete ale carbonarilor sau își fulgera retorica în discursuri parlamentare de opoziție liberală. Căci ce interesează și încălzește nu e *creațiunea umană*, singurul lucru dumnezeiesc la individ sau la colectivitate, ci stearpa ciocnire a silogismelor și urletul prelung al invidiei populare.

Cu câtă sete aleargă cineva la revoluția francesă de la 1830, cele, intermediare, spaniolă, italiană, greacă, neinteresând așa de mult pentru că scena e inferioară! Se consideră ca un element de mare progres împiedecarea moștenirii unui prinț bine crescut ca ducele de Bordeaux prin liberalismul mărgenit, zgârcit de toate, al lui Ludovic-Filip. Și la acestea nu se ține în samă îmbogățirea

burghesicii, mai ales a celei mici, temelie nezguduită pentru tot viitorul frances, ci, îndată ce un curent republican, socialist se desemnează, se cheamă simpatiile în această parte.

Dacă 1848 frances e bine venit, ca anexe i se consideră mișcările, care, de la un capăt la altul, cer dreptul de viață al națiunilor: liberate întâiu, naționalisate pe urmă. Și, când Napoleon al III-lea începe marea sa operă de socialist de Stat, se regretă că omul înzestrat n'a fost un șef de clan revoluționar, agitând un steag de răscoală deasupra unei baricade. E simpatisată mișcarea din Septembre 1870, a unor avocați mediocri cari au întemeiat republica la nivelul oricui. Mai-mai să se găsească măcar explicație pentru furioasa nebunie, incendiară și vărsătoare de sânge, a Comunei din Mart 1871.

Când sovietismul va fi deplin înrădăcinat în Rusia, la dânsa, care a știut să facă revoluția pe când în Franța, care-și pierde astfel dreptul la întâietate, încercările de a continua cu spectacolele tragice au dat greș, ar trebui să meargă atenția.

Ce omenire creștem astfel? Și ce răspundere luăm asupra sufletelor noastre toți aceia cari nu sântem numai istorici, ci și educatori?

Istoria contemporană adevărată trebuie să însemne *formarea omului modern*, căutarea pretutindeni a elementelor din care s'a alcătuit el: straturi mai vechi, aporturi mai nouă, cu împrejurările în care s'a făcut legătura, contopirea. Atenția va trebui să treacă de la o țară la alta, în măsura în care ele, pe rând, sânt acelea care sporesc capitalul uman, care adaugă la zestrea de milenii a omenirii.

II.

Lipsa de solidaritate și de unitate morală în societatea franceză de pe la 1770

Trebuie să ne ferim de orice prejudecată națională, a noastră — și noi reclamăm așa de puțin, mai puțin chiar decât înseamnă! — și a altora. Căci istoria contemporană s'a scris pe națiuni, fiecare popor căutând a face din propria sa viață punctul central al dezvoltării istorice. E adevărat că el nu e așa de pronunțat la alte popoare decât cel frances. Italia n'a ajuns măcar până la sinteza definitivă a unei istorii naționale, care nu poate fi aceea a stăpânilor succesivi pe pământul italian. Germania ține mai mult la acțiunea renovatoare a maselor germanice la începutul evului mediu, și apoi lipsește unitatea germană care să permită a face din Germani factorul decisiv în vremea mai nouă. Anglia e prea mult dominată de grija ei înseși pentru a se gândi la dosarea părții sale în mersul societăților de ieri și de astăzi. Stăpână pe teren rămâne deci, în Europa, Franța, ai cării scriitori liberali: Thiers, Mignet, Michelet, au tras, în interesul cauzei, liberale, iacobine, liniile care au rămas pentru sistemul de istorie universală. America-de-Nord lucrează abia la alcătuiri de ansamblu ca aceea a soților Charles și Mary Beard (*The rise of American civilisation*, 1930) și nu se poate gândi a-și afirma în noua presintare organică a epocii contemporane partea ei.

Ea este foarte largă, sprijinindu-se pe două principii

care lipsesc prea mult Franciei, adusă de obicei, încă de la început, pe planul întâiu: *solidaritatea de interese materiale și unitatea de cugetare și simțire*.

Franța lui Ludovic al XVI-lea e făcută, material și moral, din bucăți. Autoritatea, de origine divină, a regelui a dispărut, Puțini mai cred în monarhia „din grația lui Dumnezeu”. El însuși, stăpânul de formă, se numără printre necredincioși și o arată în fiecare din acțiunile sale. Nu o pompă demodată poate salva de ridicul întâiu, de injurii, pe urmă, pe „șeful Statului frances”.

Nobilimea a pierdut acea legătură cu provincia, deci cu trecutul și influența locală, acea frăție cu țeranii, care, păstrată doar în Vendeia, va permite formidabila, lebiruita ridicare, a „albilor” regaliști contra „albaștrilor” Revoluției. Stau cu toții la Versailles, într’o atmosferă de vanitate și de intrigă. Nimic nu-i leagă în adevăr de rege, pentru care nu vor voi, și nu vor cuteza, să puie pieptul. În clipa de crasă a adunării, la 1799, a Statelor generale ei îl lasă singur. În Adunarea însăși, ei nu-l sprijină de loc. Doar discreditul aruncat asupra reginei („afacerea colierului”, în care ea n’a avut nicio vinovăție) vine în mare parte, de la această „mahala” a curtenilor. Emigrația nobilimii, cu frații, cu mătușile regelui în frunte, compromite pe regalul prizonier de la Paris, și aducerea străinilor ca „restauratori” strânge mai toată Franța în jurul revoluționarilor. Păcatele acestei clase au făcut să coboare cuțitul ghilotinei pe gâtul nenorocitului Bourbon.

În fața Versailles-ului, opoziția permanentă a Parisului. Aici măcar dacă s’ar găsi acele elemente de unitate care ar fi putut să deschidă Revoluției un drum și să-i fixeze o linie de dezvoltare! Dar de-asupra sânt apostolii și credincioși „filosofiei”, intelectualii din saloane, cu despreț față de tot ce se sbate confus în lumea neînțelegătorilor. Alături, o burghesie financiară, hrănită din arendarea veniturilor. Statului și din speculații. În al treilea rând o burghesie de teighea, fără preocupății politice și sociale

și care n'a dat niciun represintant celor trei Adunări revoluționare, întrate pe mâna aventurierilor și a parveniților, beți de trufie. Încă mai jos, o burghezie săracă, invidiind pe cealaltă. Muncitori de fabrică aproape nu există față de meșteșugarii din micile ateliere, indiferenți; metalurgia e la început, mașina de țesut abia se fură din Anglia. Dar este o pleavă strecurată din provincie de pe urma tulburărilor existente sau așteptate. Bestia revoluționară care lucrează în Paris e rare ori de veche origine parisiană.

Provincia își duce vechea viață pe care o afli și astăzi; dar sufletul i-a perit din clipa când monarhia absolută i-a luat autonomia. În general ea se va pleca înaintea tiraniei cluburilor sau va imita din datorie ce face Parisul. Iar țeranii sânt străini și de ideie și de acțiune; ei văd numai pământul de cumpărat și datoria militară impusă de conscripție.

Altfel va fi în mica societate americană.

III.

Revoluția americană: clasele, populația

In judecarea creatoarei revoluției americane trebuie să se înlătore o parte de stăruitoare legendă.

Se crede prea mult într'o anume ideologie veche care ar fi stăpânit populația Americii de Nord. Privirea se îndreaptă și se oprește asupra celor veniți pe „May Flower”, pe „Floarea de Maiu”, ca să afle în acele depărtate pustiuri, cu păduri, Piei Roșii și animale sălbatece, un regim de libertate religioasă și de legalitate. De atunci înainte aceste ținuturi ar fi fost continuu o vatră a „liberlății”, pe când de fapt restricții aspre reținură mult timp acțiuni care nouă, aici și astăzi, ni se par de o mică însemnătate.

Apoi partea de vitrină nu numai că se exagerează, dar se creiază chiar cudesăvârșire. Vede cineva pe Washington revoluționarul cu sabia în vânt după dreptate, popular și democratic, bogat în discursuri zguduitoare. Pe când de fapt înaintea istoriei adevărate stă un adevărat gentleman după modelul celor din Anglia, plin de „respectabilitate” și de „cant”, de loc nesimțitor față de micile plăceri ale vieții, până la paharele de vin bun și la jocul de cărți, un mare proprietar care înțelege să aibă tot confortul în casa sa de lemn și tot câștigul de pe terenurile sale. Nu-i place a vorbi mult, și zbuciumul l-ar desgusta. A luptat contra vecinilor francesi din Canada în armatele Maiestății Sale britanice, și de aici i-a rămas un spor în sentimentele sale de ordine și disciplină.

El a luptat pentru desfacerea de Anglia, dar de sigur nu fără unele scrupule și muștrări de conștiință și n'a fost niciodată mândru că ea s'a înfăptuit cu toate urmările ei. Și tot așa de puțin atâția din societatea cu care a lucrat și care, în loc de a urma o inițiativă a lui, s'a regăsit numai într'însul. O societate înainte de toate cuviincioasă: când a fost vorba ca o răsunătoare demonstrație să arăte că nu se primește în colonii regimul economic al Metropolei și s'au aruncat în ocean lăzile de ceaiu venite din India favorisată de Englesi, oamenii s'au îmbrăcat în costume de Indieni, ca să nu se desonoreze prin scandal.

Această societate, care iubește pe eroi, dar nu se simte datorare, ca acea francesă de la 1789, să-i creeze neconținut în mijlocul străzii, e compusă din multe elemente care s'au amalgamat, fără niciun sistem și nicio impunere din partea unor guvernori fără inițiativă și adesea fără onestitate, de la sine, încetul pe încetul.

La început aventurierii descoperitori nu sânt numai Englesi. New-Yorkul a fost întâiu o colonie olandesă, și din acea pătură inițială vin atâția bogătași de astăzi și neamul așa de activ în politică al Rooseveltilor chiar. Până în zilele noastre casele vechi sânt reproducerea exactă a celor din patria depărtată. Acești oameni rășleți se îndreaptă spre Stat și se sprijină pe dânsul.

Altfel e a doua serie de coloni: cei de pe la 1640. Sânt *dissentierii* religioși, „malconțenții” politici. De la dânsii vine puritanismul neiertător și strâmt, dar tot de la dânsii o sinceritate, o intimitate religioasă, de la care derivă și aceea milă de oameni pe care n'au avut-o revoluționarii francesi.

Cei de după răsturnarea în Anglia a Stuartilor, oameni cari sosesc de pe la 1660 înainte, sânt de o altă făptură. Regalitatea dă privilegii, hrisoave, și unor personagii de importanța lui lord Baltimore, al cărui nume se păstrează încă într'unul din cele mai mari orașe americane. Posesorii *charter*-ului îl negociază prin vânzări și închirieri, Ei caută să atragă cât mai mulți locuitori. De aici o serie

întreagă de înțeleg ri, de învoieli, de contracte, pentru a căror tălmăcire se cere o clasă întreagă, nu de avocați propriu-ziși, ci, de *lawyers*, de specialiști în acest domeniu, pe cari nu-i dau „școli de drept” ca acelea din Europa, cu lecții de drept roman, nici colegiile începătoare, rău frecventate, cu ceva învățătură în latinește numai, ci inteligența și practica. Spiritul juridic pătrunde astfel pe lângă acela, de inițiativă, al spintecătorilor de păduri, și acela, religios, al creatorilor de secte.

Orașe sânt puține, și foarte mici, încă desordonate și sărace, rău legate prin drumuri indiene. Plebea disciplinată pentru „zile revoluționare” nu există. Ci există oameni întregi, buni de orice, gata de orice, dar numai când e vorba de ce cred ei drept, moral și practic. Li lipsesc și bandele și retorii și exploataorii revoluției. Și, de altfel, nu există o revoluție târâtă zi de zi, pentru plăcerea de a o avea, ci numai două lucruri:

O declarație de drepturi și o luptă de apărare.

IV.

Lupta americană pentru libertate

Venim la lupta însăși prin care s'a căpătat și s'a întemeiat o libertate americană așa de mult deosebită de cele europene, ca una ce e cuprinsă între restricții tradiționale și morale peste care nu poate nimeni să treacă.

La un moment, față de noul sistem engles, tinzând la o unitate de Stat ca aceia a monarhiei franceze, cu drept de a porunci în orice domeniu, oricui, oriunde, față de un regim de taxe menit să îndrepte finanțele Angliei, deosebitele categorii ale societății americane au simțit nevoia de a-si fixa o atitudine.

E necesar să se spuie că la aceasta nu s'a putut ajunge îndată. Aceste categorii aveau fiecare rostul ei și tendințele ce derivă dintr'însul. Erau fermierii, deprinși a trăi în creațiunile lor, realizate de mult și cu trudă grea, într'o adevărată autonomie; cine putea să ajungă la dânsii pentru a-i domina în adevăr! Ei erau oamenii cari întraseră, ei, prin înaintașii lor, în legătură cu Suveranul care acordă privilegiile, și erau aceia cari erau supuși prin contracte private celor dintăiu.

Erau apoi „mecanicii”, tehnicienii, formați fără școală, și fără ateliere mari, cari nu-și puteau crea un rol mai mare pentru că Statul engles înțelegea să reție pe Americanii săi, în stăpânirea și a unor bogate mine, a unor păduri neexploatate, în situația unor vasali producători de materii prime, cumpărate într'un singur loc, cu un sin-

gur preț, așa cum proceda față de țările noastre, producătoare de grâu și lemne, Impărăția Otomană. Să fi cunoscut ei toți, ca Franklin, tipograful american care lucrează și în Anglia, stările de spirit de acolo, ar fi fost în stare a face ceva mai de mult ceea ce a fost adus la îndeplinire după multe târăgăniri și îndoieli.

Erau negustorii. Negustori mici, cari nu puteau să aibă mentalitatea absolut mărgenită a tovarășilor lor europeni, deprinși a se sprijini în toate pe Stat și pe conducătorii lui. Apoi negustorii de un oarecare orizont. Aceștia aveau în față teribilele opreliști ale sistemului economic engles de care am vorbit mai sus. Lângă dânsii, fără a mai vorbi de teritorii nordice ca Suedia, de unde vor veni apoi așa de folositorii imigranți, se găseau vecinii din coloniile franceze și spaniole, cărora ar fi fost așa de firesc să li vândă fabricate, care însă li erau interzise. Contrabanda se practica, neapărat, pe o foarte largă scară, și se întâmpla, ca în lupta de azi a prohibiționismului alcoolului, ca populația să ajute din răspuțeri pe contravenienți, pe cari era așa de greu să-i descopere și să-i oprească puținele mijloace de care dispunea guvernul engles în apele americane. Totuși, cum comerțul era o activitate care nu se poate rupe fără prim jdie, chiar când se scontează mai mari câștiguri în viitor, ei se opriau cu îngrijorare în fața ideii unei independențe care ar fi atras toate măsurile de răsbunare ale regalității engleze, condusă atunci de Gheorghe al III-lea, foarte „naționalist engles” și spirit autoritar, gata să înfrunte, oricare ar fi riscul, situațiile nesigure.

Erau, în sfârșit, intelectualii. Nu profesorii, școala fiind abia la început. Nici ziariștii, autorii de pamflete, cari numai după ruperea de Anglia s’au răspândit, în mare număr, pretutindeni. Ci preoțimea deprinsă de mult a argumenta cu toată pasiunea profesiei lor, și avocații, mai mulți de pricini teritoriale.

Ei se inspirau, de sigur, și dintr’o literatură europeană critică, revoluționară. De la Cromwell încoace Anglia o a-

vea, și aceasta e vremea „Spectatorului” lui Addison, așa de cetit și de prețuit. S’a încercat a se pune în legătură, înlăturându-se „Contractul Social” al lui Rousseau, cu însuși Locke declarația din 1776, prin care se vorbește de dreptul înăscut la viață, libertate și „urmărirea fericirii” al oricărui om, guvernele fiind chemate numai a-l garanta, dar în totdeauna cu voia guvernanților, altfel „poporul” având dreptul să-și schimbe conducătorii. Dar filosoful engles vorbea numai de datoria oricărui cârmuirii de a garanta proprietatea.

Să se adauge cei 30.000 de Irlandesi de cari vorbește unul din istoricii Statelor-Unite, d. Muzzey.

Washington nu face parte din aceste categorii. El e ostaș, ofițer. În conștiința lui a fost o dramă când s’a ivit ideia ridicării contra regelui, căruia-i jurase și, în luptele îndelungate, care au răscolit adânc societatea englesă, pamfletele i-au adus acușația că e un sperjur și un trădător.

În aceste condițiuni nu s’a putut ajunge decât încet și greu la desfacerea completă.

Cei interesați material vor protesta contra legii timbrului, menit să aducă profit Vistieriei englese, lege pe care apoi Parlamentul din Londra o va retrage. Se ajunge la boicotul mărfurilor englese (1765). Peste trei ani se va cere ca judecata unui American să nu se poată face decât la el acasă, după legile și obiceiurile lui. E primul congres al Statelor americane.

Se produc ciocniri: vărsarea de sânge la Boston contra „rebelilor”, arderi de vase. În Septembrie 1774, în mijlocul boicotului, se face afirmația că regele e patronul coloniilor, dar nu are dreptul să li impuie Parlamentul și guvernul lui engles, nici să-și trimeată trupele în America. Numai după toate aceste pregătiri și supt presiunea intelectualilor se trece, nu fără dibuiri, la declarația de independență, propusă la 7 Iunie și votată definitiv la 4 Iulie 1776.

De fapt organizațiile locale se temeau de călcarea unor

vechi drepturi de către asociația lor. De aceea e vorba de *State*, nu de *un Stat*.

Acesta, după recunoașterea libertății de Olanda, în 1782, după impunerea ei de Franța biruitoare, la 1783, va trebui să se alcătuiască, dar formă, dureros căutată, va fi din acelea care veșnic se pot înoi și pot fi influențate veșnic de noile stări de spirit.

V.

Cum s'a format Anglia modernă

Povestitorii revoluției americane au obiceiul de a o intercala în istoria Angliei de pe la 1760 până la Revoluția franceză. E un sistem cu totul greșit. Sânt două serii de evenimente, în esența lor cu totul deosebite.

De fapt, între datele arătate mai sus Anglia cea nouă se formează, de și ar fi o greșeală să se creadă că vreodată în istoria poporului engles ar fi fost o soluție de continuitate, o „revoluție” în sensul în care se admite pentru continent. Anglia nici n'a avut cândva „revoluții” ca acestea. Mișcarea de pe la 1640 e transpunerea în realitate politică a unor concepții biblice, de caracter etic și religios. Cromwell are față de Carol I-iu aceeași atitudine ca și față de Parlamentul pe care l-a disolvat cu trupa pentru că membrii lui nu erau morali: el e un judecător de păcate, iar, ca șef de Stat, un delegat al divinității care prin el pedepsește. Iar la 1688 nu e măcar o schimbare de dinastie; bănuiele de tendințe catolice, în deosebi în ce privește autenticitatea unui moștenitor de tron născut târziu, care înlătură drepturile fetei celei mai mari a lui Iacob al II-lea, măritată cu Gulielm de Orange, stathouderul Olandei. Regele nu știe să iea o hotărîre, și de la sine Gulielm, iubit ca protestant sigur și adversarul cel mai hotărît al lui Ludovic al XIV-lea, se substituie socrului său. Iar demonstrațiile de stradă, cu portocale în vârful bășului și strigătele de *no popery*

(„nu ni trebuie catolicism”), fac parte din nesfârșita serie a cortegiilor de stradă care n’au determinat niciodată sensul istoriei engleze.

S’a format însă printr’o *simplă insuflețire a vechilor așezăminte* acea nouă Anglie care nu se va întimida de ofensele și amenințările revoluționarilor franceși, care, de și împovărată de datorii și de sarcini fiscale, va consimți să se ruineze ca să plătească toate coalițiile contra Franciei republicane și contra lui Napoleon I-ii, care va primi cu calm și răspândirea lavei aprinse a fanatismului iacobin și marea putere universală a Impăratului Francesilor, care, aceiași nouă Anglie, nu va capitula nici înaintea blocului continental, nici înaintea planului amănunțit de coborîre în insulă pe care dictatorul european îl va face adunând flota de transport la Boulogne și care, la urmă, și-a avut în mână dușmanul de două ori învins pentru a-l trimete la o moarte lentă în Sfânta-Elena. Admirabilă siguranță de sine și putere de îndurare, pe care a arătat-o Anglia și în timpul Marelui Războiu, când triumful militar german era sigur, dar nu se putea sconta intervenția americană, și pe care o învederează și astăzi, când coloniile vreau tot mai mult să trăiască de sine, iar Irlanda caută să rupă ultimele legături cu Britania Mare.

Cum s’a putut trece de la lăncezeala și corupția de supțeci doi dintăiu Suverani din Casa de Hanovra la această stare de *high-spirits* pe care nimic până astăzi — nici recente greutăți industriale și financiare — n’a putut atinge?

Să vedem întâiu substratul social al „însuflețirii” de care vorbiam mai sus.

Anglia are țerani împământenți de la sine, de pe urma „ciumei celei mari”, când oferta de lucru devenise așa de slabă. Ei nu influențează încă viața politică, de și un țeran din Scoția va da glas mentalității și sentimentalității acestor clase care prea mult se pierd din vedere

în presintarea istoriei engleze. De-asupra, e o casă mijlocie rurală, de proprietari mai mari, care va da în lupta lui Cromwell cu puterea regală legiunile „coastelor de fier” neînvînse.

O negustorime în legătură cu vechea Londră, cu Hansa baltică și nordică și cu acele *Cinq Ports*, cu numele frances păstrat, care formau o unitate specială în viața constituțională a regatului din evul mediu, e și ea foarte puțin reprezentată în agitațiile de viitor ale societății engleze. Aici nu sânt mari mari capitaliști, capabili de riscuri, cari ieau în arendă veniturile fiscului și uimesc lumea cu nebuneasca lor risipă.

Nu sânt nici intelectualii burghesi îndrăzneți în atacurile contra stării de lucruri existente, fiindcă se simt larg susținuți de publicul liber care-i cetește. În *Spectator*, Addison vorbește liniștit atingând delicat subiectele cele mai felurite fără a se ocupa de probleme arzătoare. Un Samuel Johnson, pretutindeni poftit, scrie în răgaz clasicele „Vieți ale poeților”. Gibbon, trăind în străinătate, povestește fără tendințe vizibile istoria Imperiului roman din a doua fasă. Scriitorii, grămădiți într'un anume cartier sărac, trăiesc de pe urma librarilor cari li impun subiectele. Aprigile scrisori ale lui Junius s'au dovedit opera unui înalt funcționar de la Războiu, unui domn decorat, Francis. Nu există o Curte în jurul regelui Gheorghe al III-lea, care, nebun și orb, ar fi desființat-o, dacă ar fi găsit-o. Nu numai că nobilii stau la țară, dar și expropriază sate întregi pentru a face în jurul unui castel locuit admirabilele pașiști, totdeauna verzi, pentru animalele de casă. „Spiritul vremii” îi atinge foarte puțin.

E adevărat că nu lipsesc scandalurile. Un ticălos ca Wilkes, autor de ignobile pamflete, e ales în Parlament, apărât de Parlament, achitat, reales de trei ori, ca să ajungă a fi Lord Mayor, primar al Londrei, și mai mult decât atâta, alegătorii îl vreau, iar, și la Londra mulțimea strigă: „Wilkes și libertatea”. Pentru o cauză nedreaptă, contra catolicilor, Gordon mișcă mii de oameni în capitala

Angliei și provoacă desordini grozave. Mulțimea muncitoarească sare contra primului descoperitor al mașinei de țesut și-i distruge instrumentele. Bande represintă supt fe-reștile regelui decapitarea lui Carol I-iu.

Dar Englesul se distrează de asemenea spectacole, ca ale sălbatecelor lupte de cocoși. El știe că le face o masă anonimă și iresponsabilă: *mobul*. Contagiunea nu poate merge mai sus.

Intr'o societate învechită, destul de coruptă și lipsită de solidaritate între clase, s'a petrecut totuși în anii cari au adus înfăptuirea noii vieți a lumii adevărata minune de prefacere care a dat Angliei însușirile trebuitoare pentru a juca atâta vreme un așa de mare rol.

Cui i se datorește prefacerea?

Și regelui nou, al treilea din dinastia de Hanovra, chemată din colțul ei german anume pentru a nu face nimic, lăsând totul în sama celor două partide veșnic în luptă: lui Gheorghe al III-lea.

Bunicul lui, Gheorghe I-iu, nu-și uitase niciodată țara cea veche, în care a continuat a trăi întocmai ca mai puternicul său vecin, Frederic-Wilhelm al Prusiei. Anglia, a cării limbă măcar n'o vorbia, îl interesa numai ca un adaus la mijloacele sale de traiu. N'a fost mai strânsă legătura între Gheorghe al II-lea și societatea englesă, spiritul engles. Din potrivă, foarte Engles, al treilea rege hanoverian, cu sentimente de libertate englesă, doritor de reală popularitate între Englesi, a înțeles să-și puie pecetea pe o Domnie în adevăr creatoare. Mândru de situația sa și hotărît să nu cedeze, față de Americani sau față de oricari alții, nimic din drepturile Coroanei sale, el anunța o eră nouă, de naționalism britanic. Că s'a îmbolnăvit, că, orb și nebun, a vegetat mulți ani de zile, incapabil de a juca un rol în viața țerii pe care o înțelesese și chiar o iubise, aceasta e altceva. Dar trista fasă a doua nu trebuie să facă a se uita tot ce a voit și a cuprins cea d'întăiu.

Nobilimea englesă, liberă față de Suveran, avea în pro-

testantismul ei alte mijloace sufletești decât nobilimea, de formă catolică, a Francesilor. Indiferentă pentru frasă, ascunzând în humormarea sensibilitate pe care n'ar fi alicat-o cu niciun preț, ea înțelegea să nu se confunde cu clasa corespunzătoare de pe continent, de și unii din mijlocul ei o cercetau și căutau cât mai multă comunitate cu dânsa. Erau în această clasă mândră toate elementele, încă nepuse în valoare, ale unui dârz naționalism de viitor.

Când Americanii se revoltară, mulți oameni de stânga își simțiră coatele cu acei cari, acasă, aveau îndreptarea politică protivnică, mai ales după ce se văzu că e imposibilă înțelegerea cu coloniile. Participarea la revoluție a represintanților clasei corespunzătoare de peste Canal a întărit în această atitudine de iritată defensivă pe mai toți membrii nobilimii engleze. Provocați, ei se înțepe-niră pe vechea basă medievală a puterii lor. Îndercările de a-i prinde: societăți conspiratoare, plantarea arborilor libertății, izbutiră numai la început, scurtă vreme. Insultele aduse de stradă Suveranului îi determinară la respectuoasa încunjurare a acestuia, pe care apoi nenorocirea îl va face și mai simpatic.

Anglia avuse o burghesie locală, privilegiată, în margini destul de înguste, dar rezultatele cuceririi de la 1066 opriră alcătuirea unei clase orășenești de o mândră autonomie ca aceia care în Franța, în Italia, în unele părți germane înalță superbul simbol al catedralelor. Fîind slabă, ea n'a suferit, în schimb, acea operație de îngustare pe care monarhia absolută a săvârșit-o în Franța, distrugând încetul pe încetul vitalitatea „provinciei”.

De-odată marile descoperiri în exploatarea minelor și mai ales în țesătorie aduseră crearea de puternice centre urbane cu zeci de mii de muncitori și îndoirea în câțiva ani a unui comerț care ajunge a fi astfel cel d'întăiu din lume. Arkwright, Cartwright și atâția alții făcură ca țara lor să fie considerată ca aceia care e chemată să deie omenirii o nouă activitate mecanică. O astfel de burghesie, țăs-

nită de odată pe basa muncii sale, poate cere într'un Stat orice. Și ea a dat Angliei și banul cel din urmă pentru ca să poată rezista Revoluției franceze și lui Napoleon.

Dar toate acestea n'ar fi însemnat nimic fără schimbarea omului din lăuntru.

Aceasta nu s'a făcut prin ziar, care nu exista, prin pamflet, care nu era politic, nici prin darea de samă, oprită supt pedeapsă, a discuțiilor Parlamentului, ci prin noua literatură.

Odată Anglia copia pe Francesi. Li-a luat clasicismul supt Stuartii restaurați și apoi preromantismul sentimental al lui Rousseau: Richardson scria plângătoarea sa „Pamelă”.

Dar de-odată direcția povestirii se schimbă. Ea devine serios realistă, ca în romanele lui miss Austen. Episcopul Percy adună vechile legende engleze pentru noul naționalism care se adaugă la realismul acesta sănătos. Chatterton inventează povestea unui călugăr care i-ar fi lăsat manuscriptele sale politice. Wordsworth și cu Coleridge învederează prin broșurica de proclamație a școlii „lakiste” că poezia e pretutindeni și nu cere scena măririlor și gesturile eroice. Iar Robert Burns destăinuiește, prin poezia lui, în toate domeniile, ce era țeranul scoțian. Și, când intelectualitatea, nobilimea îl recunosc ca un mare poet, aceasta înscamnă că, *pe o temelnică basă națională și actuală, solidaritatea engleză s'a format.*

VI.

Starea Franciei înainte de Revoluția franceză

Franța de la 1789 n'are un adevărat rege, cum a fost, câțiva ani, în Anglia, un Gheorghe al III-lea.

Rău crescut, sau chiar necrescut, de un bunic care trăiește închis în odăițile sale, cu o metresă care face politică pe sâma ei și cu trei fiice bătrâne pe care le chiamă cu nume de poreclă ce nu se dau decât la câni și la papagali, ținut la o parte de orice e viață adevărată, necunoscător al Franciei în adâncul ei, pe care nici n'a străbătut-o, naiv, stângaci și incoherent, incapabil de a apăra ca ostas și de a lua o hotărîre ca Suveran, Ludovic al XVI-lea, pe care o îndelungată și crudă nenorocire îl face simpatice, n'a funcționat regal niciodată. Iar membrii familiei lui l-au părăsit întâiu și l-au primejduit pe urmă, imputându-i-se orice concesie făcută Revoluției ca o știrbire a unor drepturi care nu sânt ale regelui ca persoană, ci ale regalității ca instituție, pe care sânt chemați a o sprijini toți membrii dinastiei, iar pregătirile pentru o intervenție militară străină nu fac decât să-l puie pe dânsul, fugarul grațiat de la Varennes, în buza tunului. Izgonitul din Tuilerii, prizonierul din Turnul Templierilor e o fantomă, și asasinii politici cari l-au înlăturat fizicește aveau a face cu ilusia unei umbre.

Monarhia reformistă, pe care atâția o așteptau și în Franța, n'a funcționat, nici direct, nici printr'un ministru căruia să-i fi acordat încrederea. Încă de supt Ludovic al

XIV-lea Fénelon, când schița viața fericită a cetățenilor din imaginara Salentă, făcea de fapt procesul regelui frances. Bossuet ridică de-asupra tiranului îndantelat judecata neiertătoare a Dumnezeuului biblic. Racine fulgera contra vechiului Alexandru care „a făcut Asia cenușă”. Boileau trezia cărtirea spiritului frances medieval în mai multe direcții. Iar la Port Royal discuția de dogmă a Janseniștilor devenia un fenomen revoluționar. Regentul pentru tânărul Ludovic al XIV-lea, ducele de Orleans, alcătuisese un program de transformare totală. Dar indiferența, neglijența noului rege puse capăt proiectelor. Supt Ludovic al XVI-lea Turgot nu-și poate preciza intențiile, iar Necker nu vede decât expediente prin care s'ar putea salva situația financiară.

Aristocrația Franciei e așa cum o presintă Memoriile lui Ségur, ușuratecă și bățăioasă, stăpânită de snobismul revoluționar american, gata de paradă, dar incapabilă de luptă, fără solidaritate de clasă și fără un adevărat devotament față de Suveranul care nu arată că vrea s'o cunoască și să guverneze cu dânsa.

Atunci cu ce s'a ținut Franța — deocamdată punem problema în ce privește viața interioară — în momentul când usurparea din partea Statelor Generale, chemate numai pentru îndreptarea finanțelor, tăgăduiește pe rege și încalcă prin birourile ei rosturile administrației fără a se arăta cât de puțin capabilă de a le îndeplini?

S'a ținut cu burghesia, cu mica burghesie, partea cea mai vie și mai prețioasă, în toate timpurile, a societății franceze.

Odată ea crease în Franța evul mediu, cu toată vioiciunea și splendoarea lui artistică. Monarhia absolută își întinsese peste aceste orașe obosite veșmântul de ucigătoare uniformitate. Activitatea cetățenească a fost înlocuită prin rutina funcționarului regal.

Dar la orice prilej burghesia se trezește cu puțința de reacționare. Calvinismul, pretext de harță pentru nobili, e pentru dânsa un îndemn la autonomia grupului oră-

șenesc pe care de la Henric al IV-lea la Ludovic al XIV-lea îl ocrotește edictul de toleranță de la Nantes. Supt Ludovic acesta pomposul, ea guvernează țara din birouri, In secolul al XVIII-lea ea dă impulsul ideilor, din saloane și prin acțiunea unor scriitori răsăriți exclusiv din mijlocul ei.

In Adunarea Națională, ea are, cu nobilii revoluționari și preoții săraci, peste dubla represintare a „stării a treia”, majoritatea. Dar s'a văzut că această mașină nu poate lucra. Atunci instinctul de conservare al burghesiei Franței îndeamnă hotărîtor spre forme nouă.

Alegătorii pentru Adunare rămân în „secțiunile” lor, și aceste secțiuni reunite dau Comuna, în alt sens decât al evului mediu, a Parisului. Această nouă instituție își creiază, față de regimentele speciale sau străine ale regalității, armata ei, garda națională, în frunte cu Lafayette, luptătorul pentru America.

In provincie e un regim de cluburi, de sigur. Dar să ne uităm, — dacă ni-ar permite-o mai mult izvoarele, care nu sânt totdeauna acelea pe care le-am dorit! — să ne uităm supt acțiunea lor înfrigurată și vom vedea, alături de energumeni și une ori prin aceștia chiar, când nu fac teatru, continuarea acelei opere încete a burghesiei caré, și cu frasa de distrugere pe buze, nu se poate împiedeca de a păstra și de a consirui.

VII.

„Absolutismul luminat“

Intre factorii pozitivi și permanenți ai istoriei contemporane e și așa-numitul „absolutism luminat“.

Nu e nevoie să se dovedească astăzi cât de ideolog, de revoluționar, de protivnic intereselor sale și ale coroanei sale a fost bietul Ludovic al XVI-lea, încântat că foștii săi supuși îl consideră și-l proclamă „părinte al patriei“. Nu e nicio asemănare între sentimentalitatea lui lipsită de curaj și absolutismul adevărat din Rusia, care trece de la cochetăria Ecaterinei a II-a cu „filosofii“ parisieni la capriciile semi-nebumului despot Pavel, apoi la sentimentalul amestec în toate al lui Alexandru I-u și la formula lui Nicolae I-iu, că „în Rusia nu e nimeni important decât cel ce vorbește cu Țarul și atâta timp cât vorbește cu Țarul“.

Sânt însă țeri în Europa în care propaganda armată a revoluționarilor francesi a fost socotită ca inutilă. Și aceasta pentru că măsurile de reforme pe care le predicau aceștia fuseseră de multă vreme luate, aplicate și verificate. Ba chiar cu foloase mult mai mari, pentru că ele nu ieșiau din haosul oratoric al unei adunări alese cine știe cum, din scandalul de stradă sau din sângeroasa operație zilnică de pe piața eșafodului, ci de la miniștri cu orizont, în serviciul unor Suverani cari, puindu-și încrederea într'înșii, li dăduseră și putința de a lucra.

Asemenea reformatori oficiali, cu siguranță și răgaz, se întâlnesc, nu în Germania, afară de Austria, în acele

teri germane unde Goethe va declara că „în acest moment și în acest loc”, al unuia din actele Revoluției franceze, „începe o nouă eră în istoria omenirii”, ci în țerile latine cu excepția acestei Francii unde s’ar fi putut evita răsturnările violente dacă la Curte ar fi fost destulă înțelegere politică pentru a nu împiedeca opera de prefaceri radicale pentru care fusese chemat Turgot.

Astfel, dacă, în provinciile sale austriece, ungurești, belgice, Iosif al II-lea, un așa de hotărît revoluționar încoronat, care va muri de durere că nu și-a putut executa programul, n’a reușit din cauza puterii intereselor, ideilor și prejudecăților medievale, în Portugalia un Pombal, în Spania, un d’Aranda, în Neapole Toscanul Tanucci, în Toscana însuși Marele Duce Leopold, cu instrumente în subordine, în Lombardia administrația austriacă anonimă. Ia noi așa-ziii Fanarioți, îndeplinesc lucruri pe care une ori eroii Revoluției franceze n’au îndrăznit măcar să le privească în față, absorbiți cum erau de ilusiile unor concepții ideologice incapabile de a fi coborâte pe pământ.

Opera acestor oameni în mare parte de rasa noastră, cu pronunțatul simț de realități care o deosebește, fie aceia recomandată de cugetătorii francesi ai „libertății” în toate domeniile, ne interesează acum.

Libertate umană. Pentru aceasta înlăturarea, violență adesea, nedreaptă, neumană, contrară intereselor culturii, a presiunii exercitate prin Biserică. Se izgonesc Iesuiții, al căror Ordin ajunge a-l desființa Papa Clement al XIV-lea, tovarăș de păreri cu acel Benedict al XIV-lea, care e un adevărat Suveran reformator; închiderea tribunalelor ecleziastice, încercările de a crea o nouă școală, de științi, de limbi moderne, ca la noi aceia a lui Alexandru Ipsilanti, îndreptător și al mănăstirilor, și a lui Grigore Alexandru Ghica. Reforma codurilor, cum a făcut la noi același Ipsilanti și după dânsul Alexandru Moruzi, așteptând pe Caragea și Calimah. Ideile lui Filangieri, lui Beccaria, în *Dei delitti e delle pene*, fac a se suprima în Toscana

tortura, pedeapsa cu moarte, a se îngădui contumacia, a se promite despăgubiri pentru achitat.

În același timp însă, toți urmăresc, într'o epocă de materialism, o creștere a bunei stări materiale. Englesul Young află în partea italiană supusă Casei de Austria o agricultură foarte dezvoltată, cum nici după Revoluție nu vor avea-o Francesii. Industria e pretutindeni favorisată. fiecare Stat căutând să-și aibă toate ramurile (porțelan de Sèvres în Saxonia și Prusia, oglinzi de Veneția și dantele de Valenciennes în Franța), Constantin Mavrocordat „eliberează” pe țeranii șerbi în Moldova, ca și în Țara-Românească. Se caută schimbarea sistemului vămile, mai ales, al vămile interioare.

Nimic nu arată mai clar până unde mergea revoluția Suveranilor decât acel statut al coloniei napoletane San Leucio, creată la 1789 de regele Ferdinand al IV-lea, oricât de incapabil, dar supus unor bune influențe. Se prevedea căsătoria civilă, și fără voia părinților, desființarea zestreii, succesiunea cu drept egal a copiilor, școli primare gratuite, școli de meserii, guvernul prin „seniori” aleși pe un an, serviciul militar cetățenesc (v. Coletta, *Histoire de Naples*, I, 1833, pp. 253-5).

VIII.

„Despotismul luminat“ și libertatea creatoare scoțiană

„Despotismul luminat” al Suveranilor secolului al XVIII-lea săvârșia marea greșală de a căuta să impuie cu sila aceleași instituții și legi unor națiuni foarte deosebite între ele în prezent și având fiecare un alt trecut. Astfel de măsuri, de un caracter general, aveau toate șansele de a rămânea numai pe hârtie, spre marea durere a înoitorilor, cari nu-și puteau închipui de unde vine atâta neînțelegere, împotrivire și răutate.

Am spus că Iosif al II-lea a murit de desperare că nu poate face pe toți supușii săi, oricare ar fi sângele, obișnuința și rostul lor, fericiți în singurul sens pe care-l putea admite.

Studiul istoriei era pe atunci stăpânit de aproape singura dorință de a atinge o formă literară frumoasă, adică o formă de stil, nu de construcție interioară și de însuflețire. Trecutul se studia pe cronici târzii și pârtenitoare. Tendința stăpânia și pe aceia care voiau să moralizeze prin pagini de istorie și pe aceia cari urmăreau, ca în diferitele cărți despre „Revoluțiile” unei țeri sau alteia, vădirea unor idei de caracter politic. Iar un învățământ al istoriei nu exista în tot acest timp, decât doar o serie de biografii, de caracter etic, din antichitatea greco-romană sau lecții despre regi, de-a lungul dinastiilor, pe baza unor texte care trebuiau memorisate. Simțul istoric deci, care ar fi împiedecat un periculos ilusionism, prin care se înșelau

și scriitorii, învățătorii, ca și aceia cari cetiau și învățau, lipsia cu desăvârșire.

Cercetările la fața locului, statistica vie, — dar și cealaltă — erau total necunoscute. Reformele se luau din aier. Contactul cu viața reală lipsia și prinților și oamenilor, mai mult din nobilime, de cari ei se serviau în opera lor.

Ceva din aceste binefaceri impuse se simte și până acum, cu deosebire că lucrul care se făcea atunci, prin monarhi și miniștri atotputernici, se face astăzi prin aceia cari reprezintă partidele pe rând împărțășite de putere, ca să facă fiecare după capul său, cu o totală ignorare a nevoii oricărei continuități.

Lumea însă răbda. Și era în aceasta neajunsul că ea putea să se creadă lecuită, prin aceste intrusii din afară, de suferinți pe care numai libere acțiuni proprii le puteau trata cu folos.

Totuși într'un colț de Europă pornise în secolul al XVIII-lea un curent de *creațiune naturală liberă*, care, din nenorocire, nu și-a produs nici până astăzi toate efectele folositoare și care, în orice cas, n'a făcut să biruie însuși principiul său.

Reunită cu Anglia dinastică la suirea pe tron ca rege engles a lui Iacob I-iu Stuart, confundată constituțional cu dânsa la începutul secolului al XVIII-lea, Scoția vechilor clanuri, *presidate* numai de un rege adesea combătut și trădat, conserva față de vecinii, acum tovarășii, de sânge anglo-saxon și danes, inspirațiile vechiului său celtism, în mare parte pur. Legătură strânsă cu natura neinfluențată de om, aier de munte înviorător, imaginație ca aceia care dă visurile lui Spencer și Shakespeare, în același timp cu un sănătos și aspru simț țerănesc al realităților, venit din organizația ei socială, așa de opusă celei englese.

De aici a pornit Law pentru a da Statului frances aproape falit și societății francese, care nu știa ce să facă dintr'o bogăție dureros strânsă și ascunsă, sensul valorii productive a capitalului și perspectivele unei îmbogățiri

prin încredere și înfăptuirea îndrăzneată până în vasele pustiuri, capabile de roadă, ale Louisiane. Primit cu prea mult entuziasm lacom, părăsit cu bănuiele nemeritate, el a crezut până la moartea sa obscură, în Veneția, în folosul unui „sistem” pentru care nu găsisse adevărații înțelegători.

O legătură „scoțiană” trebuie stabilită între această cutezanță, menținută îndărătnic, și între acțiunea revoluționară a clanurilor scoțiene, cu o întregă lume ținută sub arme în dosul steagului particularist, care nu fusese părăsit, în favoarea pretendentului Carol Eduard Stuart, cu toate fantasticele peripeții ale înfrângerii, fugii și urmării.

În curând, din singurătatea de zece ani a fostului teolog Adam Smith, asemenea cu acea retragere absolută, cu acea crudă închidere în sine a altui mare Scoțian, Carlyle, care nu auzia decât zgomotul ierbii rupte de dinții oilor, a răsărit o faptă scoțiană de cugetare care a creat economia politică și politica economică a epocii contemporane: cele trei volume ale „Cercetării asupra naturii și cauzelor bogăției națiunilor”.

Aici nu e, cum se crede prea mult, „fisiocratism” frances, răpede închis în formule și apropiat de mentalitatea unei societăți care fără dănsule nu se poate mișca. Omul care a deosebit prin cea d'întăiu carte a sa despre „Teoria pasiunilor morale” că înțelege cât hotărăște în legăturile dintre oameni ceea ce el numește „simpatia”, se închină producției creatoare, prin agricultură și prin industrie, ocupațiile intelectuale fiind înlăturate numai pentru că ele aparțin altui capitol. Dar aici nu e vorba numai de materialitatea acestor factori de „wealth”, ci și de ce se cuprinde în ei sufletesc, sacru. Și, când el fixează și cântărește caracterul și varietățile capitalului, acesta nu e o forță oarbă, ci cuprinde în el poezie luptătoare, merit moral, continuarea, pe baza muncii care l-a născut și a economiei care l-a crescut, a operei începute de Dumnezeu însuși pe pământ.

IX.

Învierea prin oștire a clasei țărănești în Franța

În programul revoluționarilor de la 1789 grija clasei țărănești, „starea a patra”, nu există. „Caietele”, așa fabricate cum sânt și contrazicătoare, în care se chiamă că se arătau dorințele alegătorilor, nu prezintă nicio revendicăție serioasă și nu sugerează nicio reformă de caracter practic. În discursurile „filosofilor” și ale energumenilor nu se pomenește de milioanele care aveau atâta nevoie de ajutor.

Dacă din Revoluție țărănimea a ieșit cu pământ, aceasta se datorește împrejurărilor. Neîndemnată de nimeni, ea a fost împinsă de instinctul său propriu să se prezinte la punerea în vânzare a pământurilor sechestrate. Același instinct a condus-o în pregătirea pentru cultură a unor terenuri care poate niciodată nu văzuseră o recoltă. De bună voia ei, fără sfat și fără conducere, ea a făcut ca din această improviatație a unor vremuri așa de anormale să iasă o proprietate, mijlocie, și mai mare, care va susținea apoi, în așa de largă măsură, Franța, Dar burghesia, care ea a condus Revoluția, a făcut-o conștient pentru dânsa, și numai pentru dânsa, în oricât de frumoase principii s'ar fi înveșmântat.

Nu numai pe această cale „starea a patra” a intrat într'o viață publică pe care până atunci n'o influențase nici într'o privință.

Vechiul regim avuse o armată. Această armată s'a desfăcut de la sine. Unii din șefi au văzut numai clasa lor și dadorii lor față de Rege, nu și interesele permanente ale patriei; ea a emigrat sau a trecut la inamic, ca Lafayette; alții, biruiți, au fost chemați la Paris, dați în judecată și executați ca trădători. Soldații au ajuns să-și aleagă ei șefii după părerile politice pe care le aveau. Și, în sfârșit, comisarii Adunărilor, pe cari i-au imitat în vremea noastră bolșevicii, se amestecau și în rosturile de comandă.

O nouă oaste a fost absolut necesară în acel an, 1791, când revoluționarii, cu aprobarea blajinului Ludovic al XVI-lea, au provocat regalitatea europeană și când granițele răsăritene ale Franciei au fost trecute de trupele Împăratului german și ale regelui Prusiei. Ea s'a format din entusiaștii de la orașe, între cari și câte un tânăr din școlile înalte — pentru acești provinciali, veniți din Sud, a tășnit din creierul înfierbântat al lui Rouget de Lisle *Marsiliesa*, — dar, în cea mai mare parte, din „conscrișii”, din recruții de la sate.

Aceștia nu se împărtășiseră până atunci nici la conducerea smeritei lumi în care se născuseră și a cării administrație o avea bailli-ul seniorului. Nicio idee politică nu pătrunsese în aceste minți înțelenite de veacuri, nici o mișcare, nici măcar o pretenție nu pornise din mijlocul lor. Prada castelelor, distrugerea arhivelor n'au altă însemnătate decât a unor subite reacțiuni răzbunătoare. Discursurile demagogilor rurali abia treziseră un răsunset în aceste biete suflete. Și trebui un timp ca să se deprindă cu participarea la viața comunală. Chemarea la arme a fost deci inițierea lor în viața publică.

Ca soldați, echipați, întâiu, cum dădea Dumnezeu, ei au avut primul contact cu orașele. Indată s'au găsit în fața primejdiei de moarte, care purifică orice suflet. Au străbătut țeri străine, în care reformele venite la vreme dăduseră țăranimii o situație simțitor mai bună decât a lor. Succesul li-a dat o conștiință de sine incomparabilă cu părerea ce aveau în trecut despre rostul și menirea lor.

Când, după căderea lui Robespierre, oricum un „patriot” adevărat, republica a ajuns pe mâna stricaților și vânduților Directoriului, Parisul fiind acum un imens loc de petrecere, cu balurile *à la victime*, rezervate pentru singure rudele ghilotinaților, în această armată care-și simția vrednicia a trebuit să se nască un sentiment de despreț și de revoltă și pentru oamenii fraselor și pentru politicianii decăzuți.

A fost deci o urmare logică a acestor premise actul prin care, venit din Egiptul legendelor în mijlocul acestei rușinoase mascarade pseudo-liberale, Bonaparte a spulberat la „18 Brumar” putredele rămășițe ale unei ideologii care, când nu mai era sângeroasă, ajunsese la ultimele limite ale desmățului.

X.

Creațiunile administrative ale Revoluției franceze

Revoluția franceză, așa fără program și fără niciun simț al realităților, cum a pornit, a creat, fără să vrea, forme care în parte durează și până acum.

Nu numai că durează acolo, în Franța, dar ele s'au în-
lins asupra Europei întregi și de acolo aiurea, de pe urma
cuceririlor și ocupațiilor din partea armatelor revoluțio-
nare și napoleoniene. Aceste armate aveau și o misiune
de propagandă pe care au știut-o îndeplini, une ori, cu
fanatism, și predicăția lor a fost primită bine, la început,
de societăți care nu vedeau atâta pe străin, cât pe purtăto-
torul unor idei simpatice. Fără a mai insista asupra ad-
ministrației pe care la acești raționaliști o trezia omul cu
mintea mare, „geniul”, înaintea căruia oricine are datoria
de a se pleca (și de aici primirea lui Napoleon la Aca-
demia, de altfel franceză la origine, de la Berlin și supu-
nerea devotată a lui Johannes von Müller, istoricul de mai
lârziiu, și a lui Heine).

În ordinea administrației întâiu, Revoluția a găsit pro-
vinciile, care erau State, care se găseau în limite geogra-
fice naturale, care corespundeau și împărțirilor bisericesti
și represintau un întreg trecut. În aceste provincii isto-
rice era și o realitate de conștiință așa de puternică,
încât, odată, Ludovic al XVI-lea s'a găsit înaintea re-
fusului uneia din ele de a-i da aleșii de cari avea nevoie.
Coordonate, nu subordonate, asociate, nu robite, ele for-

mai o altă Franță decât aceia care a ieșit din zăbuciu-
mul de la 1789.

În loc, reformatorii nepregătiți și orbi, lucrând mate-
matic și geometric, în alb și în gol, au pus un număr de
figuri de dimensiuni aproape asemănătoare.

Se creiază comunele, dar ele n'au nimic a face cu acelea
care au însemnat gloria și puterea evului mediu, aso-
ciații de bună voie, capabile de a da catedrale incompara-
bile, desvoltarea unei mari prosperități și luptele căldu-
roase pentru libertatea adânc simțită, absolut necesară
acestor suflete energice. Aceste comune sânt, după opinia
răsturnătorilor cu orice preț și fără nicio milă, un lucru
de trecut, care *pentru aceia* nu mai poate fi ținut în
samă, cu atât mai puțin înviat din tristele sale ruine. A-
cuma comuna e numai satul, numărul de oameni cari s'au
strâns în jurul unei biserici, cari au un preot, — de altfel
simplu mijloc de recunoaștere a colectivității.

Aceste comune n'au nicio legătură între dânsese, fără-
mături ale unei bătrâne și respectabile clădiri dărâmate.
Niciun îndemn, nicio posibilitate chiar de asociație. Exact
de același fel, ele sânt menite a trăi izolate. Fiindcă to-
tuși trebuie o legătură, ea va fi, fără voința și fără intere-
sul lor, un *district*, un *departament*, termini de pură teo-
rie, fără semnificație actuală sau trecută așternându-se
asupra lor. Este în fiecare din aceste grupări primarul,
cu vechiul nume tradițional de *maire* (*maior*), și este Con-
siliul, care se schimbă la intervale scurte. Alte Consilii
se ridică de-așupra lor. Ca autoritate de Stat, e numai pă-
zitorul legilor, așa-numitul *procuror*, dar și el tot ales.

N'a trecut multă vreme și s'a văzut că aceste „mici re-
publici” trebuie și coordonate și guvernate. Constituția a-
nului al III-lea a introdus deci schimbări care se impuneau
neapărat și imediat pentru ca o țară până atunci închegată
să nu devie un adevărat haos. Dar modificările aparțin
aceluiași arsenal al cugetării abstracte. Satul, care într-o
țară de ferme răslețe, de grupe pentru simplă exploatare
materială, n'are caracterul organic, cimentul moral al

salului nostru genealogic, de fapt o familie care se întinde, e chibzuit numai după numărul locuitorilor. Dacă sânt 5.000, se face o nouă comună, căreia i se zice *canton* (termin luat de la Elvețieni); dacă nu, se adună mai multe grupe pentru a se face unitatea necesară. În locul procurorului, ales însă, Directoriul a numit un *comisariu* de la centru.

Când apoi Constituția anului XIII a intervenit pentru a reglementa un regim de departamente, arondismente și comune, se întărește autoritatea represintantului puterii executive care va fi *prefectul*, cu subprefecții săi.

Un instrument de tiranie cum n'a mai cunoscut lumea iese astfel din zbuciumul pentru libertatea cea mai deplină, și din foasta provincie, despoiată de Parlamen-tele și toate celelalte instituții ale ei, nu se poate ridica nicio tentativă de împotrăvire.

XI.

Creațiunile sociale ale Revoluției franceze: Breslele și libera concurență

La 1776 Turgot dăduse prima lovitură breslelor. Ele au fost cu totul înlăturate, permițându-se oricui, în orice împrejurări vrea, să exerciteze orice meșteșug, în orice calitate, prin decretul din Mart 1791.

Ceia ce a îndemnat pe avocații, literatorii și diletanții Adunării legislative să ia această decisiune a fost întâiu totala lor neînțelegere pentru orice era lucru organic, pentru tot ce presinta o dezvoltare istorică, pentru tot ce era o realitate verificată de vreme. În al doilea rând ura sălbatecă, patologică în ce privește tot ce se ține de regalitate, care patronase acest sistem de alcătuire a muncii industriale.

Nu pare probabil ca legiuitorii să fi fost îndemnați la această operă de distrugere prin sentimentul că înguspotrivesc cu lucrul în fabrică, deschisă, în momentele când țările breslelor (*corporations, jurandes, maîtrises*), nu se cere marfa, oricării angajări din afară, neținându-se samă de treptele de inițiere obișnuite până atunci, nici, iarăși, de acela că, într'o vreme de invenții, atât de răpezi, nu se poate continua cu ostracismul timid față de orice ar schimba felul obișnuit de fabricație și deprinderea oamenilor cu dânsa.

Pentru ce era moral și religios, uman și înfrățitor în breaslă e inutil să se mai spună că oamenii de for-

mașiunea fruntașilor revoluționari nu puteau să aibă nicio înțelegere.

E drept că vechile corporații romane, trecute la Bizanțini, de la aceștia la Turci, iar de la Turci la societățile românești din epoca Fanarioților, ale căror măsuri față de bresle-rufeturi, sânt în totul asemenea cu acelea din Cartea bizantină a Prefectului, au fost formate din două motive, care n'au a face cu sentimentele ce s'au desvoltat mai târziu. Unul, necesitatea spiritului roman de a face pentru muncă aceia ce s'a făcut pentru armată prin creațiunea legiunii, așa de strânsă și așa de solidară. Și, pe urmă, nevoia Statului de a avea înaintea lui pentru imposite, nu oameni răsleți, răspunzând fiecare pentru sine, ci grupe de o perfectă solidaritate, garantând unul pentru altul și gata să se ajute la nevoile și lipsurile fatale ale fiecăruia.

Dar legătura de ordin material a trebuit să aibă firește consecințele ei în domeniul moral. Sprijinindu-se, trăind împreună, apărându-se contra abuzurilor, oamenii au ajuns a se și iubi.

S'a adaus creștinismul, clădit pe ideia de fraternitate. De aici noțiunea nouă a breslei, „frăția” (Moldova a luat-o de la Poloni: *bratstvo*, după *brat*). Supt conducerea bătrânului, *starostelui*, oamenii lucrează după vechi datine, în casa meșterului, ucenicul ajungând calfă, calfa, prin „capodoperă”, prin lucrul făcut întreg numai de dânsul, întrând între meșteri. Taxe formează averea breslei, care-și are biserica, une ori și-o clădește solidă, de piatră. Ospețe adună pe tineri și pe bătrâni laolaltă. Legături de familie ușurează transmisiunea tainelor meșteșugului. Cei uniți prin aceiași profesiune se judecă între ei, și multe păcate mici se iartă pentru ca nevrâstnicul vinovat să nu rămâie infierat pe viață. E o onoare a **tuturora**, pe care o apără fiecare.

Revoluționarii francesi au obiectat că breasla nu mai are vechea valoare politică și socială din cetățile evului mediu, în care, ca la Sașii din Ardeal, fiecare poartă, fiecare

parte din ziduri erau încredințate unei bresle. Ei au semnalat amestecul lacom și brutal, mai ales de la Ludovic al XIV-lea înainte, al regalității în organizarea breslelor, impunându-li conducători cari-și cumpăraseră acest drept. S'au folosit de antipatia claselor sărace față de organizații care mențineau prețul ridicat într'o epocă de lipsă. Au cules glumele pe socoteala unor mărgeniri care opriau pe fiecare de a trece granițele, strict fixate, ale specialității sale.

S'a ajuns astfel la punerea pe aceiași treaptă a omului pregătit și a aventurierului, la lipsa de orice cheazășie în ce privește onestitatea operei, la ruperea oricăror relații morale și la producția fără frâu, care nu știe cui, când și cu ce preț se va vinde. Măsuri de revenire s'au încercat, dar ele au mai mult caracterul fiscal, ori acela de ajutorare. Ceia ce veacurile dau însă ca sens sufletesc unui așezământ social, aceia nu se mai poate învia.

XII.

Creațiunile napoleoniene: generalități

Regimul napoleonian se intercalează, între iacobinismul negativ al Revoluției și între o Restaurație a Bourbonilor, cu instituții engleze, date în forme ipocrite (șartă² *octroyée*, deputați ai teritoriilor, ai „cetățenilor”), de Ludovic al XVIII-lea, supt îndoita presiune a Angliei, unde-i fusese ultimul refugiu, și a lui Alexandru I-iu, Țarul „liberal”, crescut „filosofic” de Elvețianul Laharpe.

El era o necesitate de *purificare* și de *consolidare*. Ce ar fi fost în adevăr, dacă a doua zi după furiile răsturnărilor ar fi venit întoarcerea la trecut asemenea cu aceea, care, la Turin, supt bătrânul rege al Sardiniei, revenit dintr'o pribegie care-l înviersunase, reducea toate la starea din 1789, retrogradând la căpitani pe aceia cari în cursul atâtor războaie ajunseseră generali de reputație?

Regim intermediar, dar nu numai pentru potolire, ci și pentru această recunoaștere, punere la punct, verificare și confirmare. Atâtea forme goale, utile, cândva, pentru cariere și ambiții, se cereau înlăturate ca să nu mai încurce și înșele lumea, rămânând, oricare li-ar fi fost numele, cel mai vechiu sau unul nou, numai acele lucruri, care se dovedesc înrădăcinate, în adevăr *prinse*.

Bonaparte era omul potrivit pentru această operă de selecționare și de eliminare. Iacobin numai o clipă, pentru nevoile carierei, el se ridicase prin actul de energie care oprise cu tunurile aduse în pripă de Murat mersul

secțiunilor regaliste împotriva Convenției. Nu aparținea niciunui partid și n'avea în gând să mai creeze unul. Noțiunea însăși a partidului, cu tot ce ascunde și cu tot ce pretinde, cu tot ce oprește în acțiune, era străină de această clară minte romană de Toscan cu ascendențe etrusce.

Libertate de orice îndatoriri, a putut să înceapă el deci opera lui lămuritoare și adăugitoare.

A dat înlături, cu acele forme fără cuprins, și unele drepturi politice. E totdeauna un sacrificiu pentru un popor când trebuie să le părăsească, dar cei cari-l simt mai mult sânt aceia cari profită dintr'însul pentru ambițiile și rosturile lor, nu așa de mulți cum par, după zgomotul pe care se pricepe a-l face. Și, când se acordă compensații oamenilor de valoare, cari se pot manifesta într'un chip mai sănătos și mai durabil, jalea pentru cele pierdute dispare și la aceștia.

Dar de cuceririle materiale făcute de Revoluție sau supt dânsa, nu s'a atins; din contra, a dat cele mai puternice garanții pentru menținerea lor, ceia ce i-a câștigat masa imensă a celor cari profitaseră din noile prefaceri. Fiecare a fost sigur că pământul pe care, prin banul său, a ajuns a fi stăpân, îi rămâne, mai mult decât atâta; că este cineva — și ce om, în ce situație! — gata să-l apere. Cei cari, ieșiți din restricțiile medievale, întemeiaseră industriile libere, participaseră la un comerț care putea îndrăzni orișice, n'aveau să se teamă că li se va lua înapoi ceia ce mintea și munca lor agonisise.

Dar noul Impărat al „Republicei” și al „Revoluției” mai aducea un puternic factor în conducerea oamenilor.

Până atunci viața publică aparținuse privilegiului nobililor, al cavalerilor de oaste, al curtenilor, al femeilor din jurul reginei sau al favoritei momentului, unei clase complet usate și, în al doilea rând, dar într'o foarte largă măsură, unei burghesii care-și avea locurile fixate. Țărâtimea, enormele mase uitate, nu dădea nimic, nici cât putuse da în evul mediu, așa de calomniat.

Napoleon deschise arena pentru orice putere, cu dreptul de-a râvni până la cele mai înalte locuri, unii ajungând și la coroane subordonate Imperiului său. Trecutul fiecăruia era indiferent; se ținea în samă numai valoarea actuală, și asupra activității celui odată ales apăsa privirea unui cercetător neadormit, care cerea neconținutul concurs la o operă care a ocupat aproape un sfert de veac. A fost o sănătoasă deslănțuire de forțe, și nu numai în Franța, ci și în cele mai multe din țerile rămase în picioare, care-și dădeau samă că nu un cerc de privilegiați se poate opune unei întregi națiuni mobilisate pentru muncă și creație.

XIII.

Creațiunile napoleoniene: noua ordine legală

Vechea Franță, ca și Europa întreagă, se sprijinia în domeniul legal pe obiceiul pământului, la care se adăugaseră influențele de drept roman, neconținut cultivat în Italia și lămurit de școala din Bologna, ordonanțele Soveranilor.

Aceasta putea să se menție atâta cât existau provinciile care fuseseră odinioară State, întemeiate de națiunile de pe vremuri, devenite cu încetul franceze. Vechile practice germane fuseseră puse în scris la așezarea în țeri unde dreptul roman scris era o amintire de neșters și o adevărată necesitate sufletească. Dreptul salic, dreptul visigot, dreptul burgund erau la origine. Și o întreagă organizație judecătorească, a Parlamentelor provinciale, deprinse cu oamenii și cu care oamenii înșiși erau deprinși, stăteau acolo pentru a pune în practică acest drept care era înțeles de toți și iubit pentru că în el se îmbrăcase o parte din sufletul vremurilor.

Dar Revoluția desființase provinciile, înlocuindu-le cu căsuțele geometrice, aproape egale, care nu mai puteau fi stăpânite în vechile forme juridice, Parlamentele chiar fiind considerate ca niște vechituri intolerabile. Era, deci, o necesitate *practică* stabilirea, de aceasta, a unui nou drept cu noi organe, așa încât Comisia legislativă a Adunării Naționale a pregătit opera legislatorilor lui Napoleon, un Portalis, un Tronchet. Numai cât, ca orice se făcea în grup,

fără răspundere, alcătuirea codurilor zăbovia. Primul consul, deprins cu tonul de comandă și cu termenul fix; a grăbit, a pripit chiar redactarea.

Ea era necesară și din alte puncte de vedere decât acela de a face să înceteze anomalia legală și judecătorească.

Bonaparte era, ca toți contemporanii săi, un admirator al antichității, mai ales al celei romane, pe care căuta s'o refacă în toate domeniile, și în acela al portului, al îmbrăcămintii, al vieții sociale. Ceia ce, pe vremuri, făcuse Iustinian, doritor de a se întoarce la Roma latină a lui August, și printr'o mare operă de armătură juridică a societății în care trăia, și capabil deci de a închide ochii asupra prezentului pentru a face o întregă construcție de caracter antic, oricare ar fi să-i fie soarta, a făcut și Bonaparte. Lipsit de orice simț al dezvoltărilor istorice, al relativităților organice, el credea că o astfel de revenire la un trecut care de sigur era mai bine ordonat, e posibilă.

El mai îndemna însă la această grăbire încă un motiv.

Vechea ordine de drept era pentru o societate împărțită pe clase; ea recunoștea, consfinția și întăria privilegiul. Dar toată mișcarea revoluționară contra privilegiului fusese îndreptată. Era acum un singur fel de oameni, cu aceleași drepturi în care dictatorul să aibă puțința de a-și face alegerea fără nicio considerație față de nicio distincție și de nicio pretenție. O societate simplificată, pusă pe linii drepte, a cărei maniare să nu ceară, prea multe eforturi de la un om obișnuit să se amestece în toate fără timp de pierdut și să permită continuarea sistemului și unui urmaș cu mai puține, cu oricât de puține însușiri.

Restul Europei, cucerit sau influențat, a primit schimbarea, peste tot ce-i transmisese trecutul. O oarecare siguranță, o capacitate a osebirilor mai fine s'a câștigat astfel, incontestabil. Dar, oricare ar fi fost părerea Suveranilor a miniștrilor, a juriștilor, mulțimile au știut să aleagă, evitând noile casuri, ori de câte ori ele loviau în simțul lor de dreptate, în felul lor tradițional de a judeca lucrurile. Același lucru ca și când Teodosiu al II-lea, Iustinian, Leon

sau Vasile Macedoneanul înțelegeau să impuie dreptul păgân al vechii Rome înguste, de alcătuire devenită unitară, amestecului de neamuri care se governa din Constantinopol.

Și, oricum, nu e bine ca o societate să fie în continuă luptă ascunsă cu dreptul oficial care o cârmuiește.

—XIV—

Napoleon I și noul comerț mondial

În lumea cunoscută în cele mai degrabă timpuri de
comerț al ei începând peste hotarele Statelor
/echile imperii orientale n'aveau ca noi simțuri acestor
hotare. Ele erau pentru tot cuprinsul care se punea cu
cei stăpâni și exploatați Națiunilor simțuri naționale, dor
doctrină politică nu le înaltează.

Pe de altă parte ele aveau drumurile lor naționale și
partele lumii cele mai mari ale Răsăritului. Echipul de
o parte Tiberul și Ebraica de altă Alexander-vel-Mare a
intâlnit prin isprăva sa în această concepție a monarhiei
iar urmasii lui, fiecare cu gândul unității din care pleca-

seră și pe care sperau să o poată realiza în folosul lor
aveau în ce privește legăturile de comerț aceeași concep-
ție cu dezvoltare unitară
și a fost moștenită de Roma careia economia mondială
ii datorste așa de mult și care a fost prima ca stăpân
locuiri din cauza acestor întinderi de ordine materială pe

care se asigură
De câte ori n'a fost împiedicată păstrându-i în buclă
culturale de altă ori aceleași foloase au rezultat pen-
tru schimbarea de mărfuri. Astfel nu se poate spune în de-
ajuns ce se datorește vastului sistem economic al Hanan-
lui tătarilor făcând de la Altai la Carpați.

Prin Imperiul bizantin, carnia-i servia și de la care tra-
gea profit, Venetia a putut crea un sistem mondial de co-

XIV.

Napoleon I-iu și noul comerț mondial

Lumea cunoscuse în cele mai depărtate timpuri un comerț al ei trecând peste hotarele Statelor.

Vechile Imperii orientale n'aveau ca noi simțul acestor hotare. Ele erau pentru tot cuprinsul care se putea cuceri, stăpâni și exploata. Niciun simț național, nicio doctrină politică nu le însuflețea.

Pe de altă parte, ele aveau drumurile lor naturale: arterele fluviale cele mai mari ale Răsăritului, Egiptul de o parte, Tigru și Eufratul de alta. Alexandru-cel-Mare a intrat prin isprava sa în această concepție a monarhiei. Iar urmașii lui, fiecare cu gândul unității din care pleaseră și pe care sperau s'o poată realiza în folosul lor, aveau în ce privește legăturile de comerț aceeași concepție, cu desăvârșire unitară.

Ea a fost moștenită de Roma, căreia economia mondială îi datorește așa de mult și care a fost primită ca stăpână tocmai din cauza acestor înlesniri de ordine materială, pe care le asigura.

De câte ori n'a fost împărțirea pământului în bucățele culturale, de atâtea ori aceleași foloase au rezultat pentru schimbul de mărfuri. Astfel nu se poate spune în deajuns ce se datorește vastului sistem economic al Hanatului tătăresc întins de la Altai la Carpați.

Prin Imperiul bizantin, căruia-i servia și de la care trăgea profit, Veneția a putut crea un sistem mondial de co-

merț, pe care, cu mai strânse legături în Apus, l-a imitat Genova, iar acesteia, pe aceeași coastă a Adriaticei, i-a răsarit concurența Pisei. Prin căi de uscat, căutând valea Rinului, iar de acolo apele Mării Baltice, unde aștepta Hansa germană, legată cu Londra, iar la Răsărit cu Asia prin calea de comerț rusească a Scandinavilor, sistemul internațional mediteranean se lega de sine cu sistemul Europei centrale și nordice.

Monarhia absolută, locală și națională a schimbat totul în folosul dinastiilor pornite pe cuceriri și doritoare de glorie. Hotare păzite militărește, vămi grele, oprire a capitalului de a ieși.

Spiritul abstract al veacului al XVIII-lea intră firește în luptă cu aceste concepții lacome și înguste, în care, pentru Franța, se cuprindeau și vămile interioare care scumpiau în orașe produsele ce veniau de la țară.

Revoluția n'a avut să rezolve problema, care se pune astfel cu hotărâre, a schimbului dintre „națiuni”, pe care se sprijinia acum noua ordine de lucruri.

Ea a fost rezolvită de sine supt Napoleon I-ii. Margenile înseși ale Imperiului trebuiau să fie un îndemn la reluarea unor legături internaționale de prea multă vreme interzise sau îngreuiate.

În jurul lui erau Statele clientelare, și, chiar dincolo de dânsle, sistemul. Vădirea acestui sistem s'a făcut prin blocul continental contra mărfurilor engleze. El a fost o formă de coaliție economică, din care, în ciuda tuturor revenirilor ulterioare, ceva a trebuit să rămâie.

Pentru a permite această uriașă circulație Napoleon a creat noile drumuri și canale. Italia de Nord a fost total transformată astfel de administrația roditoare a fiului adoptat al Împăratului, Eugeniu de Beauharnais.

Oricâte formule ar fi dispărut, obiceiurile de spirit, acelea au rămas.

ment, pe care, cu mai strâns legătură în Africa, la unitățile
Genova, iar acestea, pe aceeași coastă a Africii, la ri-
șării concurența Paris. Prin căi de uscat, călătoria vala
Rimului, iar de acolo apele Mării Baltice, unde astăzi
Hansa germană, legată cu Londra, iar la Hălsin în Asia
prin căile de comerț rusească a Scandinaviilor, sistemul
internățional mediteranean se lega de sine cu sistemul în-
tropic central și nordic.

XV.

Crearea noii Europe prin descoperiri materiale

Vechea Europă dispărea, cu hotarele ei înguste, cu ne-
cunoștința de la o țară la alta, cu neputința unei civili-
zații mai intense, odată cu epoca Revoluției și a Imperiu-
lui napoleonian.

Noțiunea ei înseși se formase cu greu numai și nu a-
junsese la o adevărată desăvârșire. Odată „Irib”, numită
astfel de Asiatici, fusese numai lumea „întunecului”, a
umbrelor, unde soarele nu ajunge decât mai târziu; noți-
unea de solidaritate în civilizație era alta: aceea a unității de
cultură mediteraneană. Apoi Imperiul roman a strâns la-
olaltă toate popoarele luminate. De la dânsul s'a trecut
la înfrățirea în creștinism, ori de ce rasă ar fi cineva și
oriunde ar locui. O Europă a diplomaților și Suveranilor
s'a alcătuit apoi. O oarecare legătură a creat-o în fine,
dar numai pentru clasele de sus, care știau limba fran-
cesă și puteau face drumul la Paris, „filosofia” seco-
lului al XVIII-lea.

Intre popoare nu era nici cea adevărată cunoștință re-
ciprocă din care se putea face, nu internaționalismul, ci
supra-naționalismul european. El a rezultat din marile
războaie de penetrație care au dus, la 1812, și pe Portugheși
până la Moscova, din amintirile pe care ele le-au lăsat tu-
tutor națiunilor, târîte în campaniile napoleoniene. Și tot
odată din *drumurile* care s'au deschis și din felul cu to-
tul nou, nesfârșit mai iute, cu care *se putea umbla* pe
dânsele.

După vechile șosele romane, de alt sistem, al pietrelor libere, evul mediu și epoca modernă până în acel secol al XVIII-lea n'au cunoscut decât „șleaul”, „drumul negru“. Când regalitatea francesă a făcut, cu câteva decenii înaintea Revoluției, drumul „încălțat” („*chaussée*”), lumea se feria să-și strice roțile pe dânsul și prefera să meargă pe alături, trebuind să fie silită pentru a accepta inovația. Când s'a deprins în sfârșit, aceste linii drepte, pietruite cu sfărâmaturi de rocă, pe care vehiculele le mărunțiau și le uniau împreună, au contribuit, cum am arătat-o d. Brunot, în „Istoria limbii franceze”, la uniformizarea lingvistică a Franciei.

Pe aceste drumuri, răpede împrumutate de alte țeri, s'a ajuns, de pe urma unor mari descoperiri anglo-americane, care merită atâta loc măcar cât măcelurile războaielor acestui timp, la o putere propulsorie mult mai mare decât a tracțiunii animale: aceia a aburului.

Încă de mult Englezii Brighton și Newcomen o afirmaseră; de la 1764 se dispunea de condensatoare. James Watt († 1819) a adăus ceia ce era de nevoie pentru o întrebuințare practică. Se va ajunge, prin îndemănările găsite de George Stephenson, la drumurile de fier. Deocamdată însă, noua forță motrice a fost întrebuințată de genialul American Fulton, pentru călătoriile pe apă.

Încă de la 1793 el avea teoria noii navigații gata, dar, spirit uman complet și universal, ca și al lui Franklin, contemporanul său, el se gândia la canalele cu plan inclinat, la țeserea inului și cânepei, la facerea de funii, la mașina de săpat, la torpilele și submarinele, care să facă războiul imposibil, și tot odată la libertatea poporului. Primit cu intrigi și chiar cu huiduieli, Fulton arată întâiu pe Seina (1803), apoi pe golful de Hudson (1807), în fine pe Ocean (1811), că se poate întrebuința aburul pentru a scurta așa de mult distanțele și a apropia pe oameni între dânsii.

În același timp poșta, creată de regii francesi la începutul secolului al XVII-lea, în locul mesageriei stu-

dentești medievale, a Universității din Paris, primește scrisori și pachete și, arendată de regalitate la sfârșitul aceluiași secol, e liberată de Revoluție pentru ca Napoleon să-i dea în 1806 forma definitivă.

În sfârșit, tot epoca revoluționară întâiu, la Paris și Lille, introduce telegraful aerian cu regulatorul și indicatoarele, cu aripile sale, a căror fiecare poziție corespundea unei silabe, ajungându-se la mici semne care permiteau o comunicație largă și precisă.

XVI.

Creățiunile napoleoniene: noul învățământ.

Și învățământul a fost tratat de Bonaparte tot ca un *instrumentum regni* pentru ca apoi noi să-l primim cu toții așa cum l-a făcut el și să-l păstrăm mai mult de un veac, cu toate că scopurile noastre, într'o societate nesfârșit mai evoluată și mai complexă, sânt cu totul altele decât ale lui, ba chiar diametral opuse aceloră.

Înainte de Revoluția francesă nu era nimic care să poată sămăna cu școala noastră primară. Se învăța în familie sau, fiindcă în creștinism sânt dogme care trebuie știute și, pe cât se poate, și explicate, preoții își aveau, ca și la noi, de altfel, școala lor de catehism.

Nu exista încă prejudecata cetitului și scrisului ca măsură a civilizației unei societăți, ci se înțelegea poate că acestea sânt numai mijloace și că important e numai folosul care se trage pentru cultură, pentru cultura adâncă a inimii mai ales, din aceste simple mijloace, care pot servi și la bine și la rău. În orice cas, analfabeții vechilor societăți populare n'au făcut mai multe prostii decât știutorii de carte ai noului regim, în mâinile cărora s'a pus teribila armă a votului universal.

Școala secundară era represintată — când nu se dădea în familie chiar, iarăși ca la noi, un învățământ mai înalt, — prin colegiul iesuit sau colegiul corespunzător al protestanților. În el se preda tot ce trebuie unui bun creștin cult. Deci „retorică”, al cărui nume se păstrează

și astăzi pentru o clasă a liceului frances, o anume „filosofie” și într’o anumită măsură. Cu istorie, prea puțin din aceia a nației, adecă numai în forma biografiei suveranilor, ci mai ales istorie antică, greacă și romană, fără cugețare și fără instituții, fiindcă singurul scop era acela de a trage din ea anumite învățăminte morale, gustul de revoluție strecurându-se pe alături de la sine. Limba latină, de sigur, — cea greacă, fiind cultivată mai ales în vechile colegii engleze, de sens universitar, de la Oxford și Cambridge. Matematici cât de multe, fiindcă ele nu pot tulbura politicește mintea nimănui. Ceva științi fizice, poate și chimie, la sfârșit, într’o vreme așa de prielnică pentru dezvoltarea acestor studii. Nu încă științi naturale, care pot pune minții copilărești anume probleme de sigur periculoase.

Ca învățământ superior, Universitatea, devenită, într’o societate de necredincioși, o simplă fabrică pentru clerul luminat, și vechiul Collège de France al lui Francisc I-ii, școală de filologie, a „celor trei limbi” (latină, greacă, ebraică), și el în complectă decadentă față de un spirit public cu totul schimbat.

Revoluției îi trebuia pentru a crea minți în sensul ei exclusiv școala primară. Ceia ce s’a numit de partizanii ei, ironic, „vandalismul revoluționar” a făcut tot ce i-a fost prin putință pentru a întemeia, puind la început, firește, învățători cari n’aveau decât o pregătire pur politică.

Dar revoluționarii, prinși de atâtea alte griji, n’au mers mai departe decât atâta. Transformarea școlii secundare și a Universității rămânea rezervată primului consul.

Pentru dânsul nu existau preocupății de cultură în sine și de viață interioară, care nu-i trebuia. Avea nevoie de oameni luminați, dar mai ales ascultători, foarte ascultători. Școala mai înaltă, peste aceia a Revoluției, avea misiunea să-i dea, și i-a dat.

„Academia” cuprinse deci un grup de școli secundare, cu profesori de Stat, cu programe de Stat, cu inspectori de Stat, pus supt autoritatea pe viață a unui rector care

nu era, de fapt, decât șeful, cu atribuții oare-cum militare, al acestor căsărmi școlare.

În ce privește studiile, cele pe care le aleseseră le-suiții pe vremea lor, părură foarte potrivite. Aceiași grijă a antichității, aceleași simpatii pentru științele exacte, aceiași deprindere în felul cel mai frumos de a vorbi și de a scrie. Alte științi decât matematicile pătruseră târziu și numai cu greu. Limbile moderne fură până în urmă de tot absolut desconsiderate.

„Colegiul de Franța” rămase alături, schimbându-i-se rostul. El deveni o instituție în care se presintau materii nouă, probleme nouă de oameni noi, prin conferinți fără niciun fel de urmări practice, fără condiții la întrare, fără diplome de recunoaștere la sfârșit.

Regimurile următoare, începând cu al lui Ludovic al XVIII-lea, au păstrat sistemul. Cum nu era s'o facă odată ce el dădea oricărui guvern tot ce-i trebuia ca să creeze o societate potrivită cu țintele pe care el le urmăria, cu felul de gândire care-i părea cel mai folositor pentru existența sa?

XVII.

Europeanismul prin contactul literar

În secolul al XVIII-lea contactul între deosebitele literaturi nu exista; nu se credea măcar că trebuie să existe.

Cunoștința limbilor străine lipsia într'un învățământ cu tendințe clasice și matematico-fisice. Nu-și poate închipui cineva catedre de germană, englesă sau italiană într'un colegiu parisian, iar învățătura limbii franceze dincolo de hotarele Franciei se căpăta numai prin preceptorii de casă, pentru fiii familiilor nobile și bogate. Reforma ieșană de la sfârșitul secolului, răpede imitată și la București, cu profesorii de latină, de francesă, de germană, a fost una din primele inovații în acest domeniu.

Se credea, de puternicii și intelectualii epocii, că ajunge o cunoaștere europeană a limbii franceze, care se vorbea în cercurile de sus tot așa de mult la Stockholm ca și la Constantinopol, la Lisabona ca și la Petersburg. Dar această limbă, curățită cu o îngrijire fatală de orice element istoric, de orice infiltrație populară, nu transmitea o literatură în adevăr francesă, creată și înțeleasă, ca cea italiană, sau englesă, de generalitatea poporului. Transpunere în acea limbă curățită a clasicismului roman, el însuși de împrumut, ea nu era acasă un element de viață, pentru orice Frances, iar, peste hotare, un mijloc de a răsbate adânc în realitățile naționale franceze. Ea re-

presinta o anume clasă și vorbea acelor internaționalisti cari oriunde aiurea represintau aceeași clasă.

Chiar și unde se întrebuița acea limbă a nației proprii pe care o privia cu atâta despreț în Prusia Frederic al II-lea, scriitor frances, creator al Academiei francesce din Berlin și autor al teoriei că graiul german s'ar face mai tolerabil dacă i s'ar vocalisa prin interaclări sufixele, spiritul era cel parisian. Astfel în *Oberonul* lui Wieland, în care subiectul însuși e luat de la Francesi, în *Mesiada* lui Klopstock, străbătută de influența lui Milton, marele poet engles, care e însuși în generalitatea abstractă a timpului său; astfel în teatrul german, contra căruia s'a ridicat cu atâta putere Lessing. Dar la acesta însuși, când scrie piese pentru teatrul cel nou, recunoaștem ce este de la creatorul literaturii cu subiecte burghese. Schiller e sentimental pentru că a învățat la Rousseau, și acesta ca și Diderot înrăuresc așa de mult pe însuși Goethe.

Francesii, din partea lor, n'au niciun interes pentru Germania, desprețuită, pentru o Italie, care, până la Alfieri, se lasă tirită de aceeași modă care s'a înfăptuit pretutindeni. Dacă Voltaire pare cucerit de Anglia, nu e pentru valoarea unei admirabile literaturi, din care el va scoate numai părerea că Shakespeare, de la care a împrumutat unele forme, e un sălbatec genial, ci pentru iluzia că nu este pe lume o țară unde omul să fie mai deplin liber decât această Anglie.

Va fi altfel numai după 1789. Și aceasta mai ales pentru un motiv:

Tulburările și prigonirile mută pe oameni dintr'o țară în alta, îi fac să schimbe mediul. Atâția emigrați francesi, cari nu se mai pot întoarce în țară, trăiesc pe Rinul german, în Rusia, în Italia, de Nord, unde s'a refugiat la Verona viitorul Ludovic al XVIII-lea, în Anglia, chiar în America. Ocupațiile militare aduc cu ele o întregă colonie de administratori, de profesori chiar. Italia a fost împănată cu astfel de oameni când Iosefina, soția lui Bo-

naparte, ținea salon politic la Genova și la Milano și, în Vestfalia organizată absolut frances, școala a avut un mare număr de inițiatori pentru o cultură de alt caracter.

Și o literatură nouă a ieșit de aici, pentru cunoașterea reciprocă. Nu e vorba de opere ca a lui Chateaubriand, socotit fără dreptate ca unul din începătorii romantismului: autorul „Natchezilor” descrie fals locuri pe care nu le-a văzut și recomandă o libertate de Piei Roșii care n'a existat. El face parte din categoria, numeroasă, a adeptilor lui Rousseau cari vânează pretutindeni „tirania” și „superstiția”, schimbând liniile realității în așa chip încât această critică să aibă de ce se prinde.

În schimb, oricare ar fi participarea lui Schlegel, „Germania” d-nei de Staël represintă iniția recomandare serioasă și plină de căldură a unei vieți naționale cu totul deosebite de aceia a scriitorului care îndeplinește această sarcină. Și recunoașterea originalității și dreptului la originalitate are ca scop acea înțelegere spirituală care din ce în ce mai mult va domina secolul al XIX-lea.

XVIII.

Crearea Europei de afaceri

Vechea Europă, întru cât se poate vorbi de dânsa, trăise în organizații financiare mărgenite la o singură țară, la un singur grup omenesc.

Înțeleg: Europa modernă, dominată de egoismul exclusiv al dinastiilor. Fiindcă evul mediu avuse asociații de capital monetar care trecuseră dincolo de hotarele unei singure forme politice.

Banca venețiană din secolul al XI-lea reprezintă, e adevărat, numai o colaborare în vederea exercitării comerțului pentru folosul cetății întregi, care a fost până la sfârșitul de o solidaritate materială și morală desăvârșită. La fiecare călătorie în Orient, unde republica avea toate drepturile din partea Imperiului bizantin căruia-i aparținea așa de mult, la fiecare *viagium* (*viaggio*) se înscria cine voia, participând cu ce putea să aducă la câștigurile ca și la orice risc al întreprinderii. Mai târziu, în epoca, mai nouă, s'au adaus și bănci care-și aveau acest caracter de inițiativă comună: ele au ajuns în situații grele și guvernul a trebuit să intervie pentru o regulamentare, poate cea d'întăiu în acest domeniu.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, de câte ori republica genovesă începea un războiu pentru a căpăta o colonie ea „punea bancă” — expresia e venețiană — și oricine dintre cetățeni putea să între într'o *mahnă* sau

maonă (terminul e arab), devenind participant la o acțiune politică și militară în care-și riscase capitalul.

Astfel de sforțări capitaliste nu erau mărgenite la o singură țară; peste mări atâtea interese erau legate de dănușele. Cu atât mai mult au putut trece peste hotarele politice zarafii, împrumutătorii de bani, *lombarzii*, ale căror cetăți erau în legătură strânsă cu Imperiul din Apus al Germanilor și făceau parte din tovărășia de luptă pentru independență (Liga Lombardă). Tot așa în Sudul Franciei, care atârnă supt raportul dinastic de Anglia Plantagenetilor, bancherii din Cahors, cari întrețin relații cu cei din Italia, ajung a fi stăpâni, în secolul al XIII-lea, pe piața financiară englesă.

Și nu trebuie să se uite marele Imperiu al Mongolilor, care, și după răspingerea invasiunii lor spre Apus, stăpân pe imense teritorii între Caracorùm și Carpați, întrebuintează aceeași monedă a „pecetii” Hanului, *denghi*, și permite tranșacții sprijinite pe hârtia de valoare. Iar mai ales merită amintită opera de schimb al valorilor pe care o produc pelerinagiile — și acelea, atât de frecvente, la Roma, — la capătul cărora e fapta cruciaților în Siria și activitatea de bancă a Ordinilor cavalerilor ierosolimitani și mai ales a Templierilor, cari-și au pretutindeni castelele și comandoriile.

Regii, începând cu Filip-cel-Frumos al Franciei, după 1300, opresc orice ieșire de bani dintre hotarele în care ei închid proprietatea lor supremă asupra oricărui averi. De acum înainte, pentru Curtea lor, pentru necontenitele lor războaie se întrebuintează un ban împiedecat de a circula. Pământul devine astfel principalul capital, imobil.

Dar Revoluția, lipsită de veniturile normale pe care le-a întrerupt anarhia ei, confiscă și împarte moșii care, de multă vreme neexploatate, în genere, de chiar proprietarii lor, își pierduseră din valoare. Țeranii, cari succedeză nobilimii în stăpânirea lor, sânt opriți mult timp de necesara operă de pregătire.

Pe de altă parte, desordinea generală, în Stat și în societate, deschide posibilități infinite oricărui cutezant în domeniul afacerilor, Războaiele Revoluției și ale lui Napoleon provoacă și specula cea mai nerușinată. Hotarele cad și tesaurul oștilor în mers capătă un caracter internațional, care va rămânea în ordinea financiară europeană.

Odată banca din Amsterdam, întemeiată la începutul secolului al XVIII-lea, n'avea a face, ca și cea din Rotterdam, mai nouă, decât în Olanda. Tot așa cea influențată de aceasta, din Anglia, în a doua jumătate a secolului. Law încercase pentru Franța singură banca lui de credit. Celelalte țeri dau și ele numai instituții financiare locale.

Ele se dezvoltă, chiar când Statul și le însușește ori le garantează în chip cu totul desordonat, fără ca, multă vreme, să se procedă la măsuri de adaptare. Statele-Unite singure se îngrijorează față de banca lor de curând formată și se dă o luptă în jurul înoirii privilegiului ei.

Asupra întregii lumi civilizate se întinde o aventură, dar, peste ruinele pe care le provoacă, adesea, ca în Anglia, se înalță folosul apropierii financiare a Statelor, chiar și când ea creiază abusiv o putere care va isprăvi prin a le domina.

Noile legături politice dintre State

Statele Europei fură puse, la începutul secolului al XIX-lea, oricât s'ar fi revenit de des, până azi, la trecut, cu lupta firească, dintre generații, în alte legături decât cele de până atunci.

Acestea din urmă fuseseră totdeauna de ordine pur materială — teritorii și oameni — fără niciun adevărat principiu conducător, fără nicio origine ori interpretare sentimentală, fără a se simți nevoia niciunei îndreptățiri sau scuse. Fuseseră, adevă, *total neînsușite*.

Influența creștinismului nu s'a exercitat simțitor asupra chibzuierilor de interese și ciocnirilor de patimi. E adevărat că noua credință a creat unitatea morală a Imperiului, consacrat de Papa, căruia, prin apostolul Petru, Hristos îi încredințase grija Bisericii lui. Dar avem un singur cas de inhibiție religioasă în tendința de stăpânire și cucerire: acela când Ludovic al IX-lea, de sigur sfânt în acel moment, a făcut o deosebire între ce cucerise cu puterea și ce-i aparținea de drept, în teritoriile luate de la Henric al III-lea, regele Angliei, și a păstrat numai pe acestea.

Regalitatea absolută a epocii moderne a procedat, fără niciun scrupul și fără nicio rezervă, la neconținută însușire de pământuri străine. Țara, cu tot ce cuprinde, fiind a regelui, el o duce unde vrea, ceia ce n'a împiedecat trista consecință a indiferenței populațiilor față de neizbândă unei politici care nu era a lor, Francesii din vremea lui

Ludovic al XV-lea bătându-și joc, în cântecă aplaudate, de înfrângerea unor generali cari li erau antipatici.

Fiindcă totuși un principiu general se impune în orice împrejurări, s'a recurs, de frica imperialismului francez din secolul al XVII-lea, la acela al echilibrului european. Fiecare păstrează ce are, aceasta pentru a împiedeca noi războaie, de și ele erau purtate, nu de cetățeni, ci de oameni plătiți pentru a sângera pe câmpiile de luptă. Ori, dacă iea unul, trebuie să se facă parte și celorlalți. Pentru aceasta se fac și înțelegeri prealabile, se întreprind războaie în asociație, ca să se asigure prada fiecăruia. Atitudinea Austriei față de urmările războaielor între Ruși și Turci, la 1774, deci luarea Bucovinei, ori înțelegerea dintre Rusia, Prusia și Austria pentru a sfărteca Polonia decăzută, reprezintă casurile cele mai caracteristice ale aplicării acestui sistem peste tot ce poate fi drept național și simțire națională. Și până azi încă oameni politici, și mai ales diplomați, recurg pentru a cere provincii la acest principiu, stabilit în secolul al XVII-lea.

Revoluția franceză a debutat condemnând războaiele de anexiune. Cum înaintea Adunării Naționale se prezentau trimesii „popoarelor care se cereau desrobite”, noua Franță a declarat că alieargă numai pentru a le libera de „tirani”. Dar după liberare armatele rămaseră, și ele se cereau întreținute, cu avantagii importante pentru șefi, cari nu erau totdeauna onești.

Totuși din vechea ideologie se păstra măcar forma ipocrită a tinerelor republici sucursale, chiar dacă ele isprăviau, ca Veneția, prin a fi sacrificate intereselor celor mari cari se bătuseră. Napoleon, devenit Impărat, el, ideologul de fapt care profesa desprețul pentru orice ideologie, n'a păstrat niciun menajament, ci a creat pretutindeni regate, mari ducate, pe care nu le mai mărturisia confiscate de la o vreme, ci numai întrate într'un sistem al său care nu însemna de fapt altceva.

La căderea lui, s'a aplicat, în discuțiile de la Viena,

Franciei, considerată ca solidară cu dânsul, același tratament.

Cel care a decis acolo și a supravegheat de aproape noul „sistem” a fost Metternich, care, în afară, nu cunoștea decât interesul de Stat, iar, în interior, cu poliția și cenzura, decât interesul dinastiei și al clasei dominante. Originar din părțile Rinului, de la Coblenz, unde ar fi putut să întâlnească pe emigrații francesi, format la Strasbourgul supus regelui Franciei, el se legase de Austria, care se formează atunci ca imperiu, prin căsătoria cu o nepoată, de fiu sau de fiică, a puternicului ministru vienez Kaunitz, și rămâne, la despărțirea Austriei de Germania, în lotul celei d'intăiu.

În față stă sentimentalismul religios al lui Alexandru I-iu, care unește, a doua zi după tratatele din Viena, Rusia sa cu Austria și Prusia, printr'un pact de „frăție” în numele lui Hristos, pentru păstrarea păcii, și prin împiedecarea oricărei mișcări revoluționare ori prin suprimarea ei: așa-numita Sfântă Alianță.

Inspirația vine din pietismul german adus de dna de Krüdener, acela care va provoca, în Elveția, mișcarea Momiers-ilor și va trezi literatura mistică a lui Zacharias Werner, poetul dramatic al Templierilor.

Dar, când e chestia de a disciplina prin arme un popor revoltat, de obicei e acolo Austria metternichiană care ține puștile gata în folosul cauzei sfinte.

XX.

Două feluri de Revoluții: cea sârbească și cea spaniolă

Veacul al XIX-lea apare ca o epocă de neconținute revoluții și spiritul simplist al celor cari iau în ușor istoria omenirii, le consideră de obicei ca înfățișând, odată ce numele e același, *același lucru*.

De fapt, pentru fenomene foarte deosebite se întrebuințează, vocabularul istoric și sociologic fiind sărace, un singur nume, care poate să înșele.

Aceasta se poate vedea și comparând revoluția americană cu cea francesă de la 1789. Prima e un lucru popular, general, nevroit, nepregătit, în care nu se amestecă elemente de teorie, nici factori de pasiuni personale. Pe lângă aceasta, ea nu cere nimic nou, ci pretinde, cu o viteză îndărătnicie, înlăturarea tocmai a unor măsuri noi, care lovesc în vechile privilegii, cuprinse în documentele de fundațiune, în *charters*. Pe când, la revoluționarii francesi, unii din conducători sânt foștii luptători în America, de unde li vine și ordinul Cincinnatus cu care au fost răsplătiți. Aici se dorește a imita un lucru străin, se recurge la argumente „filosofice”, se elaborează programe, se decretează Constituții. E de ajuns ca un lucru, așezământ, lege, obicei, să fie vechiu, pentru ca atacurile distrugătoare să se îndrepte contra lui.

Aceiași deosebire esențială, în punctul de pornire, în metodă și în scop, se observă când se compară revoluția sârbească din 1804 și cea spaniolă la 1819.

În primul cas nu e nicio influență a ideilor franceze de la 1789. Acestea au revoluționat, supt Leopold al II-lea, Ardealul, în toate națiile lui, făcând și pe Români de acolo să se ceară „nație” în noul sens, organic, istoric, al cuvântului, pentru a se împărtăși toți membrii „nației” de toate „drepturile” de la 1789. Fiind supt stăpânire străină, clasa boierească din Moldova, agitată de ideile franceze, se presintă la 1788 înaintea Austrieilor, pe cari-i chiamă pentru „liberare”, ca o coaliție de „State”, din care se desface un „comitet”, cu care năvălitorii ar avea să lucreze. În Țara-Românească, prințul de Coburg, comandantul Imperialilor, se oprește înaintea Capitalei pentru a avea întâiu o înțelegere cu tânăra nobilime occidentalizată, care înțelege a fi tratată în același chip, refusând un jurământ de credință ce ar atinge drepturile „națiunii”. Și de aceeași „națiune” e vorba în cererea de reforme următoare, arătându-se neteda și neschimbata hotărâre de a avea Domn ales, putere militară, despărțire de provinciile unei Turcii, căreia i-ar fi datori numai tributul plătit prin ambasadorii a trei Puteri protectoare. Mai bine decât să revie la trecut, să-i înghită pământul, ca, de curând, Lisabona și Lima!

La Sârbi nimic din toate acestea. Aici nu sânt nobili, iar burghesia e românească, din Macedonia. Cărturarii lipsesc. Provocatorul și primul conducător al răscoalei, Caragheorghe, e un țeran, fost sub-ofiter într'unul din „corpurile libere” adause la Austrieci în ultimul războiu al acestora cu Turcii. Nimic cărturăresc, nimic nou nu se cuprinde în revendicațiile țerănimii, în armată, care se consideră ca o „Adunare obștească” în mers.

Sultanul rămâne, „Țarul”, „Împăratul”, stăpânitorul legiuit, care nu se poate schimba, care e necesar; plângerile privesc numai pe *dahii*, pe Ienicerii prădalnici, nesupuși autorității împărătești înseși, pe aceia cari au sprijinit, pentru jafuri și usurpări, pe *aiani* de speța lui Pașvantoglu din Vidin, a lui Tersenicoglu, din Rusciuc. Miloș Obrenovici, urmașul lui Caragheorghe, e un porcar

de un spirit simplu, dar de o mare energie și de o viclenie țărănească deosebită, care, smulgând concesiile prin plecăciuni ipocrite, arată, adevărat „Pașă creștin” al regiunilor sârbești, cât de multe sânt mijloacele unui asemenea țeran deștept. Iar, cum orice Stat păstrează pece-tea clasei care l-a întemeiat, Serbia va rămânea o alcătuire țărănească, de o „democrație” cu totul specială.

Altfel la Spanioli. Aristocrația, puternică, e în jurul regelui Ferdinand, fostul rebel contra tatălui său, fostul prizonier al lui Napoleon, căruia a ținut să-i aducă, imprudent, tristul proces de familie. Clerul, stăpân pe sufletul satelor, urăște „liberalismul” Francesilor „atei”. Burghe-sia aproape nu există; intelectualitatea laică e puțină și slabă. Deci mișcarea revoluționară care dă Constituția de la Cadiz, menită a dura, cu aprobarea fățarnică a regelui, câțiva ani, nu e datorită unui popor, ci câtorva oameni, și de aceia va ajunge plimbarea oștilor francese și simulacrul de atac de la Trocadero pentru a o pune la pământ.

Invasia francesă, care aduce pe regele Iosif, fratele lui Napoleon, găsisse o singură nație, dar ea lasă două. O întregă generație se formase supt regimul Constituției de la Bayonne, dată de Împăratul Francesilor, în forme liberale. Aceasta însă nu se putea uita. Apoi elementul militar, deprins cu lupta națională contra străinului, era lăsat la o parte, și de aceia șefii mișcării sânt tineri ofițeri, Quiroga și Riego. În sfârșit, Anglia, care susținuse rezistența iberică în contra „sistemului” napoleonian și se făcuse patrona Bourbonilor din Spania ca și a celor din Sicilia, ținea să-și întindă practicele parlamentare asupra țerilor „desrobite” de dânsa, și de aceia se proclamă noul crez politic la Cadiz, nu departe de tunurile Gibraltarului ocupat de Englesi.

Astfel de înoini se mătură însă ușor de orice îndrăzneță pătrundere a represintanților străini ai spiritului vechiu.

Revoluția în Sud-Estul Europei

La 1821 în Sud-Estul Europei s'a produs o revoluție de un caracter cu totul particular, care din multe puncte de vedere cere o atenție specială și explicații felurite.

„Revoluția grecească”, a „Eteriei”, a urmărit scopuri mai largi decât cele naționale. Conducătorul ei suprem, Alexandru Ipsilanti, era fiul unui Domn fanariot, Constantin-Vodă, și al unei femei din familia Văcărescu. Tatăl său stăpânise în amândouă țerile pe rând, iar, în războiul de la 1806-12, în numele Rușilor peste amândouă, dorind să capete și o domnie corespunzătoare asupra Sârbilor în revoltă contra regimului otoman. Era ceva „bizantin”, deci, și la acela care, pe urmă, trebuind să se mute în Rusia, unde a și murit, a dus acolo același ideal, care a îndemnat pe fiica sa, Maria, să-și sacrifice zestre pentru cauza așa de nobilă și de grea. Dacă bunicul său cu același nume, care a avut Țara-Românească și apoi Moldova, pentru ca să fie jertfit de Turci după trădarea lui Constantin, era partisanul unei alianțe eterne în care Turcii ar fi avut puterea, iar Grecii spiritul, acest cugetător politic, îndeplinitor de reforme, avea înaintea tot icoana *unității bizantine*, oricare i-ar fi forma politică și religioasă.

Această revoluție merită a fi privită foarte de aproape și pentru că ea n'a putut fi suprimată în câteva săptămâni, sau în câteva luni.

Era greu, oricât Sfânta Alianță ar fi fost pentru drepturile Suveranilor față de supușii revoltați, să se dea niște creștini pe mâna stăpânilor de până ieri, „păgânii”, cari executaseră pe Patriarhul de Constantinopol, Grigorie, și, fiindcă aceasta trebuia să se facă printr'un mandat către Puterea potolitoare a tulburărilor, vechea rivalitate, înviersunată, dintre Rusia și Austria ar fi adus pe fiecare din aceste împărății să proteste vehement contra posibilității de a străbate în Balcanii acordată celeilalte.

Astfel Grecia răsculată a ajuns locul de întâlnire al tuturor liberalilor, revoluționarilor, cari nu puteau lucra acasă la dâșii. S'au dus acolo, atrăgând privirile asupra lor și încurajați de atmosfera pe care o crea literatura tânără a Apusului, de la Delavigne și Victor Hugo la Byron și la poezii germani, nobile spirite din toată Europa centrală și apuseană, până la cântărețul lui Mazepa și lui Don Juan însuși.

În ce privește factorii acestei revoluții, ei sânt deosebiți după cum se consideră o parte sau alta dintre luptători.

Alexandru Ipsilanti avea tradiția familiei sale, instinctul său de rasă, pasiunea creștină pe care „filosofia” la modă n'o putuse suprima. Avea romantismul familiei de poezi a maicii sale, Era supt influența cercurilor femeiești de la Curtea Țarului ideolog, cu împărăteasa de origine germană în frunte, și cu înrăurirea acelu misticism german pe care l-am constatat la d-na de Krüdener și care stăpâna familia Sturzeștilor.

Fanarioții din Principate, Domnii însiși, Mihai Suțu, la Iași, Alexandru Suțu la București, erau influențați de lectura ziarelor, a scrierilor literare, a operelor de cugetare politică franceze, „filosofice” întâiu, apoi revoluționare. Fără să aibă a se plânge mai mult de Turci, ei se desfăcuseră sufletește pe încetul de dâșii. De și n'aveau interes într'o mișcare de unde trebuia să resulte firește pierderea tronurilor noastre, ei s'au lăsat seduși de o întregă legiune de scriitori greci câștigați pentru revoluție, un Codrica un Stamati, un Corai, și mai ales Riga, cel martirisat la Belgrad, cântărețul Marsiliesei elenice.

„Eteria prietenilor” se făcea a fi o societate pentru ajutarea la studii a tinerilor Greci. De fapt ea imita tovră-rășiile secrete din Germania, în legătură cu ideile de libertate răspândite din Universități, acelea care duceau la asasinarea lui Kotzebue, la atentatul contra lui Napoleon, la comemorarea lui Luther.

Vechiul misticism medieval transmis epocii nouă, statute, jurăminte, pedepse, ca aceia care a atins pe Tudor Vladimirescu, alipit Eteriei, legase laolaltă pe conspiratori.

Tudor el însuși repeta în Oltenia pe Carageorghe, iar boierii de țară, francisați și ei, desaproba în Eterie, când au văzut că lipsește Rusia, lipsa de chibzuială și de perspectivă.

În sfârșit, creștinii slavi nu s’au răscolat cum era în program, iar la Constantinopol familiile fanariote, care trebuiau să dea marea lovitură, au fost decimate.

Rămânea, deci, cu haiducii-clești, cu armatolii-panduri, cu preoții și țeranii ei, Moreia țerănească, și ea, izgonindu-se pașnic Turcii din sate, tovarăși până ieri, a continuat și dus la capăt mișcarea. Aici erau două amintiri puternice: a bunului regim venețian, dintre păcile de la Carlovăț și de la Pojarevaci, și aceia a răscoalei puse la cale, pentru războiul ei de după 1770 cu Turcii, de Ecaterina a II-a, și înăbușită în sânge.

XXII.

Saint-Simonieni și Fourieriști

Mișcarea pentru binele, pentru fericirea claselor muncitoare porni, în Franța, din izvoare străine în destul de mare parte, dar nu fără ca în pornirea ei să aibă un rost de căpetenie romantismul, îndată triumfător.

Se gândește cineva de obicei numai la romantismul literar și artistic. Rupere de echilibru, desfacere dintr'o armonie artificială, căutare de subiecte rare, exotice, bolnave, urmărirea efectului rar, o sintaxă dislocată, o tehnică de exagerație și surprindere, sentimentalism, în dauna vechiului raționalism, iată-i semnele osebitoare în epoca lui Lamartine și Victor Hugo. Dar obiceiurile de spirit, căpătate odată, trec neapărat dintr'un domeniu în toate celelalte, deci și romantismul acesta în domeniul politic și social.

Viitorul „Mesia” al ideilor de totală refacere a societății, Saint-Simon, rudă a ducelui, autor de memorii, din secolul al XVIII-lea, dar nu și un moștenitor al averii lui, făcuse campania în America, trecuse în Olanda, ca să provoace o acțiune franco-olandesă, contra posesiunilor engleze din Indii, propusese Spaniolilor o fantastică legătură a Madridului cu Marea. În timpul Revoluției, ideologia nu-l interesase, și el formase o societate de exploatare a bunurilor naționale.

O călătorie în Anglia îl puse în fața impresionantelor realizări tehnice, așa cum le va descrie vre-o treizeci de

ani după aceia Petrachi Poenaru al nostru. În Germania fu înrăurit puternic de misticismul dominant.

Încă din 1803 el publică pamfletul *Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains* și la 1808 *Introduction aux travaux scientifiques du XIX-e siècle*.

Știința nouă inginerească, ieșită din Școala Politehnică, mediul noii ideologii câștigă pe omul care avea instinctul creațiunilor tehnice. Învață matematicile, științele naturale. Astfel ajunge, în 1814, la ideea „reorganizării societății europene”, pe care o exprimă și în *L'Organisateur*, unde, provocându-și o urmărire penală, afirmă că mântuirea a 10.000 de lucrători face mai mult ca viața tuturor membrilor familiei regale împreună. Înainte și după o încercare de sinucidere el dă „Sistemul industrial” (pentru „albine”, contra „trântorilor”), „Catehismul industrial”, contra capitalismului crud, pentru ca, în 1823, anul morții sale, să ajungă la „Opinii literare, filofice și industriale” și la *Nouvel creștinism*, predicând aceeași nouă religie a iubirii cu care începuse Owen, de sigur un inspirator.

După moartea învățătorului se creiază, cu ziarul *Le Producteur* (1814-7), oastea de luptă pentru așa-numitele idei ale omului care dorise atâta înobilarea muncii și legătura ei prin iubire.

Cei cari vin la rând sânt deosebiți ca pregătire și mijloace. Bazard (n. 1796) e un fost carbonar, condamnat pentru complot, care prin conferințele lui câștigă oameni de valoarea lui Carnot, lui Michel Chevalier, lui Auguste Comte. Politehnician ieșit din școala creată de Napoleon, ruda generalului St. Cyr, fiul de bancher, negustorul de vinuri Enfantin (n. 1790) a fost prin Germania mistică, prin Rusia lui Alexandru I-ii, unde era un grup de ingineri francezi. A cetit pe Bentham și pe acel J. B. Say (n. 1767), Lyones, bancher și fabricant de bumbac, ajutor al lui Mirabeau, la *Courrier de Provence*, asociat cu Chamfort și Ginguené la *La décade*, care dăduse încă de mult, supt influența lui Adam Smith, „Tratatul de econo-

mie politică”, la 1820 „Scrisori către Malthus”, încheind, ca profesor prin „Cursul complet de economie politică, din 1828-30.

Bazard, minte cumpănită, vede în ordinea de lucruri de după Revoluție tot „vechea comedie”. În lume două concepții se urmează: cea individualistă, provocatoare de antagonisme, critică, aducând „războiul tuturor contra tuturor” și cea unitară, de asociație, organică, însuflețită: o „sintesă socială”. În ea, ranguri nouă iese din pricepere și muncă: „Fiecăruia după capacitate, fiecării capacități după muncă”.

Trebuie o conducere; ea va fi, cum cerea Saint-Simon, *a înțelegătorilor*, capabili de speculație activă. Ei se sprijină pe o dogmă, dar ea e demonstrabilă. Nicio libertate a aventurii, ci producția universală guvernată pentru „exploatarea completă și metodică a planetei”. Capitalul se va căpăta prin asociația comanditară cu 50 de milioane în 50.000 de acțiuni. Bănci ierarhizate vor crea creditul.

Bazard se va retrage însă, puțin înainte de moarte, în fața misticismului pueril al lui *Enfantin*, care vrea o altă religie, a Tatălui, care e însuși el, cu „liberarea cărnii” și deslănțuirea plăcerii. În curând comunitatea se va strânge în casa de muncă și de rugăciune, care devine ridiculă, prin riturile și uniformele ei, prin promiscuitatea sexelor — la urmă se caută „Femeia” liberatoare ca șef—, până ce un proces pentru felul de întrebuințare al unui împrumut aduse falimentul. Dar rămase propaganda „Globului”, și ucenicii „Tatălui” merseră în Orient, oferindu-se ca ingineri, pentru tăierea Istmului de Suez și bararea Nilului.

Încă din 1822, Fourier (1772-1837), fiu de negustor de postav și însuși negustor, de și luptător contra negoțului contemporan, tipărise „Tratatul despre asociația domestică”, pe care îl vor urma *Le nouveau monde*, *Le phalanstère ou la réforme sociale*, publicațiile *La Phalange* (1836) și *La démocratie pacifique*.

Poate supt influența d-nei de Staël în cercetarea ei des-

pre „influența pasiunilor”, Fourier cere admiterea, în-
trebuințarea, prin „seriare” a pasiunilor, ca în ordinea cas-
nică ori în musică, în grupe care se reunesc în „falanga”
de 1.200—1.800 de colaboratori. Incercările făcute în deose-
bitele puncte n’au avut măcar succesul trecător al între-
prinderilor lui Owen, care de sigur a influențat pe refor-
matorul frunces.

XXIII.

Factorii revoluționari în Apus

În Franța nu s'a produs, de și exista stofa revoluționară, mișcări ca acelea din cele trei peninsule meridionale ale Europei. Carbonarismul a pătruns, în adevăr, în armată și a adus procesele, condamnarea și executarea generalului Berton și a celor „patru sergenți de la Rochelle”. Dar infiltrația s'a oprit aici. Când, la trecerea trupelor franceze în Spania, câțiva refugiați din armata lui Napoleon au apărut cu steagul tricolor și vulturul, încercând să câștige pe soldații steagului alb al regelui, noua armată a rămas cu totul nesimțitoare.

Neputința în materie revoluționară a Franței se explică prin lipsa elementului luptător, fabricile fiind încă puține și aiurea, populația în miserie încă relativ rară, contactul dintre intelectuali și dânsa, cum vom vedea, foarte dificil, iar intelectualii aceștia ei înșii putându-și satisface pasiunile liberale prin cetirea, întru cât se îngăduia, a debaterilor Parlamentului, în care un Manuel, un general Foy, un Benjamin Constant erau eroi ai tribunei, ori prin participarea, de obicei nu prea bogată, la ședințe.

Totuși dedesupt fierbea ceva. Societățile secrete ajunseseră a pătrunde și în țara Monarhiei restaurate.

Am văzut ce se petrece supt acest raport în Germania, care-și avea și alte societăți: Asociația de la Charlottenburg. Liga germană, Concordiștii, Kaiserbund, Mantiile Roșii, Banda Neagră, mai târziu și „Radianții”, „Filare-

ții”, toate aceste grupări misterioase și mistice venind de la „iluminații” bavareși, creați, la 1780, de profesorul Weishaupt de la Universitatea din Ingolstadt¹.

Francesii aveau încă din secolul al XVIII-lea asociații ca așa-ziii Fendeurs ai cavalerului de Beauchaine². Dar modelul noilor grupe de complotiști fu luat din Italia, și anume din Italia de Sud.

Originea carbonarismului a fost pusă în legătură cu luptele medievale dintre ghelfi și ghibelini, chiar³, cu nu știu ce operă de ascunsă și sfioasă propagandă creștină, în Italia și în Suabia, a unui sfânt de naștere francesă, Thiébauld, în secolul al XI-lea. Atunci, nu fără legătură cu tovarășii francmasone, de zidari călători din țară în țară, s'a ajuns la semne și formule tainice, la adăposturi în pădurile unde „cărbunarii” fac mangalul, la întâlniri la târg în „zilele de vânzare”, de unde numele de *ventes* pentru organizațiile lor.

La începutul secolului al XIX-lea carbonarismul popular, unindu-se, acum, și oameni din toate treptele, intră în legătură cu ideea națională italiană. Murat, rege al Neapolei, trebui să ieie de două ori măsuri aspre contra sectei. Piu al VII-lea află de existența acestor focare de agitație și, după ce judecă pe carbonari ca „având sentiment italian”, isprăvește prin a osândi oameni cari, „venind din toate sectele, favorizează plăcerile sensuale, indiferența religioasă și revolta”³.

În Franța raportul lui Marchangy arată cum erau organizate „ventele”, fiecare grup, central, de arondisment, de canton, primind pe delegatul celui inferior lui fără ca oamenii, cari juraseră pe pumnal, să se cunoască între dânșii. „Carbonarii” pregătiseră o mișcare în 1830: capitaliștii și intelectualii li-au luat însă înainte.

Am vorbit de comunicația cu poporul, așa de grea. Aceasta din cauza ziarului.

¹ *Dictionnaire politique* din 1842, p. 890.

² *Ibid.*,

³ *Ibid.*, p. 191.

⁴ *Ibid.*, p. 192.

Vechea gazetă „venețiană“, numită după banul în care se plătia un număr, avuse ca urmași ziarul engles de știri, ori publicații periodice, în Anglia (cu *Spectator* și *Taller* ale lui Addison), în Veneția, ale lui Gozzi și ale contemporanilor săi, în Franța, prin *Mercure Savant* (1605), culegere de critici, prin *Gazette de France*, a lui Renaudot (1632), monitor de știri, care, în secolul al XVIII-lea, ieșia informat, une ori serios, totdeauna revisuit, din birourile ministeriale prin rivala sa, din 1777, *Journal de Paris*, prin *Journal de Savants* de la 1664, prin revistele, cuprinzând informația critică, literară și științifică, din Germania

Răspândirea unor asemenea tipărituri era, firește, foarte restrânsă.

În preajma Revoluției franceze numărul pamfletelor, caiețelilor de propagandă ale reformatorilor și salvatorilor se face tot mai mare. Supt Revoluție chiar, nimeni nu împiedecă fanatică predică din foile care zboară în toate direcțiile și a căror cea mai antipatică formă e *L'ami du peuple* al hidosului Marat.

Regimul napoleonian face tot ce era cu putință ca să oprească ideile defavorabile regimului. Restaurația fu mai blândă, fiindcă era mai slabă, fiindcă autoritatea îi lipsia. Supt condiții de declarație a asociațiilor la redactare și supt amenințarea suspendărilor, foile, tipărite pe hârtia timbrată care trebuia să le scumpească, se înmulțiră: continuă *Journal des Débats*, fundat în 1800, și apăruseră *Le Constitutionnel* din 1813, *Le Conservateur* din 1818, *Le Courrier français* din 1820, *La Minerve*, a literaților, din 1819 și *Le Causeur*, de aceiași nuanță.

Dar până la foaia de sacrificiu și ruină a Saint Simonienilor din 1824, *Le Globe*, niciuna din aceste publicații n'a fost în stare ca, trecând de marginile burghesiei culte, să lucreze asupra maselor, care ele dau oastea revoluțiilor.

Factorii contra-revoluționari: dinastiile

Contra revoluției internaționale, care nu s'a putut produce la termin, dar, la 1830, va izbuti totuși să schimbe fața Franciei, să creeze Belgia, să aprindă Polonia și să provoace mișcări în toate provinciile italiene, lucra un front permanent de factori contra-revoluționari.

El trebuie cercetat ca să se înțeleagă două lucruri: de ce interzicerea, întâiu, și, al doilea, de ce totuși producerea fenomenului revoluționar.

Dinastiile, toate dinastiile, până și la cea englesă, — căci la începutul Revoluției franceze se trăsese cu pistolul asupra regelui Gheorghe al III-lea când se ducea la deschiderea Parlamentului, erau amenințate: în adevăr, „revoluție” nu însemna numai decât „republică”, de și în mintea celor mai mulți dintre agitatoari confuzia era posibilă și obișnuită. Totuși solidaritatea monarhică împotriva conspiratorilor și „rebelilor” nu s'a putut manifesta.

În primul rând din cauza caracterului inferior al aceloră, fără un singur om de real merit, cari, atunci, represintau dinastiile.

În Franța, de unde ar fi putut pleca o ofensivă distrugătoare contra oamenilor „desordinii”, Ludovic al XVIII-lea, bătrân, bolnav, ironic, sceptic, zdrobit de viața de rătăciri care-l dusesese, aproape un șfert de veac, de la Turin la Verona, de la Verona la Mittau, de la Mittau la Hartwell, primit cu greu, expulsat cu cruzime, nu doria

altceva decât să-și termine cât mai liniștit o viață așa de zbuciumată. Incomparabil mai viu în trupul său uscat pe care-l ținea drept, fostul conte de Artois, comandantul nenorocit, și, s'a spus, și fără curaj, al încercării de debarcare a emigranților la Quiberon, ar fi dorit altceva, dar îl opria vrâsta înaintată la care a ajuns pe tron și nepopularitatea care, peste unele fenomene înșelătoare de la început, l-a încunjurat statornic pe acela care, la Alger, a reușit totuși să puie pentru Franța oricărui regim bazele unui strălucit Imperiu African. Primul fiu al celui de al doilea rege al Restaurației, ducele de Angoulême, era lipsit de orice însușiri intelectuale, iar, dacă al doilea, ducele de Berri, soțul unei femei plăcute și neastâmpărate, o Bourbonă din Neapole, era altfel primit de lume, cuțitul unui asasin a pus capăt vieții acestui tânăr care ar fi știut să apere la nevoie drepturile Casei sale.

În Prusia, Frederic-Wilhelm al III-lea, hotărît să nu-și ție angajamentele față de forțele populare care-l sprijiniseră cu atâta entusiasm contra lui Napoleon, pierduse, odată cu soția lui, regina Luisa, idol al tineretului sentimental, orice simpatie. În Austria nouă, neînțelegătorul Francisc I-iu nu făcea decât să acopere cu prestigiul coroanei tirania ministerială a lui Metternich. În Rusia, Alexandru I-iu, tot mai adânc, până la împrejurările curioase ale morții sale, în cețele misticismului, trecea de la influențele femeiești cărora li se supusese la o afecțiune polonă și la dominația „feciorului de popă” ideolog Speranschi; din ce în ce mai mult el tindea să se despartă de o lume care-l desgusta. Trei factori monarhici deci cari se dădeau în lături de la un rol activ în apărarea intereselor lor. Ce se poate spune în bine despre fățarnicul rege al Spaniei, reținut în lanțurile celei de-a doua căsătorii, și de umbrele de trecut care figurau pe tronurile, mari și mici, ale Italiei?

Dar, afară de valoarea personală a acestor monarhi, aruncați cu atâta nepregătire în teribilă tragedie, contribuia la inacțiunea acestui factor inițial de inhibiție și fap-

tul că, în locul unei legături naturale de interese, Sfânta Alianță pusese asociația sentimentală a câtorva cari închiseseră calea celorlalți.

Mai ales însă încrederea lipsia. Din așteptata unire a monarhilor pentru a scăpa regalitatea franceză se desfășurase la 1795 regele Prusiei, adversar firesc al Austriei. Spania rupsese solidaritatea cu Bourbonii din Paris pentru ca favoritul reginei să poată primi titlul de „prinț al Păcii”. Toscana urmase pe Prusieni. Și în Anglia mulțimea cerea pe stradă „pânea”, pânea cu orice preț. Rusia Ecaterinei a II-a condamna revoluția, dar înțelegea a se folosi de dânsa pentru interesele ei în Orient.

Iar Austria, unde se strecurară pe tron fratele și nepotul Mariei Antoinetei, făcu tot ce-i era cu putință, prin demonstrații și amenințări, ca să compromită un tron pe care știa de la început că nu va fi în stare să-l ajute la singurul moment potrivit, și ea nu pregetă să întindă mâna lui Bonaparte, învingătorul ei, ca să împartă între ei doi State fără vinovăție, dar și fără apărare.

XXV.

Factorii contra-revoluționari: aristocrația

Pentru a-și apăra situația distrusă de Revoluție în atâtea țeri și „restaurată” în Franța și în alte părți după căderea lui Napoleon, aristocrația europeană a făcut mai puțin decât ar fi putut prin solidaritate, înțelegere a vremurilor și patriotism.

Anul marilor prefaceri apucase la Francesi trei feluri de nobileme, neted deosebite între ele. De o parte, ca în Vandeia, în curând revoltată contra republicanilor „albaștri”, dar probabil și în alte părți, vechi familii residând la țară, împărtășindu-se de viața țeranilor, colaborând cu dânșii, având aceleași instincte, aceleași credinți, aceleași îndreptări în viață. Apoi o altă categorie de oameni, cari rămăseseră în provincii, unde-și aveau toate legăturile și unde se bucurau de prestigiu, putând îndeplini o funcțiune reală. În sfârșit — și aceștia sânt acei cari se văd de obicei, aproape exclusiv, — curtenii, residând la Versailles și ducând împreună cu regalitatea care avea multe laturi patriarcale o viață care nu era, pe departe, aceea de veșnică plăcere și risipă pe care au descris-o adversarii.

În clipa marilor primejdii, aceste trei spețe de nobileme nu s’au putut apropia și confunda pentru a juca un rol, în apărarea măcar a privilegiilor lor, necum pentru a face garda de neînvinc în jurul Suveranului. La cele d’întăiu atacuri din partea adversarilor principali, privilegiații au plecat,

au „emigrat”, ceia ce înseamnă că au trădat și desertat. lăsând pe rege și regină singuri, incapabili de a se orienta. și pentru că amestecul lor direct în viața publică, politică era imposibil.

Unii au format la Coblenz o adevărată oaste, gata de întoarcere armată, răsturnătoare. Erau acolo în jurul fraților regelui, cari țineau o Curte de adevărați regenți. 2.000 de ofițeri cari-și părăsiseră regimentele și peste 10.000 de luptători. Orașul era ca al lor: Electorul german apărea acolo, cum s'a și spus, că „singurul străin”. Organizați, pentru ofensivă, pe grupe, ei își așteptau, fără nicio ocupație, ceasul, gata să urmeze armatele de invazie ale străinului. La Worms, prințul de Condé avea în jurul său o altă armată, și se vorbea de intenția, ce ar fi fost, de a da Franciei o nouă regalitate, din această ramură princiară cu glorios nume.

De fapt, când s'a deschis războiul, acești pretinși ostași ai regelui, pe care-l compromiseseră așa de mult, au călcat pământul unei țeri pe care n'o mai puteau recunoaște, au vărsat sânge frances, au asediat localitatea Thionville, iar, când s'a produs neașteptata retragere, au trecut prin toate suferințele fizice și morale. Dar, de spre aceea, tot nu s'au lăsat. Până la capătul luptelor purtate contra revoluționarilor, ei au servit de unealtă străinilor, păstrând pentru o cauză atât de nenorocită toată vitejia tradițională a rasei lor. Unii, ca autorul interesantelor memorii privitoare la țerile noastre între 1806 și 1812, Langeron, au ajuns generali ruși, și ducelui de Richelieu, emigrat de mari însușiri, i se datorează, nu numai întemeierea Odesei, dar crearea unui adevărat tip al noilor fundații orașenești în Rusia. Până la capăt ei au văzut clasa, nu rasa.

Cei întorși supt Napoleon s'au spălat prin servicii militare și altele, aduse țerii care-i primise îndărăt. Cu Bourbonii au venit însă marii greșiți și marii impenitenți. Li s'au restituit de Stat averile încă nevândute, și anume cu datoriile plătite și cu tot ce se adăusese la dânsule. S'a votat un miliard ca fond de despăgubire, sute de milioane

fiind împărțite între dâșii. Cariere strălucite li erau deschise lor mai mult decât altora: pairi, miniștri, miniștri de Stat. Tăind calea avocaților ambițioși pe cari-i da într'una noua Universitate napoleoniană și îndurând ofense din partea clasei militare, redusă la solda pe jumătate și jignită prin asasinarea unui Brune, unui Ramel, prin împușcarea ca trădător a mareșalului Ney, ei își luau aierul de stăpâni supt Ministerele lui Villèle și Polignac, chiar și supt al lui Richelieu. Cu astfel de oameni fără prestigiu nu se poate opri prea mult timp izbucnirea unei revoluții.

Spania favoriților nu mai avea aristocrație. In Italia, unde intelectualii pactisaseră adesea cu Revoluția și cu ocupația străină, numai regatul de Neapole avea un grup de curteni, desprețuiți. In Austria, oameni de Curte, culeși din toate națiile, din Ungaria până în țerile belgice și iberice, făceau de fapt servicii dinastiei singure.

Numai în Prusia o aristocrație care cuprindea oameni ca ministrul reformator von Stein înțelegea că lucrurile trebuie puse pe alte baze pentru a împiedeca revoluția națională, și astfel regimul care a dat pământ țăranilor și a legiferat noua economie națională a fost în stare să facă imposibilă, multă vreme, orice adevărată agitație.

XXVI.

Regimul neconstituțional engles

Anglia avuse în tot acest timp o dezvoltare cu totul specială. Cercetarea ei în paralel cu direcția generală a politicii franceze poate fi de folos.

După îndoita strivire a monarhiei universale create, pe singura sa măsură, de Napoleon I-iu, Franța a fost încredințată lui Ludovic al XVIII-lea, atunci refugiat în Anglia, dar fără nicio dorință și fără nicio puțință de a studia, de a înțelege și de a iubi așezămintele engleze, cu condiția expresă de a introduce „constituționalismul” și de a admite ajutorul unor Corpuri legislative.

Inspiratorul acestei prefaceri a fost Țarul Alexandru I-iu, care singur a purtat interes Franciei după Restaurație, pe când regele Prusiei, indiferent, era represintat prin brutalitățile lui Blücher, desperat că n'a fost aruncat în aier podul Iéna, iar Impăratul Austriei, de un feroce egoism neinteligent, nu căuta decât să-și îndeplinească până la capăt răsbunarea față de monstrul, ajuns ginerele său, care-l umilise atât de adânc.

Fiul unui tată nebun, nepotul de fiu al femeii de o anormală genialitate care a fost Ecaterina a II-a, crescut pentru imposibilele ideale romantice, de un critic literar, de un „filosof” ca Laharpe, apoi mânat de pornirea de a fi ca Napoleon, și măcar cât Napoleon, în sfârșit supus sfaturilor misticei doamne de Krüdener, el se crede a fi obligat să dea fericirea, care ar fi atârnat numai de

dânsul, omenirii: și anume libertăți, măcar pentru alte popoare, intrau în sistemul lui.

Ludovic al XVIII-lea, bătrân, bolnav, distrus de diabet, era destul de desprețuitor față de orice forme politice, ca unul care se gândia numai la liniștea ultimilor săi ani, ca să primească un astfel de program. Dar, dușman hotărât al tradiției revoluționare în orice domeniu, el a căutat să arăte până și în nume că nu primește o moștenire care nu putea să-i fie decât odioasă.

Deci, ca predecesorii săi medievali, a dat o *charte*, o „carte” de privilegii, „supușilor” săi, pe cari nu consimțea să-i recunoască drept un „popor suveran”, o „nație”, insistând în titlul chiar al regimului său parlamentar că nu se închină înaintea unui drept, ci lăruiește din a sa grație și mărinimie ceva pe care, dacă ar fi vrut, putea să-l și refuze: *charte octroyée*.

Ambii termini erau luați din garderoba medievală, în care nu se umblase de mult. Romantismul începător, care dădea subiecte lui Chateaubriand, și vă trezi în curând poesia lui Lamartine, îi ținea la îndemână asemenea noțiuni, pe care le pusese la modă. Dar de la împrumutarea terminilor până la adoptarea lucrului însuși, până la învierea lui, era drum. De multă vreme regalitatea absolută strecurase între elementele vii ale corpului politic frances unul izolatoriu, care trebuia să împiedece orice fuziune între bucățile pe care le separa această brutală intruziune.

Unii se vor fi măgulit — și istoricii ulteriori manifestă această credință — ca astfel se lucrează pentru progres pe baza instituțiilor engleze.

Rostul acestor instituții e însă cu totul altul.

Ele sânt una din formele organizării feudale, și cea mai dezvoltată.

Fără a se putea stabili legătura dintre ele și vechiul așezământ anglo-saxon al Senatului germanic, witenagemotul, cum au căutat-o unii partizani ai exclusivismului național engles, instituțiile parlamentare din Anglia repre-

sintă numai transplantarea prin cucerirea lui Gulielm I-ii a unor obiceiuri general-feodale, care se alcătuiseră pe teritoriul normand, influențat de viața istorică franceză.

Pentru a se căpăta subsidii extraordinare, suzeranul își adună, prin delegații lor, vasalii, cari aveau dreptul, firese, de a-și aduce înaintea, cu acest prilej plângerile lor contra abuzurilor comise de dregători. Aceasta se întâmpla când voia regele, când avea nevoie de această autorizare legală.

Vasalii singuri erau luați în considerație, nu țeranii, cari nu făceau parte din corpul feodal. Bine înțeles, cei cari luaseră parte la cucerire și aveau pământul lor de-a dreptul de la coroană, așa-numiții *tenentes in capite*, se adunau deosebit în Camera de sus, a lorzilor, cu care nu se poate compara Camera pairilor a lui Ludovic al XVIII-lea, improvisată din acei nobili pe cari bunăvoința regală îi trimisese acolo.

Deci la Englesi nu sânt *aleșii individuali ai unor circumscripții create geometric, ci represintanții unor organisme istorice*, cari aduc cu ei toate interesele și toate drepturile locului de unde pornesc.

Orice parlamentarism cu caracter abstract și generic uman nu e decât contrafacerea avocățască a acestui adevăr național, netransmisibil.

XXVII.

Factorii contra-revoluționari în administrație și justiție și revoluția din 1830

Vechiul regim restaurat se sprijinia și pe o ordine administrativă și judecătorească.

Cea d'întăiu, care fusese stabilită de Napoleon, avea și avantajii reale și mari neajunsuri. În adevăr, cu prefectii stăpâni absoluți în provincii, în locul influenței, până atunci decisive, a cluburilor, a „societăților patriotice”, care hotărau și în materie de învățământ, ea punea toată Franța la picioarele unui dictator care, ca să fie efectiv și folositor, trebuia neapărat să aibă calități geniale. Dar cu acest sistem țara se resuma în capitala ei, în acel Paris încă medieval ca aspect, cu înguste străzi întortochiate, unde furnica neliniștea și se ascundea ura: Împăratul, cu farmecul gloriei și prestigiul autorității personale, l-a putut domina, dar nu era același casul cu cei doi bătrâni din cari Restaurația a făcut regii Franței. Mai ales însă primejdia stătea într'aceia că ajungea o eclipsă de voință, un moment de surprindere sus pentru ca, în această mașină de concentrație a puterilor, totul să se dea de rîpă. În adevăr, pe vremea campaniei în Rusia, un general fără talenți, Mallet, prin câteva lovături îndrăznețe, împotriva persoanelor care dețineau toată autoritatea, se arătase capabil de a înlocui un șef de Stat așa de glorios.

Dispunând de atât de puține mijloace personale, Restaurația a căutat să înlocuiască puterea adevăratului Su-

veran prin măsuri de organizare defensivă. Cu miniștrii de Stat pe cari-i dă fiecare regim care pleacă, cu Consiliul privat, regele guvernează prin aceiași putere fără margini a prefectilor, dar aceștia vor fi tot mai mult aserviți intereselor de partid, de club. După revoluția din 1830, când această influență nefastă era și mai puternică, se puteau scrie rândurile care urmează: „Nu e azi funcție mai miserabilă decât a prefectilor, obligați cum sânt, nu să execute legi, pe care poate nu le-ar fi votat, ci să fie instrumentele coteriilor pe care guvernul constituțional le ridică pe rând la direcția afacerilor. Miniștrii fac din ei fie șefi de agitație (*les meneurs*), fie samsari de alegeri pentru a căpăta deputați pe placul lor, fie agenții unei poliții neliniștite și cicălitoare, care sacrifică intereșterii aceluia al unui singur individ”.

Se votează măsuri care să împiedece orice manifestație violentă împotriva stării de lucruri actuale. Cei ce „prin lipete, discursuri scrise” amenință pe rege sau, măcar indirect, guvernul, chiar când nu există complot și nu se ajunge la un rezultat, vor fi aspru condamnați; se prevede deportarea pentru cine ridică alt steag decât cel alb al Bourbonilor.

Ca tribunale, menite să apere bunele principii, poliția însăși, care, încă din vremea lui Napoleon, cu un Ministeriu al ei, poate da și închisoare de cinci ani, cu oprirea drepturilor civice și cu punerea supț supraveghere. Curțile propositale (*prévôtales*), nemiloase, funcționează îndată ce se produc mișcări de caracter revoluționar.

Cu această armătură se credea rezistența posibilă contra oricărui atac, fără a-și da samă că ordinea se menține prin ce este sufletul, neterorisat, al fiecăruia sau prin acțiunea iresistibilă a marilor personalități creatoare.

Regalitatea „*ramurii aînée*” a simțit-o la 1830, când valul, multă vreme reținut, s'a revărsat, clocotitor, asupra societății.

Nu că s'ar fi format o armată revoluționară gata de

acțiune, așteptând cuvântul de ordine de la șefi recunoscuți, ca să înceapă o acțiune cu planul stabilit de mai înainte în vederea unei noi forme de Stat. Mișcarea a fost neprevăzută și haotică.

Parlamentul regimului electoral restrâns dăduse momente neplăcute regalității prin adrese jignitoare, și noi alegeri trimeseră aceeași majoritate de frondă. Pentru această atitudine se atribuia răspunderea unei prese care avea acuma în *Le National*, *Le Globe*, *Le Temps*, organe mai larg cetite și cu o influență reală.

Când, în vara anului 1830, Carol al X-lea putu da Francesilor, prin pedepsirea ofensei făcute unui agent diplomatic frances și prin ocuparea definitivă a orașului Alger, punctul de plecare pentru un întreg program colonial în Africa de Nord, acea glorie militară de care de atâta vreme erau lipsiți, el a crezut că aceasta-i îngăduie să atingă libertățile constituționale garantate prin „Chartă”; nu plecase oare aceasta de la buna dispoziție a fratelui său său și nu putea fi corectat oricând prin simple „ordonanțe” regale un act în care el nu vedea, ceia ce era de fapt, un contract cu Suveranii străini cari restabiliseră pe Bourboni?

Acestei călcări a unei Constituții în care liberalii vedeau un adevărat pact cu „națiunea” nu i s’a răspuns cu o acțiune cugetată din partea unor oameni cu răspundere. Deputații disolvați au primit în liniște sentința; capitaliștii s’au temut de rezultatele tulburărilor. Câțiva tineri au protestat în stradă, fără să poată mișca masele și gazetarii au strigat contra împiedecării de a se răspândi idei în care credeau, dar mai ales contra pierderii avantajilor care ieșiau dintr’o profesiune ce începea să devie rentabilă.

Poliția era mai mult o „siguranță” de spionagiu; ea n’a avut niciun rol în împrăștierea aglomerațiilor formate ici și acolo, Regele credea că face un mare act de curaj dând armatei, de care se credea sigur, sarcina de a mătura pe rebeli. În labirintul de străzi al Parisului era imposibil, și marșul soldaților contra celor câteva baricade a adus alte

baricade, în urmă, precum și focurile de pușcă de la feruști. Retragerea trupei flămânde spre Tuileries și Louvre, pe care nu le puteau apăra, a hotărât soarta luptei. Regele, care ar fi putut în retragerea sa lângă Parisul pierdut să mitralieze „poporul”, cu care era amenințat și acolo, a abdicat, împreună cu Moștenitorul, pentru copilul ducelui de Berri, care trebuia să fie Henric al V-lea.

Parisul, unde se instalase întâiu ca „locotenent general”, ca regent, ducele de Orléans, a ridicat pe scut, cam pe furiș, pe acesta ca „Ludovic Filip, rege al Francesilor”.

XXVIII.

Mișcările italiene dela 1831

Italia, ținută strâns, în Nordul lombardo-venet și în Sudul bourbonic de puterea sau influența Austriei, n'a putut participa la fenomenul revoluționar din 1830. Numai în anul următor, și aiurea decât în provinciile austriace, în Toscana habsburgică, sau în regatul celor Două Sicilii, s'au produs mișcări de același caracter, care trebuie considerate, nu după proporțiile reduse pe care le-au avut, ci după valoarea lor simptomatică, vădind puternica preparare a spiritelor pentru revendicarea drepturilor naționale.

După moartea Papei exilat în Franța de Napoleon, Piu al VII-lea, Leon al XII-lea și Piu al VIII-lea n'au reprezentat nici un trecut nici o autoritate. Statul eclesiastic, fără armată vrednică de acest nume și lăsat la placul „monsignorilor”, apărea mai mult decât oricând ca un anacronism. Această a încurajat pe rebelii cari la Bologna, la Ferrara și în multe alte orașe din Statele eclesiastice, au înlăturat răpede o stăpânire atât de slabă.

În stătulețul, creat de congresul de la Viena, al ducelui de Modena, un Habsburg, Francisc, fierbea de un timp aceea idee a unității italiene care părea a fi dusă în mormânt de regele Ioachim Murat, cel prins și împușcat de Bourboni la Pizzo. Era vorba ca acest străin ambițios, dar nestatornic, să ajungă rege al Italiei. În numele acestei idei s'a produs răscoala lui Menotti, pe care după câteva

săptămâni asociatul, complicele său princiar era să-l deie morții. În sfârșit de la Parma a fost izgonită pentru moment molăia, nevrednica văduvă a lui Napoleon, căsătorită de mult cu cavalerul servant care i se impusese de Viena, contele de Neiperg, începătorul seminției de bastarzi Montenuovo.

Intervenția Austriacilor aduse pretutindeni restabilirea vechii ordini de lucruri.

Care erau însă motivele acestei ruperi momentane a unei ordini, pe care, de altfel, o știrbise recunoașterea Statelor de revoltă ale Belgiei și Greciei și amestecul din nou al Angliei în afacerile europene?

Guvernările „italiene”, a lui Murat însuși și a prințului Eugeniu, nu putuseră trece fără a lăsa statornice amintiri; 40.000 de Italieni, cari s’au distins în atâtea lupte, luaseră parte la campania din Rusia, întorcându-se înapoi mai puțin de 3.000. Dar, pe lângă aceasta, și, alte lucruri, mai vechi, trăiau în mintea generației mature de la 1830.

Se bagatelizează prea mult republicile de creațiune francesă de pe vremea Revoluției. De fapt, și în Roma, populația, care a săvârșit și unele crime politice față de liberatorii prin cucerire, se arătase simțitoare și vioaie. La Neapole se petrecuseră, pe vremea republicii partenopeene și după suprimarea ei, evenimente care trebuiau să rămâie neșterse în memoria contemporanilor.

Napoletanii avuseră o literatură „filosofică”, literară, reformatoare, cu un Filangieri, în materie de drept, cu un istoric de idei și de cauze, Giannone, în vremea când Tanucci proclama și executa reformele sale îndrăznețe. Nu e de mirare deci că intelectualii luară o parte activă în mișcarea republicană. Ea stârni și pe cutare Franciscan, care spune Botta, predica în piață publică despre Hristos iacobinul și Sfântul Francisc agitatorul; se ventila ideia de a se traduce Evanghelia în dialectul napoletan și licefierea sângelui sfântului Gennaio fu considerată ca o binecuvântare a revoluției. Apoi Nelson, stăpânul engles al Mării, veni la Neapole, pe când Rușii se coborau din Alpi, la 1799: oameni ca Mario Pagano, Francesco Conforti,

Vincenzo Russo, Pasquale Bazzi, Montone fură executați: amiralul Caracciolo, vechiu prieten al regelui, spânzurat de catargul corăbiei de comandă britanică. Trebuie ca intervenția rusească să scape pe marele musicant Cimarosa. *Giunta di Stato*, tribunalul de sânge, își începe opera.

Și în Nord intelectualii lucraseră. Dacă Monti, cel mai mare poet, lăuda pe rând orice stăpânire, dacă Alfieri refuză amestecul în viața activă, dacă Leopardi, plângând soarta Italiei, se închise în pesimismul său, dacă strălucitul romantic Manzoni, legat de Franța, lăsa mântuirea patriei sale în sama lui Dumnezeu, Carlo Botta Piemontesul (n. 1766), medic, arestat în 1792 pentru bănuieli de complot, revenit cu Francesii, participant la guvernarea Piemontului său, făcea să apară istoria anilor 1787-1814, tocmai la 1830, punând, provocator, ca fals loc de publicare: Italia, și Vincenzo Gioberti (n. 1801), profesor capelan la Turin, medita în pragul exilului care-l va aduce la Paris, la Bruxelles, opera de cugetare prin care credea să câștige pentru ideia națională însăși Biserica Romei.

XXIX.

Revoluții „naționale“

În fața revoluției franceze din 1830 se ridică, supt influența evenimentelor de la Paris, două alte fenomene revoluționare.

La Bruxelles spectatori unei reprezentații de operă cu subiect napolitan de răscoală dau semnalul.

Aici amintirile de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când Brabantul s'a răsculat, atrăgând și alte provincii, contra reformelor laice, absolutiste ale lui Iosif al II-lea, Suvăran al Țerilor-de-Jos austriace, nu se uitaseră. Și atunci, revolta pornise de la categoriile privilegiate: o veche aristocrație, un cler catolic de o covârșitoare importanță; Leopold al II-lea, urmașul lui Iosif, cedase, dar nici amenințarea cu armele nu putuse potoli spiritele ațâțate. Se mergea așa de departe cu tendințele regionale, autonomiste, încât se cerea ca nou domn al țerii arhiducele Carol, cu condiția ca niciodată aceste provincii să nu se unească supt aceeași oblăduire cu cele ereditare germane ale dinastiei.

Francesii crează aici o republică, răpede confundată cu teritoriul Franciei înseși. Măcar o generație a fost crescută în acest mediu. Se pare că noul regim a cruțat interese și sentimente de care se atinse prea brutal reformatorul imperial. Iar la congresul din Viena Impăratul Austriei renunță la drepturile sale asupra unei regiuni care era, cu noua orientare a Casei sale, spre Răsăritul vechii moșteniri habsburgice, spre cele două peninsule,

a Apeninilor și a Balcanilor, cu totul peste mână și, de altfel, focar de prevăzut pentru noi izbucniri de nemulțămire. Cum Anglia avea nevoie ca gurile Rinului să fie solid păzite, s'a creat regatul Țerilor-de-Jos pentru un membru al Casei de Orange, înrudită de altfel și cu Prusia, puindu-se împreună o țară de negustori calvini cu o alta în care stăteau alături alte clase: țerani, muncitori, de la fabricile de țesut, ai minelor de cărbuni, preoți și aristocrați.

Răscoala s'a întins din cauza șovăielilor regelui, de altfel așa de puțin sincer, încât trimețând spre împăcare pe fiul său, pe care unii dintre răsculați l-ar fi acceptat și ca Suveran, pregătia intrarea trupelor pedepsitoare. Alții dintre capii mișcării voiau unirea cu Franța, ceia ce din partea Angliei nu se putea admite; ei au ajuns apoi la ideia instalării unuia din fiii lui Ludovic-Filip, ducele de Nemours, ceia ce iar s'a dovedit imposibil. Anglia și-a așezat candidatul, ducele de Saxa-Coburg, iar, pentru a măguli măcar opinia publică francesă, soția acestui tânăr prinț a fost luată dintre fiicele regelui Francesilor.

Aici nu poate fi vorba de sentiment național, ci numai de amintiri și interese locale.

Dacă a fost altfel în Polonia, dacă lupta, începută prin răscoala elevilor școlii militare din Varșovia, a putut continua, cu înviersunare, doi ani de zile, aceasta se datorește faptului că acolo, în deosebire de Apus, unde Napoleon n'are rădăcini naționale în trecutul frances, unde Bernadotte se poate face răpede Suedes, Suedo-Norvegian, iar Goethe, străin de toată desvoltarea militară a poporului său, se închină înaintea lui Napoleon, ca înaintea „Împăratului”, singur și universal, *Polonii continuă viața medievală, care n'a fost niciodată întreruptă.*

Răscoala din Varșovia e în legătură cu vechea regalitate a Piaștilor, cu suferințele primei împărțiri, cu desamăgirea cruntă, de spre partea regelui Prusiei, a celei de-a doua, cu faptele de arme ale „legiunii polone” în Italia,

la Roma, la Neapole, în Alpi, contra Rușilor lui Suvo-rov, în Germania și până la San Domingo, unde 18.000 de legionari se duc să moară de boală, și tot așa cu devotamentul față de Napoleon, — care de două ori a dat Rusiei și Austriei părți din Polonia și n'a vrut să refacă regatul la 1812, — al prințului Iosif Poniatowski. Congresul din Viena dăduse Țarului „Marele Ducat” de Varșovia, în limitele pe care le va fixa el (și a fixat 4.000.000 de „suflete” din 24.000.000), dar constituționalismul lui Alexandru se vădise ipocrit și, după un vice-rege polon fără valoare, puterea a trecut în mâna urâtului și moșicului frate al noului Țar Nicolae, Marele Duce Constantin.

Mișcarea n'a avut șefi, și a perit de aceia. Kosciuszko, refugiat în Franța, după ce promisese Țarului Pavel a nu lua arma contra Rușilor, murise. Șeful legiunii polone, Poniatowski, se înecase în râu la Leipzig. Czartoryski, amicul lui Alexandru, era suspect, Mihail Radziwill n'avea trecut. În fața acestei aristocrații era o democrație desbinată. Intelectualitatea e represintată printr'un erudit ca Lelevel, prin studenți fără experiență. Generalii lui Dombrowski se vedeau cu toții șefi, și acela căruia i se dăduse răspunderea, Chlopicki, a părăsit, în Ianuar 1831, titlul pentru că Țarul nu se învoise a ceda înaintea revoluției.

Ideia Poloniei integrale, ridicată printr'o întreită revoltă, nu se impusese spiritelor.

Idei și agitații sociale. „Socialism engles“

Anglia n'avuse revoluții în sensul frances. Mișcarea contra lui Carol I-iu e numai manifestarea unei psihose biblice, îndeplinirea, liniștită și sigură, a unei datorii de conștiință; cea de la 1688, un accident personal în dezvoltarea unei dinastii, a cărei continuare, de altfel, supt altă formă, nici n'a fost întreruptă prin suirea pe tron a reginei Maria și a soțului ei. Dacă după 1789 se plantează și acolo „arbori ai libertății”, dacă un mare orator ca Fox enunță idei de un radicalism extrem, care putea fi considerat și ca o excrescență a tendințelor „liberalismului”, de oameni ajunși și bogăți, al whigilor, e, mai mult decât influența revoluției franceze, o influență a bătăliei care se purtase peste Ocean pentru ideile cele noi.

Indată ce s'a început lupta, care trebuia să fie lungă, grea și foarte costisitoare, contra revoluționarilor de peste Canal, cari jigniseră, de atâtea ori, și cu asprimea inconștienței, instinctul patriotic engles, dar mai ales contra „monstrului” Napoleon, Englesii au lucrat solidar, fără deosebire de partid și de clasă, suportând orice sacini: și acel impozit pe venit la care a trebuit să recurgă Pitt pentru a putea plăti coalițiile neconținut înjghebate contra Franciei.

În acest timp fabricile lucrau pentru războiu, și aceasta a dat țerii, stăpână pe atâtea descoperiri splendide, o pros-

peritate fără păreche. „Blocul continental” al Împăratului Francesilor a trebuit, cu toată contrabanda, să aducă totuși o scădere a acestui comerț. Când, prin zdrobirea marelui dușman, s'a ajuns la o epocă de pace, falimentul amenință, firește, această fabricație fără capăt și fără frâu.

Ea se datoră unor oameni smulși de la țară, unde, de alminterea, vechile lor așezări fuseseră adesea distruse de o aristocrație doritoare de păduri, de parcuri, de terenuri pentru „vânătorii de vulpi”, și cari, lăsați fără nicio îndrumare din partea unui cler anglican format în castă egoistă și pedantă și complect ignoranți de orice materie politică, trăiau în împrejurări de o sălbătăcie extraordinară, amestecați prin pivniți unde nu putea fi nicio grijă a sănătății și a moralei: transporturi de copii cu totul nevrâstnici erau trimiși în aceleași fabrici și usine, unde trebuiau să agoniseze.

Leafa era mică, izgonirea posibilă la orice mers rău al afacerilor, iar prețul pâinii se ținea sus, prin reglementarea de la 1815, din partea unui Parlament dominat de aristocrația marilor agricultori (așa numitele *corn laws*).

Totuși bieteale ființi erau așa de neajutate, încât nu de la dănele a venit protestarea și nu prin ele s'a făcut prima organizare a rezistenței și a luptei. Mila de oameni a lui Robert Owen (1771-1858) a dat semnalul.

Ajuns prin căsătorie proprietarul unei mari fabrici, el s'a găsit înaintea teribilei probleme care trebuia să-l ocupe, să-l stăpânească toată viața. Intăiu, căută să-și lămurască ideile și, astfel, în cartea-i de la 1813: „Vederi noi asupra societății sau încercări de a forma caracterul uman”, el stabili următoarele principii:

Omul e stăpânit de ereditate, influențat de mediu. E nedrept a-l pedepsi, inutil a-i da o răsplată. Totuși el are drept la o sumă de plăceri. Pentru a fi ce trebuie și pentru a îndrepta pe alții se cere un lucru: bunăvoința. În acest cas nu e nevoie de morala religioasă.

Astfel s'a condus fabrica de la New-Lenark, cu 3.000 de lucrători, școala de 5-600 de copii. O încercare asămănă-

toare s'a făcut la „Noua Armonie” din Statul american Indiana la 1823. Ea nereușind, Owen revine în Anglia, unde publică o „chartăa noii lumi morale”. La 1832 el trezia mișcarea „chartismului”, pentru noua „chartă”-statut a lumii sărace.

Încă de la 1817 Cartwright, cu „Blanketeers”-ii lui, presintase o petiție către Parlament din partea a 1.700.000 de semnatori. Un timp, atenția fusese atrasă de lupta catolicilor irlandezi pentru deplinătatea drepturilor politice. Agitația, condusă de un Cobett, de un Hunt, de un Lovett, continuă însă, sprijinită și de ideile lui Ieremia Bentham (1747-1832), sfătuitorul prinților pentru a se ajunge la aceeași fericire umană, și de elocvența plebianului Cobden. La 1819 se trage la Manchester în carne vie (se suspendase *habeas corpus* și se rostise condamnarea la moarte contra celor cari nu se împrăștie la somație). „Cele șase puncte” votate de Parlament nu permit adunări decât pe parohii.

Trebuia deci schimbată alcătuirea Parlamentului, adecă dreptul electoral, și pentru aceasta se oferia concursul burghesiei fără drepturi în noile orașe industriale și comerciale. La 1831 Burdett formează Asociația pentru sufragiul universal; cu un an înainte apare ziarul săracilor (*Poor man's guardian*). Se cere neapărat *billul* reformist. Legile pentru săraci (1832) nu ajung. La 1834 se întrebuițează pentru întâia oară ca armă greva. În anul următor se înjghiabă asociații radicale pentru ca la 1838 să se ceară *the people's charter*, adecă balotagiul în alegeri, Parlament anual, suprimarea centrului, mici circumscripții și plata deputaților, un Parlament muncitoresc. La 1839 se fixează treizeci și nouă de puncte, pe care celălalt Parlament le răspinse prin 235 de voturi contra 45, aproape în momentul când se răscoală Țara Galilor de Sud și când 8.000 de muncitori atacă orașul Newport, căutând a grăbi ceasul cuceririlor sociale.

Revoluțiile din 1848 Revoluția franceză

Noua revoluție franceză, parisiană, din 1848 n'are o importanță națională sau socială, ci e în legătură numai cu anume curente politice și e determinată de o curioasă potrivire de împrejurări.

De naționalism, firește, nu poate fi vorba. În ce privește ideile sociale, ele avuseră un rol încă la 1830, când mulțimea agitată, răsculată, neavând șefi, s'a îndreptat după tricolorul, uniforma și săbiuța elevilor politehnicieni, viitori ingineri, cari, fără să fi ascultat conferințe saint-simoniene, aveau aceiași stare de spirit ca vânturătorii ideilor de refacere completă, pe base tehnice, a unei umanități altfel însuflețite. Asociațiile reformatorilor periseră în ridicul, ziarele lor dispăruseră, nu însă fără a lăsa urme în spiritul oricărui cugetător din acest timp.

În schimb, societățile secrete, deosebite de carbonarismul lichidat, se înmulțiau. Ele erau conduse de legenda care se formase, pe baza operei istoricilor, asupra vechii revoluții de la 1789. De aceia titluri ca *Amis du peuple*, *Droits de l'homme*, cu împărțirea, caracteristică pentru acea epocă, în „secțiuni”, cu lozinci ca aceia luată de la predicatorii prefacerilor radicale: *Abolition de la propriété mal acquise*.

Din aceste societăți sau pe alături se trece la răscoala și comploturile care descurajează pe regele popularității, căruia nu-i era nimic mai scump decât aprobarea națio-

nală pe care se clădise un tron fără legitimitate și fără glorie, pe care nu-l putea susține în de ajuns îmbogățirea, și prin noile mijloace de transport, prin convențiile de comerț, prin creațiunea, după exemplul napoleonian, a unei burghesii nerecunoscătoare, nici o politică exterioară care aduce izolarea de câțiva ani a Franciei pe chestia egipteană, cu părăsirea ideii de revanșă, în conflictul german, și chiar ruperea, în acea problemă a lui Mehemed-Ali, a fireștii legături cu Anglia. La 1834 întâia rebeliune se produce. După aceasta mașina infernală a lui Fieschi, urmată de „conspirația prafului de puscă” (*conspiration des poudres*). A doua zi după amnistia din 1837, noua răsvrătire din 1838.

Supt pașnice nume înșelătoare, societățile semețe se refac: *Société des familles*, cu Blanqui, cu Barbès, *Société des Saisons*, cu un caracter muncitoresc mai apăsător, *Société des nouvelles saisons*, pe lângă grupuri disidente.

Dar aceste societăți, foarte lovite după fiecare izbucnire, nu puteau pregăti și conduce o mare mișcare populară, pe care, de almintrelea, nimeni n-a așteptat-o la 1848. Ideia republicană sau ideia socialistă nu erau limpede definite în mintea agitatorilor. Câteva mii de oameni, oricât de de convinși, cu greu pot să schimbe forma unui Stat.

La această dată ținta tulburătorilor prin articole și discursuri era alta: răsturnarea Ministeriului doctrinarilor, cugetătorilor, istoricilor, profesorilor pe cari dinastia de Orléans, mândră de mecenatismul ei din generație în generație, îi preferase altor grupări, de dreapta și de stânga. Se întrebuițea cuvântul de ordine al reformei electorale — un ziar apare cu acest titlu: *La Réforme* — pentru a începe campania banchetelor politice, care nu erau oprite prin nicio lege. Organizație artificială, plătită cu bani și care lucra asupra provinciei prin mijlocul prestigiului oratorilor, ca Odilon Barrot, Ledru Rollin și alții. Ici se vorbea de socialism, dincolo de republică; pe alocuri apărea, pentru prima dată, steagul roșu.

Un mare banchet, la care se chemaseră tot felul de asociații, și cele școlare, fu oprit la Paris. O parte numai din organizatori se hotărî totuși să-l ție.

Regele, căruia-i murise sora, buna sfătuitoare, și moștenitorul, ducele de Orléans, se adresă armatei biruitoare în Algeria. Dar îi ceru să nu tragă și strecură la mijloc ca element de împăcare Garda Națională, pe care de mult n'o trecuse în revistă și care era complet politicianisată. Ea se declară contra guvernului, pentru „libertate”, pentru reformă. Comanda fu luată generalului Bugeaud. Trupa fu atacată la Ministeriul de Externe, și, când ea răspunse, victimele fură purtate prin tot Parisul. Aceasta însemna lichidarea. Regina smulse soțului ei licențierea Ministeriului și chemarea lui Odilon Barrot, care credea că i se cer discursuri la baricade. Familia regală recomandă șefului ei o abdicare pe care o grăbi un ziarist cunoscut și un mare aventurier, Émile de Girardin.

Noul rege, fiul ducelui de Orléans, fu dus de admirabila lui mamă, princesa Elena, la Cameră, unde nimeni nu cuteză să vorbească până în momentul când bandele, compuse din cele mai rele elemente, se năpustiră în sală. Lamartine, cel care ceruse „budgetul liberalității Statului”, un „Ministeriu al binefacerii publice”, un „Ministeriu al vieții poporului”, revărsă elocvența sa asupra creării guvernului provisoriu, aclamat de mulțimea sălbatecă.

Revoluția italiană din 1848

În Italia revoluția are un caracter original, care e și național și social.

Intr'un moment când nu se puteau prevedea împrejurările de la Paris, Marele Duce de Toscana, Leopold al II-lea, primește, supt o presiune blândă, ca, de alminteri, pretutindena în peninsulă, să acorde o Constituție, care nu va fi însă proclamată până la 15 Februar. Dar la 12 Ianuar încă Palermo se revoltă. Sicilia căutând să-și păstreze o oarecare autonomie în Statul federal ce ar fi să se întemeieze. Pregătită de la 28 ale aceleiași luni, Constituția napoletană e dată în vileag la 10 Februar. Cu toate tradițiile conservatoare și cu toată nehotărîrea, în unele împrejurări, ale unui caracter melancolic și fără multă încredere. Carol Albert, regele Sardiniei, fost luptător în armatele franceze și prinț trăit în Apusul revoluționar, consimte să se publice un act asemănător, promis încă din 14 Februar, la 4 Mart.

Ceia ce se voiă va avea însă un dublu caracter. Ca și la noi, unde, la 1848, Eliad represintă pe cei mai bătrâni, pe cărturari, pe negustori, iar Brătienii și Rosetti, cu toate paginile închinat din când în când unității naționale, pe studenții doritori de a reedita revoluția liberală, republicană, roșie, din Paris, pe când misticul Nicolae Bălcescu se gândește, ca și generația lui Ioan Cămpineanu, pe la 1840, la viața generală a nației din mila lui Dumnezeu, liberalii ita-

lieni, cari cred, ca Balbo, furios contra celor cari urmăreau două scopuri de odată, cel național având să fie zăbovit oricât timp deci contra „tribunilor de piață” cu gândul la „prostii și copilării”, sectari mânați de „dorința zădarnică a unității”, se află în fața acelor pe cari-i interesează, înainte de toate, neapărata, grabnica realizare a Italiei.

Chiar acești din urmă nu aparțin unei singure direcții. Unii, Piemontesi și Milanese, își dau samă că nimic nu se poate face decât prin puterea armelor, care sânt în mâna dinastiei de Savoia. Așa cred, mai mult sau mai puțin, d'Azeglio, ginerele lui Manzoni și autorul frumosului roman istoric *Niccolò de' Lapi*, contele Cesare Balbo, fost auditor napoleonian la Paris în 1807, apoi trimis de regele Sardiniei la Londra, cam pe vremea când scrie, la 1813, *Speranze d'Italia*; Cesare Cantù, care-și exprimă ideile încă dinainte de revoluție, în *Ragionamenti sulla storia lombarda nel secolo XVII* și romanul, redactat la închisoare, *Margherita Pusterla*; apoi poeți ca liricul Berchet (1851), care a cântat, „țara dumnezeiască prin șapte ursite, în șapte sfărmată de șapte hotare”, și dramaturgul Nicolini, care învie epoca lui Arnaldo di Brescia. În fața lor, Vincenzo Gioberti (n. 1801) pune în lumină „primatul civil și moral al Italianilor” și recomandă ca șef, plin de autoritate, lipsit de interes și nerepresintănd o succesiune dinastică, pe Papa, care e atunci, de curând, după „retrogradul” Grigore, fostul cardinal Mastai Ferretti, Piu al IX-lea, pornit cu o largă amnistie, care a fost aplaudată de toată lumea, și cu învoirea creării unei gărzi naționale.

Cuprinzând cu ochiul toată apăsarea și suferința, indiferent de țară și de neam, Giuseppe Mazzini (n. 1805), avocat genoves, condamnat la moarte în 1833 și de atunci adăpostit la Londra, lucrează în numele „Italiei tinere”, într-o vreme când frații Bandiera cădeau la Cosenza de gloanțe (1844), supt deviza *Dio e pòpolo*, ca orice nație doritoare de libertate. Asociat cu Polonii, el trezește la Unguri energiile de agitații ale lui Kossuth împotriva operei de organizație economică a lui Szechényi. Polonii, cari dau

revoluției maghiare, ajunsă la detronarea noului Impărat Francisc Iosif, pe generalul Bem, cel ce, intrând în Moldova, spera ca prin Ciangăii răsculați să se puie în contact cu patria sa și României, sânt în continue legături cu dânsul.

La 22 Mart Daniele Manin și Niccolò Tommaseo proclamă la Veneția învierea republicei Sfântului Marcu, sprijinită, nu pe liberalismul nou, ci pe vechea tradiție glorioasă, și cetatea întregă va fi solidară într'o eroică apărare. Liberalismul republican ridică steagul său în Milan la 18-22 Mart și, a doua zi, Carol Albert trebuia să treacă hotarul cu o armată între conducătorii căreia era un slab general italian care luptase pentru Poloni, Ramorino, și generalul polon Chrzanowski.

Victoriile de la Goito și Pastrengo, luarea Peschierii nu vor împiedeca pe Radetzky la optzeci și șase de ani de a pregăti decisiva revanșă austriacă de la Vicenza, reluată, și de la Custoza. Sprijinul Italiei doritoare de libertate a venit Piemontesilor prin armatele Toscanei, Neapolei și Sfântului Scaun, dar fără nicio unitate în acțiune. Un general Pepe, o princesă Belgiojoso adaugă în zădar entuziasmul lor. Sardinia, care, pentru a nu părăsi Veneția, refusase Adigele ca hotar, trebuie să consimtă, supt Victor Emanuel, fiul lui Carol Albert, retras în Portugalia ca să moară acolo, la o pace de zăbovire.

XXXIII.

1848 în Germania

Germania a avut două mișcări în anul 1848: una a intelectualilor, preocupați de ideea unității naționale trezită și hrănită de o întreagă literatură, și alta, aceea a agitațiilor constituționale, în deosebitele State, dar și în vederea organizării doritului Stat unitar.

Asupra societății germane, încă patriarhale, cu atâtea rămășițe din evul mediu, s'a revărsat pe la 1800 influența, capabilă de a desorienta, de a zăpăci complect spiritele, a mai multor factori: noua religie a metafisicei din Universități, prezența unor străini, cuceritori și administratori, cari veniau dintr'o lume mai dezvoltată social, exemplul schimbărilor constituționale adânc săvârșite la hotarul de Apus și de la Sud, în timpul revoluției franceze și îndată după aceea.

Oamenii trăiau așa cum se vede din romanele autobiografice ale lui Goethe, „Suferințele tânărul Werther”, „Wilhelm Meister”, „Inrudirile de elecțiune”, ori din scrisorile către dânsul, ale mamei, burghesa din Frankfurt, ale soției, certată cu orice ortografie, ale surorii Cornelia, acelea ale intelectualilor cari s'au apropiat de inima lui, d-na de Stein și „copilul”, Bettina von Armin — și se poate pune alături corespondența romanticului „florii albastre”, poetul Novalis, cu iubita lui moartă la cincisprezece ani și două luni. De odată, prin rezervoriul de idei al școlilor înalte, care răspândia curente noi în toate părțile, ieși

roada unor ambiții, unor aspirații mult mai îndrăznețe. Iar oaspeții impuși de împrejurări creau în jurul lor, prin ce spuneau și prin felul cum erau, cu totul altă atmosferă. Formele ieșite din marele cutremur îndemneau neapărat la o imitație.

Întăiu, în țerile unde fusese mai puternică influența erei napoleoniene, se dădură, îndată după dărâmarea „geniului” adorat, Constituții pe care Germanii însiși le numesc, cu cuvântul frances strecurat lui Ludovic al XVIII-lea, „octroiate”. Astfel a fost cazul cu aceia din Bavaria, la 1818, cu aceia din Baden la 1819. Maximilian-Iosef, Bavaresul, socrul lui Eugeniu de Beauharnais, rămăsese, oricare ar fi fost mai târziu atitudinea lui față de Franța, adânc întipărit de influența francesă exercitată asupra lui.

Adunările ieșite din aceste Constituții sămănau mai mult de formă cu cele din Franța și cu atât mai mult din Anglia. Erau de fapt continuatoarele vechilor diete ale „stărilor sociale” foarte osebite și profund respectuoase față de monarh. Nu se putea desvolta în ele, cu o burghesie încă timidă și nu destul de bogată, un liberalism ca acela care a dus luptele în Franța contra Restaurației și, pe urmă, contra „puterii”. Elementul muncitoresc lipsia. Curtea, modestă, de înfățișare bătrânicioasă, era un frâu poate, dar un mijloc de exploatare și o unealtă de stăpânire. O birocrăție după cea napoleoniană alcătua însuși chiagul societății.

Exemplul acestor Constituții îndeamnă și lumea din alte State germane, unde Suveranii nu erau dispuși a-și sacrifica privilegiile. Se adause înțefirea ieșită din revoluția francesă de la 1830. Prinții, atunci, „căzură la învoială”, și de aici ieșiră așezămintele constituționale „pactate” (*pactata*). Le găsim în Württemberg la 1829, apoi în Saxonia regelui Anton și în Hesa electorală la 1831. În Leipzig, în Dresda fuseseră tulburări de stradă.

Dincolo de aceste Constituții, garantând o desvoltare pașnică, era agitația după modelul frances, sau în vederea unității naționale.

Ea era purtată de oameni de drept, dar mai ales de scriitori și cugetători. Lângă filosofia creatoare de sisteme, poporul german are, acum când conștiința trecutului se deschide, măreața publicație de izvoare *Monumenta Germaniae Historica*, și alături, colecția de istorie a Statelor începută de Heeren și Ueckert; marele Ranke își începe sintesele de istorie universală: Waitz, Pertz, Dahlmann fac politică pe aceste baze. La 1830 se izgonesc din Göttingen șapte profesori cari se ridicaseră împotriva măsurilor anti-constituționale. Literatura se desparte violent de „olimpianismul” internațional al lui Goethe, atacat de nemiloasa critică a lui Menzel. Un liberalism agitator începe cu Freiligrath, aprinsul poet romantic, și cu Gutzkow. O pornire revoluționară vehementă agită pe tinerii Evrei Börne și Heine, acesta mare poet german, însuflețit de poesia populară, dar imigrat în Franța liberală, unde trăiește din subsidii de Stat. Iar din cunoașterea mai deplină și mai sigură a istoriei iese naționalismul militant din baladele lui Uhland.

Încă din 1833, după adunarea pangermană de la Hambach și cererea făcută de Welcker, în Baden, de a se aduna o represintanță națională germană, se încearcă o revoluție de stradă, cu desarmarea trupelor, la Frankfurt, socotit ca vechea capitală de drept a Germaniei, el fiind locul de adunare al dietelor. Sarcina a devenit mai ușoară după suirea pe tronul german a unui Suveran talentat, dar lipsit de echilibru, ca Frederic-Wilhelm al IV-lea, fiul frumoasei regine Luisa, spirit deschis la toate ideile și simțitor la toate felurile de frumuseță, dar fără simț practic și gata, și el, de abdicări în fața celei d'întăiu dificultăți; minte zguduită care va termina în nebulie. Alături, pe tronul lui Francisc I-iu de Austria, se suie epilepticul, slabul de fire Impărat Ferdinand, fiul unei princese din Sicilia, odinioară un harnic cercetător în domeniul botanicii și tehnice, dar absolut incapabil de a întrupa monarhia. Ludovic al Bavariei e un clăditor până la risipă, făcând din München o capitală a artelor în stilul impus de

dânsul un romantic creator de „walhalle”, dar un ultramontan religios, un ocrotitor al oricărei porniri contra liberalismului, și el se degradează prin legătura lui cu dănuțitoarea scoțiană Lola Montez, „contesa Landsfeld” (alt prinț se consacră, abdicând, fiitoarei sale, contesa de Reichenbach). Numai în Saxonia, Frederic-August al II-lea se îndreaptă după nevoile vremii.

Niciun mare ministru lângă astfel de Suverani. La Viena, Metternich, îmbătrânit, după treizeci de ani de vizirat, nu crede în puțința unei schimbări.

În față, o opoziție risipită, fără țintă și fără șefi. Individualități capricioase. Heinrich von Gagern, care va arunca, la 1847, ideea Statului unitar, democratic german, e un fost elev de școală militară, un fost locotenent în armata prusiană la Waterloo, apoi student, pe rând, la Heidelberg, la Göttingen, la Iena, chiar la Geneva, în 1819, ca să fie, un timp, funcționar, asesor, consilier de guvern, începând o carieră politică des întreruptă prin retrageri la țară, în 1832. La Berlin, salonul politic al inteligenței Evreice Rachel, măritată la 1814 cu scriitorul Varnhagen von Ense, răspândește unele idei înaintate, din care însă nu se închiagă nimic. Viena e un centru internațional, plin de Greci, de Slavi, și cu câte un Român, unde se ridică doar o studențime gălăgioasă, care crede că poate discuta, rezolvi și conduce orice.

De aici caracterul mișcărilor din 1848. Curentul von Gagern dă în Mart „Parlamentul pregătitor” (*Vorparlament*), Parlamentul general german din Maiu, care oferă în zădar coroana lui Frederic Barbarossa regelui Prusiei și caută să facă o ființă politică vie din slăbul arhiduce Ioan, ales „administrator al Imperiului” (*Reichsverweser*), pentru ca apoi Adunarea să se piardă în compromițătoare discuții de ideologie goală.

La Berlin, cu participare de refugiați poloni și, se zice, de agenți francezi, reproducerea revoluției din Paris, cu aceleași procesiuni și baricade, cu aceeași căutare și plimbare a morșilor, pentru ca, după ce regele se umilise

închinându-se acestora, contele de Brandenburg să întărească prin energia sa un tron zguduit și de starea nervoasă a celui care-l ocupa.

La Viena, Metternich capitulează înaintea unui tumult al studenților, cari, săptămâni de zile, prefac Statul în seria de represințaii retorice date de un tineret cu ambiții premature.

America și învățămintele ei

Încă nu s'a integrat în istoria universală lărga parte pe care o au amândouă Americile. Câteva pagini datorite mai ales dorinții editorilor de a prinde cât mai mulți cumpărători, nord- și sud-americani nu pot fi considerate ca începând sincer această operație, așa de necesară pentru a înțelege mersul general și starea actuală comună a națiunilor și Statelor.

Americanii ei înșii își ajung. Ei nu simt nevoia de a cunoaște și prezenta istoria altor continente, de a face ca lărga lor hartă să se profileze pe un fond universal. Iar Europeanii, cari de sigur n'au, în de obște, sentimente de ură sau de despreț, nu văd în istoria americană ceea ce li e familiar în patria lor continentală: războaie, tratate de pace, schimbând hotare apărute cu cea mai mare îndărătnicie, până la capăt, generali biruitori, arcuri de triumf, Suverani având o adevărată biografie, o diplomatie neconținut activă. Nu-i atrage, pe de altă parte, nici o desfășurare culturală care să nu samene cu a lor. În adevăr, America-de-Nord, care s'a lămurit abia după 1820, — în epoca Revoluției și a lui Napoleon, Europa rămânindu-li închisă, — a căutat a-și însuși civilizația europeană în epoca romantică, și astfel Longfellow va deveni un ucenic al romantismului german, istoric și politic, încercând a crea alături poeme americane de același fel, ca *Song of Hiawatha* și Washington Irving va prinde

interes pentru Maurii din Grenada, pentru Mohammed și pentru Columb, dând drum ironiei sale americane numai în vestita „Carte de schițe”: abia dacă Emerson, potrivit idealismului religios, nobil și îndrăzneț al Americii, va da în *Poemele* sale, ca și în „Oameni represintativi” și în „Conducerea vieții”, o notă care e în adevăr locală, „națională”.

De altfel nici economiceste America nu există decât după congresul din Viena. Atunci numai se desleagă probleme de organizație economică și financiară mult timp lăsate fără soluție, atunci va începe o producție capabilă de a înfrunța și risca totul, atunci America englesă va apărea pe piața lumii întregi, pe care mai târziu va încerca s'o domine. Atunci își completează și harta, căpătând, pe lângă vechiul sâmbure de pe coasta Oceanului Atlantic, de la Rusia Alaska, de la Mexic California, Noul Mexic, Texas, de la Napoleon I-iu, vasta Louisiana, de la Spanioli Florida, toate fără vărsare de sânge, numai la capătul unor atente târguieli bănești.

Și, încă, această Americă englesă stă în fața unei noi și atât de grele întrebări. De fapt, între hotarele Confederației nu e o singură țară, ci sânt două: cea din Nord, de oameni de afaceri și de industriasi începători, continuu hrănită de o imigrație în spor, a elementelor lăsate libere de lunga pace europeană, deci influențată de toate tendințele contemporane ale Europei și dominată de aceeași religiozitate biblică pe care am însemnat-o mai sus; cea de Sud, de cultivatori de bumbac, întrebuițând Negrii moșteniți de la Francesi și Spanioli pentru o gospodărie vastă și storcătoare, asupra căreia nu presidează nicio idee și împotriva căreia nu se ridică niciun ideal. Va trebui lungul, distrugătorul „războiu de secesiune” între aceste două lumi ca să se ajungă la însuflețirea Americii-de-Nord întregi de către spiritul de la Boston.

În America mijlocie și de Sud s'au văzut prea mult două drame a căror importanță a fost exagerată: aceia a distrugerii, reale și vaste, a populației indiene de către „cuce-

ritorii” secolului al XVI-lea și aceia a luptei eroice, prin 1810-20, a spiritului de libertate contra apăsării și tiraniei guvernatorilor și funcționării veniți din Spania.

De fapt, după *contopirea* cu vechea rasă indigenă care a adus un prețios tezaur de cultură și mai ales obișnuinți de spirit care se simt și astăzi, a fost acolo un puternic antagonism între elementul alb de mult timp așezat, *creolii*, și cei cari erau trimiși pentru administrație, ceva ca opoziția; la noi, în secolul al XVII-lea, dintre Cantacuzinii, Greci de origine, și noile infiltrații grecești. Creolii se doriau pe sine stăpâni acasă, aceasta fără nicio ură față de vechea patrie.

Dar patria, într'un moment, n'a mai existat, Napoleon dăruind fratelui său ceva care era aproape o provincie a Imperiului său și, alături, sfârticând Portugalia cucerită. Independența se impunea de la sine coloniilor. Așa o înțelegea călugărul Hidalgo în Mexic. Anglia, ajutătoare a rezistenței spaniole, aducea aici, unde avea posesiuni, cum aduse și în Sicilia Bourbonilor, influența unor instituții liberale. Și, pe lângă aceste motive ale unui lupte nu atât de sângeroase, era exemplul Franciei: acestuia i se datorește, ca și proclamarea în același Mexic a lui Iturbide, ofițer spaniol, ca Impăratul Augustin I-ii, opera lui Miranda, fost luptător și factor politic al revoluției franceze, arestat, merit cândva ghilotinei. Între aceste curente, Bolivar, „liberatorul”, reprezintă un program cumpănit de *politică americană*. Toți însă păstrează în noile republici, pe care Bolivar le voise federale, osebiriile create de provinciile spaniole, urmând exemplul Statelor din Nord, care, ele, se putuseră federa.

Dar în ambele Americi e o creațiune nouă, națională, organică, dând rezultate uimitoare, pe care Europa trebuia să ajungă a le vedea, lăsându-se influențată de dânsle.

Materialismul epocii lui Napoleon al III-lea

Revoluția de la 1848 a fost străbătută în deosebitele țeri de interese și de pasiuni sociale care se puteau prevedea și se puteau ușor înțelege.

Unde mișcarea are caracter național, cel social ajunge totuși a se strecura. Astfel în Germania, unde, după lunga serie de discursuri ale poeților, cugetătorilor și profesorilor, care, ca orice revărsare de frăse, a distrus tot prestigiul Parlamentului național, grupe de muncitori fără pregătire prin școală, fără cetire, fie și a ziarelor, desorientați și sălbătăciți, se aruncară, spre sfârșit, asupra unora dintre deputați, și-i uciseră.

În revoluția vieneză studenții, de o parte, cu discursuri ca acelea de la Frankfurt, fără talentul și cultura de acolo, s'au găsit în fața masselor ignorante din mahalalele câștigate și pierdute, până la manifestări de ură socială, la urmă. Motivele sociale îndeamnă și pe tinerii Români ridicați în Ardeal contra mișcării ungurești, pe care, din ură față de absolutismul austriac, o sprijiniau liberalii de la noi, în frunte cu mazzinianul Bălcescu.

Cu atât mai mult în Parisul unde nu era motivul național ca să contrabalanțeze și unde revoluția se petrecuse pe neprevăzute, uimind și pe aceia cari contribuiseră la desvoltarea ei. Se creaseră, pe baza ideii „dreptului de muncă”, așa-numitele „ateliere naționale”, conduse de mun-

citorul Albert, care deveniră foarte răpede cluburi de lené și de declamații zădarnice. Când lipsa de bani într'un Te-saur secăt de tulburări și de urmările lor aduse închiderea acestor cuiburi de înțețire, în care se otrăviau sufletele, „șomajul” aruncă pe baricade, în credința că totdeauna acolo se câștigă biruința, miile de oameni întăritați. Dar, data aceasta, nu era, la spatele armatei care luptase în Algeria, o voință regală șovăitoare, o Curte împărțită de interese și de intrigi și șfaturi naive ale unor politiciani pe atât de zăpăciți, pe cât de binevoitori, așa încât tunurile generalului Cavaignac își făcură datoria față de fortificațiile străzii. Generalul putu să aștepte ca răsplată a hotărîrii sale neînduplecate presidenția noii republici; ea căzu însă în singurele mâni dibace ale purtătorului numelui magic de Napoleon.

Socialist de nuanță sentimentală saint-simoniană, dar și naționalist de tipul Mazzini, acela care se făcu proclamat Napoleon al III-lea a realizat o mare operă de creațiune, pretutindeni imitată, în care ambele tendinți au fost armonios amestecate, ceia ce impune memoria sa unei largi recunoștinți, prea mult timp întârziată.

Dar prințul care-și făcu stagiul american ca exilat și care, prin îndelungata sa locuință în Anglia, unde-și crease și o familie de mână stângă, era în legătură cu toate teoriile și încercările cu privire la problema, dominantă, a producției și circulației, nu e decât fericitul represintant al tendinților unei întregi epoce de politicieni și economiști sentimentali, în care va trebui să se integreze și „disidentul” Karl Marx.

Fără a uita creațiunea americană a lui Owen și admirația lui Petru Poenaru pentru mașina văzută la lucru în Anglia, iată pe creatorul „economiei naționale” germane, atât de inspirat de aiurea, Frederic List. Născut la 1789, funcționar, profesor de economie politică — întâia catedră pentru această știință nouă a făcut-o Revoluția francesă—și de știință de stat la Tübingen, dar numai pentru câteva luni, șfetnic al unei societăți comerciale, deputat în Würt-

temberg, dar condamnat pentru un memoriu la zece ani de fortăreață, el, care călătorise încă de la 1811, trece în Alsacia franceză, în Elveția și, după o scurtă închisoare în țara sa, în America, unde, la Philadelphia, dă în englezește „Liniile noului sistem de economie politică”, de la 1827, în care atacă „universalismul” lui Adam Smith. De aici, unde se ocupă de mine de cărbuni și creiază localitățile Port-Clinton și Tamaque, aduce planurile de grandioasă circulație, pe uscat, prin căile ferate, pe mare. Consul onorar la Hamburg, face un drum în Franța, se întoarce în America, devine consul, tot onorar, la Leipzig chiar, unde stăruie pentru calea ferată, la Dresda, dar mai trece odată pe la Paris, la 1837. La 1841, după aceasta, apărătorul unei industrii pe care o cunoaște așa de bine dă la lumină „Sistemul național al economiei politice”, opera sa de basă, pentru a lucra apoi la ideia uniunii vamale germane (foaia *Zollvereinsblatt*). După o călătorie în Anglia pentru unirea materială a celor două civilizații (pentru uniunea lor morală, până la Frederic al II-lea, lucra, tocmai atunci, Carlyle) se sinucide (30 Novembre 1846).

În față, cariera așa de asemănătoare a lui Michel Chevalier, șeful studiilor de economie politică în Franța. Născut la Limoges în 1806, politehnician, inginer de mine. Fi-rește că saint-simonismul îl prinde; tehnica și misticismul le îmbină în formula „Dieu est l'architecte des nations”. E trimis în Statele-Unite și publică *Lettres sur l'Amérique de Nord*, dar merge și în Mexic, în Cuba, în America latină, făcând aceiași provisie de observații. Trece la 1836 în Anglia, pentru ca după doi ani să publice *Intérêts matériels de la France*, în care e același program ca și la List, ca și la Poenaru: căi fluviale, căi ferate (scrie despre istoria și situația lor în Statele-Unite), liber schimb, producție industrială. Consilier de Stat, al Agriculturii și Comerțului, la 1830, ajunge acum ce fusese List la început, profesor de economie politică, tipărind între 1842 și 1850 *Cursul de economie politică*. Deputat la

1845, el publică în mijlocul comoțiunilor revoluționare *Question des travailleurs* și *Lettres sur l'organisation de travail*. De la început Napoleon va face din el, membru al Institutului, profesor la Collège de France, un colaborator.

Alături, Frederic Bastiat (1801-1850), fost judecător, cercetează Spania și Portugalia, Anglia lui Cobden, pe care-l recomandă în Franța, și, prin „Sofisme economice”, „Armonii economice”, „Protecționism și comunism” (la 1849), duce aceeași luptă pentru producția pe care o înțelege, contra lui List, dar ca și Chevalier, liberă în schimburile ei.

Erau date astfel bazele materialismului contemporan.

Noul curent național

Aproape un sfert de veac Napoleon al III-lea, care credea că prin congrese periodice poate domina viața lumii, împiedecând toate conflictele și asigurând, pe noile temelii ale hotarelor fixate de dânsul, pacea generală, a presidat acea mare operă de întărire și dezvoltare materială ale cărui principii le învățase în America și în Anglia și care, trecute prin practica lui, au fost urmate apoi pretutindeni în Europa.

În această operă de continuă creațiune, în mare parte revoluționară, el a avut drept colaboratori clasele muncitoare, a căror sărăcie a căutat să o înlăture, pregătind astfel situația neasămănat mai bună pe care ele o au astăzi.

În propaganda pentru menținerea în forma napoleoniană, el anunțase că „Imperiul e pacea”, și totuși peste câteva luni numai de la repunerea vulturilor pe steaguri el a făcut, împreună cu Anglia, care înțelegea să-și păstreze supremația economică în Orient, și cu Sardinia, care căuta ca problema italiană să poată fi discutată la congresul de pace, un lung și greu războiu contra Țarului Nicolae.

Data aceasta, nu era vorba, la început, de națiuni și de dreptul lor, Imperiul al doilea căuta o basă solidă, și ea nu putea fi găsită, contra unei burghezii ambițioase, având în frunte un talentat și fără astâmpăr stat-major de avocați,

mai ales din Sud, ca raționalistul Adolphe Thiers și oratorul de piață publică Gambetta, decât în organizația catolică, în legiunile de preoți perfect disciplinați, în masa credincioșilor devotați. Cum Rusia, concurată în Balcani de Austria, care fusese scoasă din comunitatea germanică, căuta, în urma unui conflict de călugări la Locurile Sfinte, să-și întindă influența, legal, asupra tuturor creștinilor ortodocși din Statele Sultanului, Franța imperială trebuia să ieie asupra-și apărarea, conform tradiției franceze celei mai vechi și mai statornice, a latinismului amenințat.

La capăt însă, naționalismul presintă fostului revoluționar italian, fostului prieten al Poloniei, sprijinitorului cauzei „moldo-valahe” socoteala. El nu putea să evite plata. Pentru Polonia nu era nimic de făcut, victoria nefiind așa de complectă cum se sperase. Atunci se făcu măcar ceva pentru noi, căpătându-se și de la Anglia, rămasă fidelă politicei sale, ceea ce trebuia pentru ca, adăugându-se dibăcia inteligenței clase boierești de la noi, să se ajungă fără multă zăbavă la unirea națională între Carpați și Dunăre.

Dar, precum, la 1830, întemeierea Statului revoluționar grecesc cu asentimentul Puterilor fusese un îndemn către revoluții cu același caracter, tinzând a crea State asemănătoare, tot așa primul Stat național din Europa trebui să îndemne la noi mișcări pe toți apărătorii crezului național.

El se transformase adânc în răstimpul de pace napoleoniană. Ceea ce la 1848 fusese frasa de agitație, discursul pentru baricade, articolul de ațâțare, romantismul de speță mistică sau argumentația unui raționalism fără valoare pentru adevărata viață a societăților umane era acum convingerea adâncă a unor oameni cari se alcătuiseră suflându-se prin cunoașterea unui trecut, prin străbaterărea unui teritoriu, prin munca solidară cu congenerii lor, prin împărtășirea cu o cunoaștere serioasă a trecutului. Și acțiunea ieșia din întunecosul subsol îngust al comploturilor și din atitudinea de opoziție față de tot ce înseamnă Statul prea puțin liberal și Suveranul prea plin

de inițiativă pentru a se sprijini pe realitățile existente, chiar când, supt alte raporturi, nu erau destul de satisfăcătoare. Formula Kogălniceanu, contra formulei Rosetti, la noi.

Atentatul lui Orsini amintește Impăratului Francesilor datoria lui față de unitatea italiană. Dar campania din 1859 e oprită, după luarea Lombardiei, de amenințările Prusiei. Când Napoleon va mai apărea în acest rol, el își face plătită mediația pentru anexarea Veneției prin luarea de la Casa de Savoia a vetrei ei istorice și a Nizzei.

Italia deci se va face singură, nu prin diplomație și prin Suveranul național. Garibaldi e născut între săracii Genovei. A rătăcit la Odesa, s'a întors la Roma, a fost condamnat la moarte pentru un complot contra lui Carol Albert; din Marsilia un vas îl va duce la Tunis; va lua parte în 1836 la luptele din Brasilia, va trece în Uruguay. După ce se oferă Piemontului, Milaneseilor, mai apoi și republicii romane, el atacă la 1848 pe Austrieci în Tirol. În dată va fi fabricant de săpun în Statele-Unite, va trece în Valparaiso, va comanda în Perù. Intors în insula pustie Caprera, el va porni cu cei o mie ai lui, va câștiga Sicilia și Neapole — Toscana liberându-se de la sine — și va oferi lui Victor Emanuel ceia ce ar fi vrut să completeze prin luarea Romei.

Germania va face și ea războiul național. Pe chestia Schleswigului rupt de la Danemarca revine în 1863 curentul național din 1848, dar Bismarck îl trece Statelor: Prusia și Austria. Ca „om de Stat”, contra opiniei publice, el se bate cu Austria, cu Germania catolică și Hanovra în 1866. Cu Suveranii și pentru Suverani, cu al său cap, el distruge Franța napoleoniană la 1870-71. Clădirea unității federative germane se va resimți de condițiile fundației ei.

Când, la 1877, Țarul Alexandru al II-lea va porni războiul contra Turciei, nu e un act de Stat voit și pregătit. Nu e nici, firește, scopul național. Un panslavism mistic mână Rusia la o faptă care va avea ca rezultat trezirea sau înțelegerea naționalismului în Sud-Estul Europei.

XXXVII

Noul materialism de după 1870

Moștenirea preocupățiilor de ordine materială ale Franței lui Napoleon al III-lea a trecut asupra învingătorilor ei din 1870-1.

Prusia, așezată în fruntea unei Germanii unificate, fie și supt forma federală, a părăsit vechile ei tradiții exclusiv militariste, și cu atât mai ușor pe cele culturale, pentru a inaugura o eră de mare activitate economică. Dar una la basa căreia, ca și, de altfel, pentru celelalte țeri, nu era nici o descoperire, nici un nou sistem economic ieșit din cugetarea personală a unui om de marefalent.

Schimbarca, politica de prestigiu și de putere a lui Bismarck, stăpân pe Germania transformată de dânsul, până ce Wilhelm al II-lea l-a silit să plece, nu s'a simțit de la început încă. Imbrăcat în fier, purtând pe cap coiful chiurasierilor, legat de armată, în care nu jucase niciun adevărat rol, dominatorul cancelar al Imperiului restaurat n'a căutat prin nimic să schimbe orientările de până atunci ale Statelor germane. Dar de la sine s'au produs acțiuni pe care nu putea supt niciun raport să le împiedece, de și, de sigur, el, cu privirea concentrată numai asupra unei admirabile acțiuni diplomatice, nu putea să le aprobe, să le încurajeze.

Așa în chestia arhipelagurilor oceanice (Samoa, Salomon, Marshall, Bismarck; Papa fiind chemat să pronunțe o sentință arbitrală în ce privește insulele Caro-

line). Numai după căderea lui, Wilhelm al II-lea, fiu al unei principese engleze și crescut englezeste, entusiasm de crearea unei flote de tăierea unor canale, a aruncat formula: „Viitorul Germaniei e pe Mare” și a luat măsuri pentru a face din Imperiul său dominatorul Oceanelor. O politică plină de risc în domeniul comercial, căi de comunicație având în vedere și interesele cele mai depărtate, organizarea unei cutezătoare activități de dumping deosebite o eră în care peste orice alte preocupări se simte neconținută presiune pentru câștigarea, în concurența mondială, a celor mai multe bogății.

Franța republicană stăpânită, mult timp, de speranța revanșei, nesigură apoi, câțiva ani, de însăși forma ei de guvern, amenințată de aventurile de dreapta sau de stânga și sfâșiată de luptele între partide, de fărâmițare extremă, fără ca un om de mari însușiri politice să poată domina acest neconținut zbucium, se ținea mai mult pe liniile economiei politice napoleoniene și nu era deci un rival de temut în marea producție și circulație a lumii întregi.

În Anglia se pregătesc, e adevărat, lucruri noi, neașteptate. Dar și aici, ca pretutindeni aiurea, prin jocul firesc al puterilor oarbe care târăsc după ele masele. Atenția e reținută de problema electorală, de cea irlandeză, așa de grea. Personalități „eroice” în spiritul lui Carlyle visionarul stau în centrul vieții publice; un Palmerston, rămas la cârmă până la optzeci de ani, un Disraeli-Beaconsfield, un Gladstone; oameni de cugetare și de cultură înaltă, dar cu totul în afară de problemele economice ale timpului. Drama irlandeză atrage și reține spiritul și ea, ca și amenințarea rusească în Turchestan, disputarea Afganistanului, așezarea grănicerilor Sikhs în Vestul imensei posesiuni indiene, revolta acelorasi Sikhs și a Cipaylor.

În acest timp provinciile canadiene, divizate prin concurența dintre Englesi și Francesi, se orientează către forma pe trei șferturi liberă a „dominiunii”, cu Parlament propriu și cu guvernatorul vice-rege trimes din Anglia

cu dreptul de a-și crea un Senat. În aceste condiții toată viața economică a vastei regiuni e întărită și sporită. Aceleași dorinți se manifestă în Colonia Capului, de unde coloniștii olandezi nemulțumiți iese pentru a crea republicele „boere” Orange și Transvaal. Englezii vor trebui să ducă un războiu greu cu ele până ce li se îndeplinesc dorința de viață autonomă. Australia, Noua Zelandă, teritoriile de colonizare a condamnaților, devin, de la 1850 înainte, când această trimetere se oprește, o nouă „dominiune”, în care se ajunge la cele mai strălucite realizări în domeniul muncii.

America-de-Nord și-a rezolvit problema muncii prin rezultatul, favorabil libertății, al lungului „războiu de secesiune”. Puteri deslănțuite între vechii coloniști, puteri aduse printr’o necontenită și bogată imigrație vor da rezultate de producție, câștigate printr’o îndrăzneală tehnică nouă, care vor întări și în Europa această pornire către bunurile materiale.

Asupra uriașei colaborări a umanității puse pe lucru ideologia naționalistă dintr’un colț al vechii Europe aduse o sălbatecă undă de războiu.

XXXVIII.

Intre economism și naționalism

Stăpânirea de douăzeci de ani a lui Napoleon al III-lea a fost realizarea unui program european, pe care l-au adoptat de la început, fiindcă el corespundea și intereselor și tendințelor lor, cele mai multe și mai însemnate din Statele europene.

El cuprinde muncă și economie, creațiune necruțătoare pentru trecut, refacerea vechilor forme care stânjeniau dezvoltarea unei societăți capabile de a adăugi la moștenirea de civilizație a omenirii. Intre 1850 și 1870 e o dezvoltare care nu corespunde cu scurtul interval de timp a trei decenii. Ar ajunge pentru veșnicirea aceluia pe care stânga învingătoare astăzi îl consideră numai ca șeful, câțva timp cu noroc, al „bandei de aventurieri” care l-a ajutat în „usurpația” lui.

Această mare domnie de progres și de prestigiu, pe care a imitat-o la noi, cu o mândră stăruință, Carol I-ii, se sprijine însă pe două puteri în continuu conflict, dintre care cea care fusese biruită un moment s'a refăcut pe urmă și a ajuns să hotărască soarta lumii contemporane.

La unele dintre popoarele Europei era un puternic curent național, pe care nimeni și nimic nu-l puteau opri în loc. De sigur că nu în Franța însăși, unde un anume naționalism de azi (Barrès, Léon Daudet, Maurras) nu este decât dorința de a restabili ordinea și autoritatea pe care le-ar primejdui vicisitudinile instituțiilor democratice, și do-

rința de a păstra, de a crește chiar, rolul pe care Franța îl are între celelalte țeri. E aici mai mult patriotism decât naționalism în sensul nostru. Pentru Francesul din Franța, elementul frances din Elveția, care a dat scriitori ca Cherbuliez, Édouard Rod și Amiel, cel din Belgia, care se mândrește cu un Verhaeren și un Maeterlinck, cel din Canada, încă așa de riguros în păstrarea unor forme care trimet la secolul al XVII-lea, are un interes foarte secundar, ba, față de cel din urmă, aproape niciunul. Și totuși este și atâta tradiție istorică între toți acești reprezentanți ai aceleiași rase. În Anglia, tendința e mai mult către menținerea prin desfacere, prin desagregare administrativă și în mare parte și politică, a unor legături greu de definit. Același caracter îl au raporturile dintre Spania și întinsele, bogatele regiuni de nație și limbă spaniole din America de Mijloc și de Miazăzi, dintre Portugalia și imensa ei fostă colonie Brasilia: aici naționalismul n'a supraviețuit luptelor pentru libertate contra Francesilor.

Altfel în Italia, unde înfrângerile din 1848 au însemnat numai, cum o spunea Victor Emanuel însuși, o amânare a unei lupte pentru unitatea politică care nu se putea să nu-și atingă scopul. Discuțiile se puteau întinde numai asupra mijloacelor de acțiune, asupra formei preferabile. Tot așa și în ce privește Polonia, trântită la pământ în 1830 Ungaria supusă de Ruși în folosul lui Francisc-Iosif Români de pe amândouă laturile Carpaților.

E o întrebare dacă poporul german, pe care-l aștepta o răpede, o fulgerătoare unire, fie și în păstrarea unor hotare istorice la care se ținea așa de mult de către Suverani, cari ei purtară lupta, avea în adevăr această țintă. Ca și în Spania, marea pasiune fusese pentru înlăturarea „tiraniei napoleoniene”. Apoi crezul libertății fu acela care câștigă mai mulți credincioși, Realizatorul unității. Bismarck, „nemeș” baltic, fiu de ofițer, proprietar de moșie, politician și diplomat, n'are nicio legătură cu o mișcare economică pe care n'a prețuit-o și mai ales cu un curent sufletesc de care până târziu „omul de Stat”,

cu un curent sufletesc de care până târziu „omul de Stat”, „servitorul domnului său” și-a bătut joc cu cruzime.

Astfel, de și Napoleon al III-lea, crescut la Augsburg, ofițer elvețian cunoscuse frământările multor popoare, de și conspirase pentru *Italia una* și avuse de gând să lupte ca ostaș pentru liberarea Poloniei, cele economice câștigă locul întâiu supț influențe engleze, americane, germane chiar, contopite în Franța saint-simonistă și fourieristă!

Napoleon însuși, care începuse cu niște „Reverii politice” (1832), pe lângă „Considerații politice și militare asupra Elveției” și un „Manual de artilerie”, viitorul autor al „I-deilor revoluționare” și „Fragmentelor istorice”, a publicat o broșură despre „Chestia zahărului” și a presintat mijloace pentru „stingerea pauperismului”. Cavour, factorul politic de căpetenie al unității italiene, e fiul unui negustor de grâu înobilat și s’a ocupat în tinereță cu economia politică intrând în Ministeriul sard la Comerț și Agricultură, apoi la Finanțe.

Aici în Franța vine Karl Marx, născut la Rin, în Trier, redactor al unei „Gazete Renane”, asociat al lui Ruge, acesta fost „Bursche”, în societățile de conspirație studentească, naționalist care va învăța și alt crez în Parisul lui Ledru Rollin, dacă nu în Londra lui Mazzini. Cu el și cu Heine el lucrează la foi ca „Deutsch-französische Jahrbücher” și „Vorwärts”. Din Paris, din Londra, el va lua un program pe care l-a sistematizat numai hegelian, din elementele străine pe care le cunoaștem.

Noua ofensivă naționalistă

Europa centrală și apuseană se găseau într'o epocă de muncă încordată și solidară, de neconținută și bogată producție. Dar din orice astfel de activitate ceia ce rezultă e *pacea colaboratorilor*: pace între clase, pace între națiuni, oricare ar fi rivalitățile pe care le provoacă surplusul mărfurilor, și de ele, firește, încă trebuie să se fie samă.

Această producție aduse după dânsa o strânsă solidaritate, peste hotarele politice și amintirile istorice, mai vechi sau mai nouă. Ea se manifesta în toate domeniile: fabrica, usina, care adesea trebuie aduse de aiurea, adăugându-se une ori și muncitorul însuși de acolo. Se întâmpla chiar ca fabricația să fie mutată, măcar în parte, în altă țară, unde mâna de lucru e mai ieftină. S'a împărțit câte odată opera de fabricație între mai multe țări, fiecare dând partea pe care o poate face în mai bune condiții. Peste neînțelegerile în alte privinți, drumuri comerciale s'au creat, care se distribuiau între mai multe State, și mărfurile unora găseau avantajul să folosească drumurile altora (ca între Franța și Germania). Finanțele nu cunoșteau graniți, cum, adesea, nici descoperirile tehnice; un popor lucra cu capitalul pus la dispoziție de celalt, care căuta și pe această cale posibilitatea unei penetrații.

S'a putut crede deci, pe baza acestor constatări atât de numeroase, că un războiu general nu e cu puțință: el ar

lovi și în interesele cele mai esențiale al celui care ar ieși biruitor. Și credința n'a fost neîntemeiată: războiul s'a produs, dar rezultatele, și pentru învingători, au fost acelea pe care le prevăzusem: miseria comună în care mulți dintre biruitori s'au găsit împreună cu atâția din cei ce au fost biruiți.

Nimeni de fapt, oricât ar fi împins unii capitaliști-producători, cu proiectele vaste de întindere economică, n'a vrut deci catastrofa în care așa de tragic s'a sbuciumat omenirea, lăsând ruinele în mijlocul cărora trăim de aproape douăzeci de ani.

Necesitatea uriașului conflict a venit din Sud-Estul Europei, unde se crease un naționalism îndârjit, mergând până la ultimele consecinți.

Originile acestei stări de spirit sânt mai multe — vorbim de cele principale, și nu de amănunte sau de incidente.

În această parte a Europei dezvoltarea economică era încă inferioară. Plugarii întemeiau abia cele d'întăiu fabrici, une ori numai ca o manifestație de independență și pe acest teren. Viața era încă ușoară, neavând aceleași cumplite sforțări ca aiurea. Mijloacele tehnice, care trebuiau importate cu multă cheltuială din străinătate, lipsiau prea mult. O intelectualitate activă, nervoasă până la fanatism, agita neconținut spirite fără multă putere de critică și măsură. Solidaritatea mondială avea mai puțin rost aici.

Pe de altă parte, Statele care se alcătuiseră prin revoluții, dar nu prin voința Europei Marilor Puteri, erau toate numai frânturi dureroase. Serbia, încet deslipită de la 1804 înainte din Imperiul Otoman, nu cuprindea decât o mică parte din teritoriul național; după 1878 Turcii rămăseseră în Serbia Veche și Macedonia. Austro-Ungurii, cari aveau Dalmația, Croația, Slovenia, căpătaseră un „mandat” în Bosnia și Herțegovina. Grecia de la 1830 nu cuprindea nici Epirul, nici Tesalia, nici Tracia, nici Arhipelagul, nici marile insule Creta, Rodos, Cipru. Bulgaria,

liberată, fusese ruptă în două, partea de Sud formând o imposibilă „Rumelic Orientală”, guvernată în numele Sultanului. Unirea Moldovei cu Țara-Românească lăsa la o parte o jumătate din poporul românesc. Nu se putea trăi normal în aceste strimte hotare nenaturale.

Pentru a face ca focul să se înalțe, servia rivalitatea între Rusia și Austria, devenită, la 1867, o Austro-Ungarie. Cea d'întăiu crease Bulgaria pentru dânsa și văzuse cum îi scapă, cu Alexandru de Battenberg, primul prinț, cu dictatorul Stambulov, cu Ferdinand de Coburg, care știu să folosească această continuă rivalitate. Cea de-a doua, captase Serbia Obrenovicilor, Milan și Alexandru, după nedreptatea tratatului din 1878, dar Rusia, servită de un diplomat ca Hartvig, revenise prin asasinatul celui de-al doilea rege și instalarea noii dinastii Caragheorghevici. Și la noi, cari intraserăm de frica Rusiei în Tripla Alianță, Rusia căuta să câștige influența pierdută prin purtarea ei în timpul războiului de la 1877-8.

Pe lângă aceste motive se adăugia lupta aprigă a naționaliștilor în Monarhia habsburgică, în care atâtea popoare sud-estice își aveau represintanții, foarte numeroși. De aici veniau îndemnuri și plecau speranțe pe care congenerii nu le puteau trece cu vederea.

Echilibrul artificial, dintre alianța Centralilor și Înțelegerea ruso-francesă, echilibru care atât timp a evitat războiul, nu putea să înlăture aceste motive de noi conflicte peste tot ceia ce lega așa de strâns, pentru o muncă ale cării rezultate vor fi azvârlite în vânt, nu numai popoarele Europei, dar, pe basa solidarității dintre ele, și pe acelea ale lumii întregi.

XL.

Causele Marelui Războiu

Starea de spirit din Sud-Estul european, și cea ce-i stă alături, în ce privește naționalitățile corespunzătoare în Monarhia habsburgică au provocat și la elementul central, dinastic, vienes mai mult decât german, aplecări și tendinți asemănătoare.

S'a creat astfel un interes național austriac, dar nu în marginile vechii Austrii, ci întinzându-se asupra întregului Stat dublu. El era represintat de arhiducele moștenitor, Francisc-Ferdinand, fire bolnavă, bănuitoare, violentă și desechilibrată, de ambițioasa lui soție morganatică, o contesă Chotek, care visa coroana, de un număr de militari de la ziarul *Reichswehr*, de câțiva tineri aristocrați, de speța contelui Czernin, de un număr de diplomați, ca Burian și însuși cancelarul provocator al războiului, Berchtold, și de femei de la Curte și din jurul Curții, sigure de marile izbâanzi ale noii politici. Era vorba de o totală prefacere a Austro-Ungariei, cu darea înapoi a Ungurilor, împiedcându-se maghiarisarea în curs, cu instalarea Slavilor ca al treilea factor politic, cu susținerea Românilor ardeleni și bănățeni, dintre cari vehementul visător Aurel Popovici s'a făcut, nu numai predicatorul, dar și organizatorul, până în amănunte, al „Marii Austriei” proiectate. Mai presus de orice era luată în vedere constituirea unei Monarhii luptătoare, provocatoare și sfidătoare, întrebuințând ea Imperiul german în loc să se lase târîtă de a-

cesta, ca până atunci, mergând cu armele în mână spre a suprima odată cu iredentismul sârbesc însăși existența regatului vecin, de o veșnică amenințare pentru pacea și însăși dăinuirea Statului habsburgic.

Bătrânul Împărat Francisc-Iosif, învățat de nenorocirile acumulate care au căzut asupra lui până la moarte, nu era în stare să se opuiască acestor îndrăznețe concepții, a căror punere în practică imediată i se impunea. Numai Ștefan Tisza, stăpânul de fapt al Ungariei, s'a temut, până la un punct, că adăugirea de sânge slav ar periclita situația preponderantă pe care rasa lui și-o știuse câștiga de la Francisc Deák încoace.

Arhiducele a mers, cu tovarășa sa, să sfideze, la Sarajevo, spiritul național sârbesc, exasperat de luarea în stăpânire definitivă a Bosniei și Herțegovinei. Glonteale unui copil, dintr'o societate conspiratoare, a pus capăt amândurora.

Dar vestea nu fu primită, la Viena chiar, cu acea indignare fără margini care, contra voinții oamenilor de Stat, provoacă neapărat și instantaneu războiul. Trebuiră lungi sfătuirii diplomatice și pipăiri la Berlin, pentru a se produce „nota cu termen”, care impunea Sârbilor recunoașterea unui păcat pe care nu-l făcuseră și înăbușirea oricărei aspirații naționale. Șeful guvernului sârbesc, Pașici, o primise cu oarecare rezerve, care se vedea bine că pot fi înlăturate. Dar ministrul austro-ungar se grăbi să părăsească Belgradul și, peste câteva zile, tunurile din Banat băteau această Capitală.

Pentru a se ajunge aici, și, în chip mecanic, la mobilizarea rusească la declarația de războiu a Germaniei, la intrarea în luptă, firească, a Franței, la intervenția Angliei contra puterii care înțelegea să dicteze lumii întregi și care devenise cea mai temută rivală a economiei engleze, în sfârșit la mai târziu hotărâre a Italiei contra aliaților ei de până atunci, au trebuit doi alți factori, sufletești.

Din mijlocul încordărilor economice se desfăcuse o nouă undă de romantism violent. Planurile vieneze fac parte

dintr'însa dar ca acoperise întâiu terenul cugetării europene. Reprezentant tipic al ei e acel Nietzsche, mare poet și retorician, de origine slavă, care, în „Așa a spus Zarathustra” și în alte scrieri de filosofie, a aruncat doctrina, opusă creștinismului milei de oameni, după care „bestia blondă”, uriașul german selecționat, singurul creator de cultură și născut pentru dominație, trebuie să cucerească popoarele inferioare, fără preț pentru civilizație. Astfel de aberații câștigară o mare parte din tineretul german, fără al cărui naționalism exasperat războiul ar fi fost imposibil.

Se adăugiau nevoile tot mai mari, ale unei industrii, ajunsă la proporții epice, incapabilă de a se opri sau măcar de a se transforma, care, după ce înecase cu produsele ei, fabricate, neconținut, fără a se gândi la instabilitatea clientelei, toată piața internă, căuta cu lăcomie, cu desperare de bușeuri noi, în țeri de colonizare economică. În această tendință o susține o legiune întreagă de gânditori, în frunte cu „economistii naționali”.

Iar, odată început războiul, el prinse încetul pe încetul lumea întreagă, tocmai pe baza solidarității existente, întocmai precum, când călăuzul suie pe munte un șir de excursioniști legați cu funie de dânsul, un moment de ameteală a lui îi trage, unul după altul, pe toți în prăpastie.

TABLA LECȚIILOR

	<u>Pa g na</u>
I. — Ce istorie contemporană se face	3
II. — Lipsa de solidaritate și de unitate morală în so- cietatea franceză de pe la 1770	6
III. — Revoluția americană: clasele, populația	9
IV. — Lupta americană pentru libertate	12
V. — Cum s'a format Anglia modernă	16
VI. — Starea Franței înainte de Revoluția franceză	22
VII. — „Absolutismul luminat“	25
VIII. — „Absolutismul luminat“ și libertatea creatoare scoțiană	28
IX. — Învierea prin oștire a clasei țărănești în Franța	31
X. — Creațiunile administrative ale Revoluției franceze.	34
XI. — Creațiunile sociale ale Revoluției franceze: breslele și libera concurență	37
XII. — Creațiunile napoleoniene: generalități	40
XIII. — Creațiunile napoleoniene: noua ordine legală	43
XIV. — Napoleon I-ii și noul comerț mondial	46
XV. — Crearea noii Europe prin descoperiri materiale	48
XVI. — Creațiunile napoleoniene: noul învățământ	51
XVII. — Europeanismul prin contactul literar	54
XVIII. — Crearea Europei de afaceri	57
XIX. — Noile legături politice dintre State	60
XX. — Două feluri de Revoluții: cea sârbească și cea spaniolă	63
XXI. — Revoluția în Sud-Estul Europei	66
XXII. — Saint-Simonieni și Fourieriști	69
XXIII. — Factorii revoluționari în Apus	73
XXIV. — Factorii contra-revoluționari: dinastiile	76
XXV. — Factorii contra-revoluționari: aristocrația	79
XXVI. — Regimul neconstituțional engles	82
XXVII. — Factorii contra-revoluționari în administrație și justiție și revoluția din 1830	85
XXVIII. — Mișcările italiene de la 1831	89
XXIX. — Revoluții „naționale“	92
XXX. — Idei și agitații sociale. „Socialism engles“	95
XXXI. — Revoluțiile din 1848. Revoluția franceză	98
XXXII. — Revoluția italiană din 1848	101
XXXIII. — 1848 în Germania	104
XXXIV. — America și învățămintele ei	109
XXXV. — Materialismul epocii lui Napoleon al III-lea	112
XXXVI. — Noul curent național	116
XXXVII. — Noul materialism de după 1870	119
XXXVIII. — Între economism și naționalism	122
XXXIX. — Noua ofensivă naționalistă	125
XL. — Causele Marelui Războiu	128

Andronic XIV

I XIV

IV

Republica
Georgiei